

Norsk romani-/taterpolitikk

Fortid, nåtid, fremtid

En menneskerettslig vurdering av hovedtrekk i norsk politikk i forhold til romanifolket/taterne.

Den norske Helsingforskomité
Tordenskioldsgt. 6 B
0166 Oslo

Sammendrag og konklusjoner

Den norske Helsingforskomité engasjerte seg i romanifolkets/taternes situasjon tidlig på 1990-tallet. Dette engasjementet var medvirkende til at det ble igangsatt forskning om romanifolkets historie og situasjon i Norge. Romanifolket/taterne var utsatt for en intens assimileringpolitikk fra norske myndigheters side fra andre halvdel av 1800-tallet og gjennom store deler av 1900-tallet.

Tidlig på 1990-tallet stod for første gang personer fra romanifolket/taterne frem og ville ha dokumentasjon av hva denne politikken hadde ført med seg av overgrep. Initiativet ble først rettet mot Den norske Helsingforskomité og "la vekt på brudd på menneskerettigheter. Etter noen avklaringsrunder gjorde Sosial- og helsedepartementet det klart at det var innstilt på å bevilge midler til en undersøkelse av politikken overfor romanifolket, men at midlene skulle forvaltes av Norges forskningsråd."¹ Forskningen konsentrerte seg om sterilisering, bortsetting av barn, erfaringer til personer av romani-/taterslekt som ble direkte berørt av sterilisering eller anbringelse på barnehjem og et prosjekt som "belyste den enkeltes opplevelser og erfaringer med å tilhøre romanifolket".²

Vi er derfor i den heldige situasjon at det finnes gode forskningsrapporter og bøker om viktige sider ved den norske assimileringpolitikken, selv om mange detaljer og lokale historier fortsatt er ubeskrevet. Og fortsatt mangler en menneskerettslig vurdering av overgrepene mot personer fra romanifolket/taterne. Særlig vil det være av verdi å utrede hvordan tiltak som hørte hjemme i den norske statens program for å håndtere "problemet med de reisende" må ses i lys av de menneskerettsforpliktelser Norge har påtatt seg i FN og Europarådet.

Både som medlem av det tidligere Folkeforbundet, FN, Europarådet, Organisasjonen for sikkerhet og samarbeid i Europa (OSSE) og ved *ratifikasjon* av en rekke internasjonale konvensjoner (lover) har Norge påtatt seg menneskerettslige forpliktelser. Noen av disse forpliktelsene er av politisk art, mens andre er juridiske.

I denne rapporten er det særlig de juridiske forpliktelsene i forhold til Den europeiske menneskerettskonvensjon (EMK) som står i fokus. Konvensjonsforpliktelsene burde ha ført til en omlegging av norsk romani-/taterpolitikk, men slik ble det ikke. Det vil naturlig være et fokus på rettigheter som kommer inn i bildet i forhold til tvungen bortsetting av barn (omsorgsovertakelse, samværsnekt, osv., kapittel 3) og sterilisering uten samtykke (kapittel 4), som er de best dokumenterte overgrepsområdene. Men også andre typer overgrep som kan representere brudd på menneskerettighetene blir omtalt (kapittel 5).

Et eget kapittel diskuterer om taterne i Norge har vært utsatt for *forbrytelser mot menneskeheten* og *folkemord*, gitt overgrepenes systematiske og omfattende karakter (kapittel 6). Kapitlet peker på sterke argumenter mot å anvende slike karakteristikk.

Hensikten med å vise at overgrepene som norske myndigheter har begått mot romanipersoner/tatere utgjør brudd på menneskerettslige forpliktelser er ikke å legge grunnlag for rettssaker mot norske myndigheter. Sakene vil ofte være foreldet og det vil i mange tilfeller være vanskelig å etablere bevis som vil være tilfredsstillende i en straffesak. Hensikten er heller å:

¹ Bjørn Hvinden (red.), *Romanifolket/taterne og det norske samfunnet* (Bergen: Fagbokforlaget, 2000), side 7.

² Bjørn Hvinden (red.), *Op.cit.*, side 8-9.

- 1) vise at det dreier seg om meget alvorlige overgrep som innebar at Norge ikke overholdt sine internasjonale forpliktelser og derfor *kunne* ha blitt holdt ansvarlig på et internasjonalt plan. Det dreier seg om *menneskerettighetsbrudd*;
- 2) argumentere for behovet for en *samlet* og *systematisk* fremstilling og vurdering av overgrepene i lys av internasjonale menneskerettigheter;
- 3) bidra til å illustrere betydningen av menneskerettighetene og lærdommen fra norsk romani-/taterpolitikk: hvis Norge hadde anvendt menneskerettighetene på sin politikk ville en omlegging ha kommet raskere.

Ofte møter man holdninger i Norge om at internasjonale menneskerettigheter ikke har så mye å si for norske forhold. De utgjør minstestandarder som vi langt overgår. Historien om norsk romani-/taterpolitikk viser at dette ikke alltid holder stikk. Tvert imot har problemet her vært manglende anvendelse av de internasjonale standardene. Da omleggingen av politikken kom var den nok også delvis et resultat av impulser utenfra.³

Omleggingen av politikken startet først i andre halvdel av 1970-tallet. Viktige deler av den gamle politikken med særomsorg for romanifolket/taterne ble først avsluttet på 1980-tallet. Og det var først på slutten av 1990-tallet at Norge ratifiserte den av Europarådets konvensjoner med størst relevans på dette området, *Den europeiske rammekonvensjonen om beskyttelse av nasjonale minoriteter*. Konvensjonen definerer en rekke rettigheter for personer med tilknytning til nasjonale minoriteter og har som siktemål å sikre at kultur og språk overlever og får gode utviklingsvilkår.

I forbindelse med ratifikasjonen av denne konvensjonen definerte norske myndigheter på en mer helhetlig og systematisk måte enn tidligere en positiv norsk politikk i forhold til de nasjonale minoritetene: jøder, kvener, rom, romanifolket/taterne og skogfinner.⁴ Dette er en politikk som har som utgangspunkt at kulturelt mangfold er en rikdom for fellesskapet og at alle, uansett bakgrunn, skal ha like muligheter og rettigheter. Rasisme og diskriminering er i strid med de grunnleggende verdiene som skal gjelde i Norge og må motarbeides aktivt. I utgangspunktet vil en møte behovene til minoritetene innenfor de generelle ordningene, men særtiltak kan vise seg nødvendig på enkelte områder. Det er opp til hver enkelt med tilknytning til en minoritet om vedkommende ønsker å bli behandlet som medlem av minoriteten eller ikke.⁵

I kapittel 8 redegjør vi for grunnlaget for dagens politikk og stiller noen kritiske spørsmål til gjennomføringen. Her begrunnes Helsingforskomiteens anbefalinger for å forbedre politikken.

Rapporten gjengir også synspunkter og argumenter som fremkom på høringen om norsk romanipolitikk 12. november 2008 (kapittel 7). Høringen fungerte som et samlingssted for norske myndigheter, organisasjoner, forskere og enkeltpersoner med synspunkter på norsk romani-/taterpolitikk. Blant spørsmål som ble diskutert var mangelen på offentlige tilbud om undervisning i romanifolkets/taternes språk, tiltak for å støtte videreutdanning blant personer som tilhører romanifolket/taterne, undervisning om romanifolket/taterne i norsk skole,

³ Jf. Bjørn Hvinden, "Innledning: fra fordømmelse til respekt og verdighet. Det norske storsamfunnets skiftende forhold til romanifolket", i: Bjørn Hvinden (red.), *Op. cit.*, side 11.

⁴ Se St.meld. nr. 15 (2001-2001), *Nasjonale minoriteter i Norge – om statleg politikk overfor jødar, kvener, rom, romanifolket/taterne og skogfinnar*. Tilråding frå Kommunal- og regionaldepartementet av 8. desember 2000, godkjend i statsråd same dagen.

⁵ *Op. cit.*, side 4.

spørsmål knyttet til barnevern og særlige tiltak for tilpasset undervisning for barn fra romanifolket/taterne, diskriminering, problemer knyttet til erstatningsordningene for tidligere overgrep (blant annet lang saksbehandlingstid), spørsmål knyttet til kulturfondet for romanifolket/taterne og spørsmål knyttet til samarbeidsprosjekter for å dokumentere romanifolkets/taternes kultur og levevis.

Konklusjoner

Utgangspunktet for Helsingforskomiteens konklusjoner og anbefalinger er de menneskerettslige forpliktelsene Norge har påtatt seg i forhold til å respektere og sikre internasjonale menneskerettigheter, som i dag også omfatter særlige rettigheter for etniske og språklige minoriteter.

Allerede fra 3. september 1953 var Norge forpliktet til å overholde bestemmelsene i Den europeiske menneskerettighetskonvensjon (EMK). Norge deltok i forhandlingene om Verdenserklæringen om menneskerettigheter, og var med på å vedta denne 10. desember 1948. Fra og med 1976 var Norge forpliktet til *ikke å nekte* retten til personer som tilhører etniske, religiøse eller språklige minoriteter “sammen med andre medlemmer av sin gruppe, å dyrke sin egen kultur, bekjenne seg til og utøve sin egen religion, eller bruke sitt eget språk.” (FNs konvensjon om sivile og politiske rettigheter, art. 27)

I perioden etter 1953 er det rimelig å anta at om lag 400 barn ble bortsatt som ledd i den norske politikken mot romanifolket/taterne. Selv om det i noen av tilfellene kan ha vært grunner for å ta omsorgen fra foreldrene, så konkluderer rapporten med at det skjedde på en slik måte og i en slik kontekst at den norske staten i et stort antall saker gjorde seg skyld i brudd på bestemmelsen i EMK art. 8 om rett til familieliv. Rapporten tar utgangspunkt i de krav som denne rettighetene stiller til myndighetene i saker om omsorgsovertakelse og eksemplifiserer hvordan Norge brøt med disse.

Også en rekke andre brudd på menneskerettighetene fant sted. Blant annet var romanifolket/taterne ofre for *diskriminerende* holdninger og praksis (EMK art. 14). Barn opplevde overgrep på barnehjem og i andre institusjoner som utgjorde brudd på forbudet mot tortur og umenneskelig eller nedverdiggende behandling eller straff (EMK art. 3) og på retten til privatliv (EMK art. 8).

Det er rimelig å anta at minst 25 tilfeller av dokumenterte tvangssteriliseringer fant sted etter at Norge var forpliktet til å overholde EMK. Disse tilfellene utgjør alvorlige krenkelser av retten til privatliv (EMK art. 8), forbud mot diskriminering (EMK art. 14). Enkelte av sakene kan også ha omfattet brudd på det absolutte forbudet mot tortur og umenneskelig behandling (EMK art. 3).

Rapporten konkluderer med at overgrepene ikke utgjorde *forbrytelser mot menneskeheten* i juridisk forstand, men at flere av elementene som inngår i denne internasjonale forbrytelseskategorien var til stede i den norske politikken, blant annet systematisk å frata foreldrene barna og å tvangssterilisere medlemmer av gruppen.

I sin sum utgjør disse bruddene et så alvorlig mønster at Norge bør etablere en egen granskning som fokuserer på de menneskerettslige sidene ved den tidligere romani-/taterpolitikken. Et slikt bredt anlagt oppgjør med tidligere politikk vil bidra til å legge et solid

grunnlag for det som er dagens linje i forhold til romanifolket/taterne, nemlig å støtte kulturell overlevelse og å bekjempe diskriminerende holdninger og praksis.

Det faktum at det var den private organisasjonen *Norsk misjon blant hjemløse* som gjennomførte store deler av den norske politikken kan ikke frata norske myndigheter for et menneskerettslig ansvar. Misjonen fikk delegert sine oppgaver fra norske myndigheter og ble delvis finansiert med årlige bevilgninger fra Stortinget. Det formelle vedtaket om å frata foreldre omsorg for barna ble gjort av vergeråd/barnevernsnemnder. Norske myndigheter sviktet også i forhold til å sikre at det ikke skjedde overgrep i de institusjoner hvor personer fra romanifolket/taterne ble plassert.

Romanifolket/taterne har siden 1998 hatt offisiell status som nasjonal minoritet i Norge. Det vil si at i tillegg til å sikre personer fra minoriteten de rettighetene alle som befinner seg på norsk jord har, så har Norge også anerkjent noen særlige rettigheter som skal sikre at minoritetens kultur og identitet blir ivaretatt og videreutviklet.

Det viktigste internasjonale dokumentet for minoriteter er Europarådets rammekonvensjon om beskyttelse av nasjonale minoriteter, som ble vedtatt i november 1994. Konvensjonen trådte i kraft i 1998, og er det første rettslig bindende multilaterale dokumentet som beskytter rettighetene til nasjonale minoriteter. Norge ratifiserte rammekonvensjonen 17. mars 1999, og har så langt rapportert to ganger om tiltak for å gjennomføre konvensjonens forpliktelser, siste gang i oktober 2005.⁶

Som ledd i dagens norske politikk finansierer myndighetene erstatningsordninger, museum og har gitt 75 millioner til et kulturfond for å støtte kulturell utvikling. I tillegg kommer stadig flere initiativ fra organisasjoner og engasjerte enkeltpersoner fra romanifolket/taterne selv. Like fullt er det et åpent spørsmål om kulturen og språket overlever. Det gjelder å få nye generasjoner til å bli stolt av kulturen og villige til å satse i forhold til å lære og bruke språket.

En viktig utfordring for sentrale myndigheter er å sikre at de prinsipper som er slått fast i de offentlige dokumentene blir virkeliggjort i hele spekteret av offentlige kontorer og tilbud, i barnehager, skoler, NAV-kontorer, BUF-etater og så videre.

Undertrykkelsen av romanifolket/taterne var omfattende og systematisk og foregikk over lang tid. Ødeleggelsen ble omfattende, både i form av personlige tragedier, sosiale problemer og undergraving av kulturell stolthet. Mange personer som tilhører minoriteten holder dette skjult, og mange barn får ingen opplæring i kulturen og språket. På høringen om norsk romani-/taterpolitikk ble det blant annet pekt på en rekke svakheter i forhold til barnevern og fosterhjem, hvor en unnlater å ta hensyn til om barnet kommer fra et romani-/taterhjem. Det blir heller ikke gjort forsøk på å rekruttere fosterforeldre med tilhørighet eller kunnskap om romanifolkets/taternes språk, kultur og levevis.

Helsingforskomiteen mener at for å sikre at romanifolket/taterne skal overleve som språk- og kulturfellesskap er det behov for kraftfulle tiltak. Å unnlate å støtte romanifolkets/taternes språk og kultur gjør Norge fattigere. Musikk-, forteller- og håndverkstradisjonene til romanifolket/taterne har betydd mye i norsk historie. Mange nordmenn er uvitende om den

⁶ Se Andre periodiske rapport om gjennomføringen av Europarådets rammekonvensjon om beskyttelse av nasjonale minoriteter. Norge". Rapporten kan lastes ned fra: http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/minorities/3_FCNMdocs/PDF_2nd_SR_Norway_no.pdf (nedlastet 16. mars 2009). Norge skal rapportere på nytt i 2009.

innflytelsen som dyktige musikere, håndverkere og handelsfolk fra romanifolket/taterne har hatt på det vi i dag upresist kaller norsk kultur.

En del av den kulturelle gjenreisningen av romanifolkets/taternes kultur må derfor foregå i det norske storsamfunnet. Skoler og kulturinstitusjoner må inkludere undervisning og kunnskap om denne viktige delen av norsk historie og samtid.

Til syvende og sist kan organisasjoner som Helsingforskomiteen bare komme med et begrenset bidrag. Det avgjørende er at personer fra folket selv engasjerer seg, utdanner seg og tar ordet i det norske samfunnet. Det er viktig med kunnskap om overgrepene, men også om det positive kulturbidraget.

Målet må være at skole og samfunn for øvrig med velvilje legger til rette for og støtter tilpasset undervisning til personer som tilhører romanifolket/taterne. Prosjektet “Romanifolk fra barn til voksen” i regi av Dronning Mauds Minnes høyskole, i samarbeid med og etter initiativ fra Taternes landsforening, er eksempel på et fremtidsrettet initiativ for å finne praktiske løsninger på de utfordringer som barn av romani/taterforeldre møter i barnehager og skoler i dag.⁷ Slike tiltak må videreføres og utvides.

Mye handler om holdninger. Det norske samfunnet må innøve positive holdninger til og respekt for personer med en annen kultur enn flertallets. Målet må være at personer som tilhører romanifolket/taterne føler at de blir møtt med respekt og dermed utvikler stolthet over sin tilhørighet: både helt norsk og helt romani/tater!

⁷ Prosjektet er beskrevet nærmere i kapittel 7.

Anbefalinger

Helsingforskomiteen er en norsk og internasjonal menneskerettighetsorganisasjon og fokuserer i sitt overvåkingsarbeid på om statene etterlever sine menneskerettslige forpliktelser. Disse forpliktelsene kan være av både politisk og juridisk art.

I forhold til omfattende og systematiske overgrep, mener Helsingforskomiteen at det må finne sted en eller annen form for oppgjør som ansvarliggjør de som stod bak overgrepene, beskriver omfanget av overgrep, diskuterer årsakene til og tankegangen bak overgrepene og som vurderer dem i forhold til menneskerettighetene. Slike oppgjør kan ha form av rettssaker, men kan også bestå i et systematisk dokumentasjonsprosjekt i regi av en offentlig oppnevnt og uavhengig kommisjon.

Blant tiltak som kan fremme økt respekt for menneskerettighetene til romanifolket/taterne i Norge, vil Helsingforskomiteen særlig peke på

- behovet for å etablere en sannhetskommisjon som gjør opp status når det gjelder Norges overgrep mot romanifolket/taterne. Kommisjonen bør få i mandat å gjennomgå tilgjengelig dokumentasjon og å foreta egne undersøkelser der den finner det nødvendig. Målet må være
 - o å gi en samlet oversikt så langt dette er mulig over den norske politikken mot romanifolket/taterne på 1900-tallet og de overgrep den innebar og gjøre dette kjent for den norske offentligheten
 - o gi en samlet fremstilling av tankegangen som lå bak politikken på ulike tidspunkter
 - o vurdere de overgrepene som ble begått i lys av Norges internasjonale menneskerettighetsforpliktelser og norsk lovgivning som skulle sikre likebehandling
 - o vurdere hvordan de tiltak som er iverksatt for å bøte på overgrepene, det vil blant annet si nasjonale og kommunale erstatningsordninger, fungerer
 - o vurdere behovet for nye tiltak for å støtte romanifolket/taterne
- sikre at erstatningsordningene for romanifolk/tatere fungerer rettferdig og er lett tilgjengelig for målgruppen
- styrke vernet mot diskriminering av romanifolket/taterne, for eksempel ved at likestillings- og diskrimineringsombudet, gjerne i samarbeid med andre ombud (for eksempel Sivilombudsmannen og Barneombudet) etablerer et eget og godt synlig prosjekt for dette folket
- styrke språkopplæring i romani ved å innføre et tilbud i norsk skole
- styrke kunnskapsnivået i det norske samfunnet om romanifolkets historie og kultur. Norske myndigheter må sikre at ungdoms- og videregående skole underviser elever i denne delen av norsk historie og samfunn
- ha en aktiv politikk i forhold til gruppen når det gjelder å fremme høyere utdanning. Det kan være snakk om særlige stipendordninger, informasjonstiltak, osv.
- styrke kapasiteten og viljen i norsk skolevesen når det gjelder å tilpasse undervisningen til elever som tilhører romanifolket/taterne så langt det er mulig i forhold til å sikre tilfredsstillende kvalitet på undervisningen
- sikre at BUF-etater tar hensyn til om barn er av romani/taterslekt, blant annet ved at en sørger for at fosterhjem og adoptivforeldre har nødvendig kulturkompetanse når de overtar ansvaret for slike barn. Det bør også legges vekt på å rekruttere fosterforeldre fra romanifolket/taterne

Forord

Denne rapporten er blitt til som en del av Den norske Helsingforskomité's prosjekt for å dokumentere og vurdere norsk romanipolitikk. Prosjektet er støttet av Fritt Ord, og startet i 2008 med arrangering av et forberedende seminar 5. mai og en nasjonal høring 12. november. Det avsluttes med denne rapporten som summerer opp Helsingforskomiteens syn på norsk romani-/taterpolitikk, både i et historisk og i et samtidig perspektiv. Helsingforskomiteen har som målsetting også i fremtiden å følge opp problemstillinger knyttet til romanifolket/taterne og de andre nasjonale minoritetene i Norge.

Det var fotograf Bernt Eide som utfordret Helsingforskomiteen til å arrangere seminaret 5. mai i tilknytning til hans fotoutstilling *Nasjonens barn*, som fant sted 5.-21. mai 2008 i Oslo Rådhus. Utstillingen dokumenterer enkeltskjebner blant romanifolket. Bernt Eide har senere i samarbeid med Ellen Aanesen komplettert utstillingen med en viktig bokutgivelse og et eget nettsted.⁸

Det har skjedd store fremskritt i den norske politikken på området de siste 20-30 årene, men fortsatt er det store utfordringer når det gjelder å gi romanifolket/taterne gode vilkår for å ivareta språk og kultur, bekjempe diskriminering og fordommer og å innøve positive holdninger til denne viktige minoriteten i Norge. Ingen vet sikkert hvor mange personer som tilhører romanifolket/taterne, men det dreier seg om noen få tusen. Fortsatt er det mange som ikke ønsker å stå frem som romani/tater, og fortsatt finnes det negative og stigmatiserende uttrykk i bruk i den norske dagligtalen som henviser til dette folket.

Prosjektet har vært ledet av assisterende generalsekretær i Helsingforskomiteen, Gunnar M. Ekeløve-Slydal, som også har ført denne rapporten i pennen. Ellers har flere personer i komiteen vært involvert i arbeidet. Også undertegnede har hatt det privilegium å delta i møter med personer og organisasjoner med tilknytning til romanifolket/taterne.

Det er ikke til å legge skjul på at mange av historiene og enkeltskjebnene gjør sterkt inntrykk. Helsingforskomiteen arbeider mye i områder og regioner hvor det har vært særlig grove og brutale overgrep mot enkeltpersoner, som i det tidligere Jugoslavia, Tsjetsjenia, Kaukasus, Sentral-Asia og Tyrkia. Komiteen har også hatt et dokumentasjonsprosjekt i Rwanda, som opplevde et av historiens mest brutale folkemord i 1994.

Likevel gjør romanifolkets/taternes historie i Norge et sterkt inntrykk. Den er hentet fra et land som snakker høyt og varmt om menneskerettigheter internasjonalt. Den beskriver en politikk som uten omsvøp hadde som mål å fjerne romanifolkets/taternes kultur og levevis fra det norske samfunnet. Politikken ble dels begrunnet rasehygienisk, religiøst eller ved å peke på nødvendigheten av å få bukt med "omstriefervesenet" og det en så på som ordensforstyrrelser. I realiteten dreide det seg om at den politiske eliten i Norge ikke kunne tolerere noe annet enn det en oppfattet som norsk kultur i den nasjonsbyggingsprosessen landet var i. Byggingen av velferdsstaten i etterkrigstiden inneholdt heller ikke noe oppgjør med assimileringspolitikken.

⁸ Bernt Eide og Ellen Aanesen, *Nasjonens barn* (Oslo: Conflux Forlag, 2008). Nettstedet har adressen: <http://www.nasjonensbarn.no/> Dokumentasjonsprosjektet *Nasjonens barn* er uavsluttet, og det fortsatt mulig for personer med egne historier eller annet materiale om politikken mot romanifolket/taterne å ta kontakt med prosjektet. E-post: post@nasjonensbarn.no

Det er først fra midten av 1970-tallet og på 1980-tallet vi ser konturene av en ny politikk i forhold til romanifolket/taterne. Vi får håpe og arbeide for at den snuoperasjonen som fulgte blir fullt og helt gjennomført og ikke kom for sent.

En takk til alle de fra romanifolket/taterne som har stilt opp i samtaler, deltakelse på seminar og høring og kommet med viktige innspill. Takk også til romani-/taterorganisasjonene som gjør viktig arbeid, til fagfolkene som dokumenterer og stiller spørsmål og til politikere som engasjerer seg og bidrar til en bedre norsk politikk.

Bjørn Engesland
Generalsekretær
Oslo, april 2009

Innhold

Sammendrag og konklusjoner

Anbefalinger

Forord

Innhold

1 Bakgrunn

- Historien om et forfulgt folk
- Tankegangen bak

2 Norges menneskerettslige forpliktelser

- Oversikt over relevante bestemmelser
- Betydningen av tidspunkt

3 Bortsetting av barn

- Menneskerettslige synspunkter
- Retten til familieliv
- Adele Johansen mot Norge
- Bortsetting av tre av barna til Sofie Johansen og Edvin Pettersen
- Noen typiske trekk
- Avsluttende bemerkninger

4 Tvangssterilisering

- Rassistisk bakteppe
- Forskningsresultatene
- Menneskerettslig vurdering
- Avsluttende bemerkninger

5 Diskriminering og andre typer overgrep

6 Forbrytelser mot menneskeheten og folkemord?

- Etnisk rensing
- Forbrytelser mot menneskeheten
- Folkemord
- Avsluttende bemerkninger

7 Mot en bærekraftig norsk romanipolitikk? Synspunkter fra Høringen om norsk romani-/taterpolitikk 12. november 2008

- Oversikt over tidligere politikk
- Motkrefter
- Hvordan er det å være romani/tater i dag?
- Hovedinnhold i dagens politikk
- Tiltak for å støtte romanifolket/taterne
- Kritikk av dagens politikk
- Oversikt over temaer i debatten
- Tillegg: Høringens program

8 Norsk romanipolitikk anno 2009

- Grunnlaget for dagens politikk
- Behov for å styrke politikken

1 Bakgrunn

Romanifolket/taterne ble utsatt for alvorlige og systematiske overgrep fra norske myndigheter under mesteparten av det 20. århundre. Hensikten var å fjerne folkets kultur og levemåte fra Norge. Blant virkemidlene var å ta barna fra foreldrene, tvungen omskolering av voksne, sterilisering, forbud mot å bruke språket og andre forbud som hindret romanifolket/taterne i å drive tradisjonelle næringer. Det ble forbudt i 1951 for “umstreifarar, når dei flakker i kring, å bruka hest eller anna dyr til å frakta folk eller varer med eller føre med seg laushest.”⁹

Overgrepene er beskrevet i en rekke forskningsrapporter og bøker, men uten at en har vurdert overgrepene i forhold til Norges menneskerettslige forpliktelser. Heller ikke norske myndigheter har foretatt noen grundig vurdering av denne hardhendte assimileringspolitikken i forhold til disse forpliktelsene. Denne rapporten inneholder et første tilløp til en slik vurdering.

Historien om et forfulgt folk

Allerede blant de første offentlige nedtegnelsene fra 1500-tallet som omhandler romanifolket/tatere, blir de beskrevet som et problem for det norske samfunnet. Men samtidig finnes det mange beretninger om et godt forhold mellom romanifolket/taterne og fastboende bønder. Folket hadde særlige ferdigheter og roller i det norske bondesamfunnet som gjorde dem verdifulle.

Det er først på andre halvdel av 1800-tallet at norske myndigheter utvikler en *systematisk* politikk for å gjøre slutt på taternes levemåte. De ville sette en stopper for folkets omreisende livsform og en kultur som ble oppfattet som mindreverdige og skadelig. Slike negative holdninger har preget norske myndighetspersoners syn på romanifolket/taterne opp til vår tid.

“Taternes nomadiske livsform og deres kulturelle særtrekk ble fordømt og tendensiøst beskrevet, både av Misjonen og av de lokale myndighetene. ... Det var blant annet en utbredt forestilling om at taterne var sky og tilbakeholdne. Reisingen ble oppfattet som en del av “taterblodet”, til tross for at dette ble tilbakevist fra vitenskapelig hold. Ekspertenes påstand om at taternes barn var mindre intelligente hadde derimot innflytelse på forståelsen av taterne.”¹⁰

Den norske politikken i denne fasen var preget av teologen Eilert Sundts synspunkter om at hovedmålsettingen måtte være å få de reisende til å bosette seg og ta vanlig arbeid.¹¹ Det ble fra 1855 opprettet et eget fond for “Forbedring av Taternes og andre daglige Omstreiferes Kaar”. Midlene skulle brukes til å fremme bosetting og assimilering av romanifolket.

Denne politikken mislyktes i stor grad i å få taterne til å slutte å reise og fra 1869 ble ansvaret for arbeidet med romanifolket/taterne overført til Kirkedepartementet. Fra 1897 ble arbeidet med “omstreiferproblemet” håndtert av den kristne *Foreningen til motarbeidelse av omstreifervesenet*, i 1935 omdøpt til *Norsk misjon blant hjemløse* (Foreningen/Misjonen).

⁹ Dyrevernsloven § 10.

¹⁰ Karen-Sofie Pettersen, *En kvalitativ studie av tiltak rettet mot barn av tater i perioden 1914-1986*, Hovedoppgave i sosiologi, Institutt for sosiologi og statsvitenskap, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, Høsten 1997 (Rapport fra delprosjekt under programmet “Velferd og Samfunn” : Forskning om tater), side 53.

¹¹ Eilert Lund Sundt (1817-1875) var norsk teolog, samfunns- og kulturforsker. Han viet sitt liv til «folkelivets, navnlig studiet av det lavere folkelivs historie». Han regnes som grunnleggeren av faget sosiologi i Norge.

Arbeidet ble i stor grad finansiert av Stortinget som gav Misjonen vide fullmakter. Målet med politikken var fortsatt assimilering og å få gruppen til å oppgi sin tradisjonelle livsform. Det nye var at en i større grad fokuserte på barna, som ofte under tvang ble plassert på barne- eller fosterhjem. Foreldrene ble i mange av disse sakene på ulike måter lurt eller tvunget til å gi barna fra seg.

Fra 1914 fikk såkalte Vergeråd ansvaret for formelt å frakjenne foreldre omsorgsretten for barna. Misjonen hadde det praktiske ansvaret for å plassere dem på barnehjem eller hos fosterforeldre. Misjonens virksomhet strakk seg fram til 1986, da ansvaret for barna ble overført til kommunene. Begrunnelsen var da at romanifolket/taterne skulle behandles likt med andre i Norge. I alt ble minst 1500 barn fjernet fra foreldrene, sannsynligvis en god del flere.¹²

Også i forhold til voksne ble det satt i verk inngripende tiltak, som anbringelse i arbeidskoloni, forbud mot å snakke romanispråket eller å snakke om “lyse minner fra glade vandredager”. Under en stor del av 1900-tallet ble sterilisering brukt til å begrense folkegruppens fruktbarhet og reproduksjon. Dette ble tilskyndet av overlege Johan Scharffenberg som så på romanifolket/taterne som en mindreverdige rase.¹³ Personer fra gruppen var også utsatt for lobotomi.

Tankegangen bak

I forarbeidene til steriliseringsloven av 1934 står romanifolket/taterne omtalt på følgende måte:

“De hører til et undermåls folkeferd som stadig rekrutteres fra samfunnets bunnfall. Intellektuelt sett står de norske omstreifere i klasse med negre, indianere og meksikanere. Socialt og psykologisk er de å sette i klasse med vaneforbryterne.”

I tillegg til slike rasistiske motiver, var den norske politikken også motivert ut fra religiøse tankegang. Målet var å kristne “de fullstendig hedenske omstreiferne”, og å lære dem opp til å bli moralske samfunnsindivider.

I etterkrigstiden tok velferdsstaten og dens verdier over i begrunnelsen av assimileringspolitikken. Å skaffe folk bolig og arbeid i det nye likhetssamfunnet ble nå en motivasjon for å løse “de reisendes” problem. I 1953 ble Vergerådsloven av 1896, som hadde vært en viktig forutsetning for Foreningens/Misjonens virke, erstattet med Barnevernloven. Vekten lå nå på å trygge et naturlig familiemiljø for barnet, og en systematisk praksis med hjemmebesøk ble etablert. Men fortsatt var den vanlige løsningen plassering av romani-/taterbarn på barne- og skolehjem.

¹² Pettersen, *Op. cit.*, side 3.

¹³ Johan Scharffenberg (1869-1965) var norsk psykiater, kriminolog, samfunnsforsker og forfatter. Han var medlem av Alkoholkommisjonen og aktiv i avholdsbevegelsen. I 1927 ble han som overlege medlem av en offentlig oppnevnt komité som skulle se nærmere på omstreiferspørsmålet. Han var opptatt av hvorvidt kriminalitet var arvelig, aktiv i samtidens debatt omkring såkalt slektshygiene og tilhenger av steriliseringslovgivning.

2 Norges menneskerettslige forpliktelser

Norge har påtatt seg en rekke menneskerettslige forpliktelser som medlem i internasjonale organisasjoner som FN, Europarådet og Organisasjonen for sikkerhet og samarbeid i Europa (OSSE) og ved å *ratifisere* internasjonale konvensjoner (lover).

Også i den norske grunnloven av 1814 finner vi rettighetsbestemmelser. Men først i 1994 vedtok Stortinget en bestemmelse i Grunnloven, § 110 c, som eksplisitt ansvarliggjør myndighetene i forhold til menneskerettighetene. Den har følgende ordlyd:

“Det paaligger Statens Myndigheder at respektere og sikre Menneskerettighederne. Nærmere Bestemmelser om Gjennemførelsen af Traktater herom fastsættes ved Lov.”

21. mai 1999 fikk Norge en egen menneskerettslov. Det er en såkalt *inkorporasjonslov*, som gjør noen grunnleggende internasjonale konvensjoner til del av norsk lov. Blant disse er Den europeiske menneskerettighetskonvensjon, FNs konvensjon om sivile og politiske rettigheter, FNs konvensjon om økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter og FNs konvensjon om barnets rettigheter. Det er med andre ord ganske nylig at de internasjonale menneskerettighetene er blitt en del av norsk lov.

Men også før menneskerettsloven ble vedtatt var Norge forpliktet til å etterleve bestemmelsene i de konvensjonene som staten hadde ratifisert. Derfor kan tidspunkt for ratifikasjon og ikrafttreden av den enkelte konvensjon være viktig. Konvensjonene ble brukt som rettskilder i norsk domstolsbehandling, og kunne danne grunnlag for å reise sak mot norske myndigheter. Det viktigste med menneskerettsloven er at den slår fast i § 3 at bestemmelser i de konvensjonene som loven omfatter skal gå foran bestemmelser i annen norsk lovgivning hvis det oppstår motstrid.¹⁴ Den sier med andre ord at menneskerettighetene skal veie tyngre en annen lovgivning.

Norge er blant de landene i verden som har ratifisert eller forpliktet seg til å overholde flest konvensjoner. Alle disse konvensjonene bygger på FNs verdenserklæring om menneskerettighetene, som Norge var med på å vedta 10. desember 1948. Verdenserklæringen inneholder allerede de grunnleggende bestemmelsene som senere ble konkretisert og gjort mer detaljerte i blant annet Den europeiske menneskerettighetskonvensjon (EMK), og de to FN-konvensjonene fra 1966 (se nedenfor).

Viktig i forhold til norsk romani-/taterpolitikk er at Verdenserklæringen legger stor vekt på familien som samfunnets grunnleggende enhet. Ifølge art. 16(3) er “Familien .. den naturlige og grunnleggende enhet i samfunnet og har krav på samfunnets og statens beskyttelse.”

Her følger en oversikt over noen av de viktigste menneskerettighetskonvensjonene med angivelse av datoen for norsk ratifikasjon. Dato for når konvensjonen trådte i kraft er tatt med når denne er vesentlig senere enn datoen for ratifikasjon. I parentes er angitt året konvensjonen ble vedtatt.

- FNs konvensjon om forhindring og avskaffelse av forbrytelsen folkemord (1948), som Norge ratifiserte 30. juni 1949

¹⁴ Jfr Erik Møse, *Menneskerettigheter*, J.W. Cappelens Forlag, Oslo 2002, side 183ff. Loven er tilgjengelig i lovdata: http://www.lovdata.no/cgi-wift/wiftldles?doc=/usr/www/lovdata/all/nl-19990521-030.html&emne=menneskerettslov*&& (nedlastet 18. mars 2009)

- Den europeiske menneskerettighetskonvensjon (1950), som Norge ratifiserte 15. januar 1952, men som trådte i kraft først 3. september 1953
- FNs konvensjon om å avskaffe alle former for rasediskriminering (1966), som Norge ratifiserte 6. august 1970, og som førte til en egen bestemmelse i den norske straffeloven som forbød rasistisk hets (§ 135a)
- FNs konvensjon om økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter (1966), som Norge ratifiserte 13. september 1972, men som trådte i kraft først 3. januar 1976
- FNs konvensjon om sivile og politiske rettigheter (1966), som Norge ratifiserte 13. september 1972, men som trådte i kraft først 23. mars 1976
- FNs konvensjon om avskaffelse av alle former for diskriminering av kvinner (1979), som Norge ratifiserte 21. mai 1981
- FNs konvensjon mot tortur og annen grusom, umenneskelig eller nedverdiggende behandling eller straff (1984), som Norge ratifiserte 9. juli 1986
- FNs konvensjon om barnets rettigheter (1989), som Norge ratifiserte 8. januar 1991
- Europeisk konvensjon mot tortur og umenneskelig eller nedverdiggende behandling eller straff (1987), som Norge ratifiserte 21. april 1989
- Europeisk charter for regionale språk og minoritetsspråk (1992), som Norge ratifiserte 10. november 1992, men som trådte i kraft først 1. mars 1998
- Europarådets rammekonvensjon om beskyttelse av nasjonale minoriteter (1995), som Norge ratifiserte 19. mars 1999

En menneskerettslig forpliktelse kan forstås som en bestemmelse i slike konvensjoner som Norge har ratifisert, og som Norge ikke uttrykkelig har erklært en reservasjon mot. De gjelder fra det tidspunktet konvensjonen trer i kraft for Norge, ofte kort tid etter at Norge ratifiserte konvensjonen. I noen tilfeller trådte konvensjonen i kraft langt senere fordi kravet om at et visst antall stater må ha ratifisert konvensjonen før den trer i kraft ikke var oppfylt på det tidspunktet Norge ratifiserte. I slike tilfeller var Norge blant de første statene som ratifiserte konvensjonen mens den først ble rettskraftig etter at et visst antall stater hadde ratifisert den (for eksempel 20 stater).

Noen av konvensjonene Norge har ratifisert inneholder overlappende bestemmelser. Det gjelder for eksempel Den europeiske menneskerettighetskonvensjon og FNs konvensjon om sivile og politiske rettigheter, som i stor grad omfatter de samme rettighetene (forbud mot tortur, slaveri, rettferdig rettergang, ytrings-, forsamlings-, religions- og livssynfrihet, bevegelsesfrihet, osv.). Hovedregelen er da at den bestemmelsen som gir det sterkeste vernet skal gjelde.

Brudd på Den europeiske menneskerettighetskonvensjon kan klages inn for Den europeiske menneskerettighetsdomstol etter nærmere regler, mens brudd på FNs konvensjon om sivile og politiske rettigheter kan klages inn for FNs menneskerettighetskomité. De to organene tar hensyn til hverandres avgjørelser slik at en unngår motstridende tolkninger av de samme rettighetene. Bare Den europeiske menneskerettighetsdomstol er en domstol i streng forstand, som avgir rettslig bindende avgjørelser mot de statene som har ratifisert konvensjonen.

Oversikt over relevante bestemmelser

I forhold til de dokumenterte overgrepene mot romanifolket/taterne vil en rekke menneskerettighetsbestemmelser være relevante. I det følgende kommenterer jeg noen av de

best dokumenterte overgrepene eller forholdene og angir noen relevante bestemmelser som kan være brutt i de mange sakene som finnes under hver kategori.

Tvungen bortsetting av barn. Her vil hovedbestemmelsen være Den europeiske menneskerettighetskonvensjon (EMK) art. 8, som slår fast at “1. Enhver har rett til respekt for sitt privatliv og familieliv, sitt hjem og sin korrespondanse.” Disse rettighetene kan bare begrenses “i samsvar med loven” og hvis begrensningen “er nødvendig i et demokratisk samfunn av hensyn til den nasjonale sikkerhet, offentlige trygghet eller landets økonomiske velferd, for å forebygge uorden eller kriminalitet, for å beskytte helse eller moral, eller for å beskytte andres rettigheter og friheter”. Typisk vil en vurdere om tvungen omsorgsovertakelse skjer i samsvar med en lovbestemt prosedyre, om en har tatt tilstrekkelig hensyn til barnets beste, om foreldrene har vært involvert i prosessen, om deres rett til samvær med barnet er blitt respektert og om deres rett til korrespondanse med barnet er blitt respektert.

Grunnlaget for omsorgsovertakelsen kan også vurderes, men her har myndighetene i de enkelte landene et visst spillerom. Generelt kan en si at myndighetene må ha meget tungtveiende grunner til å kutte *all* kontakt mellom foreldre og barn. Det er liten tvil om at mange av de omsorgsovertakelsene som romani-/taterforeldre opplevde også etter 3. september 1953 var i strid med de kravene som følger av EMK art. 8.

Også andre bestemmelser i EMK vil være relevante i disse sakene. Ifølge EMK art. 14 skal “de rettigheter og friheter som er fastlagt i denne konvensjon ... bli sikret uten *diskriminering* på noe grunnlag slik som kjønn, rase, farge, språk, religion, politisk eller annen oppfatning, nasjonal eller sosial opprinnelse, tilknytning til en nasjonal minoritet, eiendom, fødsel eller annen status.” I forlengelsen av denne bestemmelsen kan man søke å vise at det var ulik praksis i barnevernssaker for romani-/taterfamilier sammenlignet med etnisk norske familier.

Et meget alvorlig forhold er at noen av barna som ble plassert i barne- eller fosterhjem opplevde *alvorlige seksuelle og andre typer overgrep*.¹⁵ Dette reiser spørsmål ved om myndighetene hadde effektive kontroll- og tilsynsordninger for å sikre kvaliteten på det tilbudet barna fikk. Selv om det var en privat organisasjon som drev mange av barnehjemmene, fratar ikke dette myndighetene et menneskerettslig ansvar for å beskytte barna mot overgrep. I skjerpene retning er det faktum at institusjonene utførte et oppdrag for myndighetene og at vedtaket om å ta omsorgen fra foreldrene ble tatt av et offentlig organ. Myndighetene sviktet i sin forpliktelse til å sikre oppfyllelse av EMK art. 8 og andre bestemmelser.

Barnets rett til beskyttelse mot den type overgrep vi her snakker om ble styrket da Norge ratifiserte Konvensjonen av barns rettigheter i 1991, men allerede EMK inneholder et vern.¹⁶

¹⁵ Se blant annet Anne-Berit Sandvik, “Å være tater i barne- og skolehjem”, i: Bjørn Hvinden (red.), *Op. cit.*, sidene 109-113.

¹⁶ Konvensjonen om barnets rettigheter art. 3 inneholder de grunnleggende forpliktelsene for statspartene: “1. Ved alle handlinger som vedrører barn og som foretas av offentlige eller private velferdsorganisasjoner, domstoler, administrative myndigheter eller lovgivende organer, skal det først og fremst tas hensyn til hva som gavner barnet best. 2. Partene påtar seg å sikre barnet det vern og den omsorg som er nødvendig for hans eller hennes trivsel, idet hensyn tas til rettighetene og forpliktelsene til hans eller hennes foreldre, verger eller andre enkeltpersoner som ifølge loven er ansvarlige for ham eller henne, og skal treffe alle nødvendige lovgivningsmessige og administrative tiltak for dette formål. 3. Partene skal sørge for at de institusjoner og tjenester som har ansvaret for omsorgen for eller vernet av barn, har den standard som er fastsatt av kompetent myndighet, særlig med hensyn til sikkerhet, helse, personalets antall og kvalifikasjoner så vel som overoppsyn.” (min utheving)

Tvungen anbringelse på Svanviken arbeidskoloni. Her vil hovedbestemmelsen være EMK art. 5 om retten til frihet og sikkerhet. For å avgjøre om betingelsene for å begrense den enkeltes frihet slik regimet i Svanviken arbeidskoloni gjorde var oppfylt, måtte en gå inn i hver enkelt sak for å undersøke

- hvilken prosedyre som ble fulgt for å få et foreldrepar/en familie anbrakt på Svanviken (vi vet fra litteraturen at trusler om å miste barna ofte ble brukt)
- hvilke begrensninger som eksisterte under oppholdet og med hvilken begrunnelse

EMK art. 4 som forbyr tvangsarbeid og slaveri vil også kunne vurderes.

Det ser ut til at Misjonen systematisk satte seg utover norsk lov ved å frata foreldre omsorgen for barna sin hvis de rømte eller ble utvist fra kolonien. Det fantes ingen lovhjemmel for dette. Misjonen hadde ingen dekning i lovverket for å gjøre bruk av trusler om å ta barna hvis ikke foreldrene gjennomførte et kontraktfestet opphold, som oftest var fra ett og et halvt til fem år.¹⁷ Her inntok Misjonen lovgivers rolle, uten at det forelå noen delegasjon fra Stortinget. Et viktig spørsmål er om myndighetene visste om denne praksisen.

Tvangssterilisering. Historikeren Per Haave har påvist at risikoen for “påtvunget sterilisering” var betydelig større for romani-/taterkvinner enn for andre kvinner i Norge. Lov om adgang til sterilisering m.v. av 1. juni 1934, gav adgang til tvangssterilisering i særlige tilfeller. Men det er dokumentert flere tilfeller hvor romani-/taterkvinner ble sterilisert uten at lovens bestemmelser var oppfylt eller uten lovhjemmel i det hele tatt.¹⁸

Tvangssterilisering er en meget alvorlig såkalt *internasjonal* forbrytelse, definert som en *forbrytelse mot menneskeheten* når den skjer som “et ledd i et utbredt eller systematisk angrep rettet mot enhver sivilbefolkning”.¹⁹ Enkelttilfeller av tvangssterilisering reiser en rekke menneskerettslige problemer i forhold til forbud mot tortur, umenneskelig eller nedverdiggende behandling eller straff (EMK art. 3), retten til respekt for privatliv (EMK art. 8), retten til å inngå ekteskap (EMK art 12) og forbud mot diskriminering (EMK art. 14).

Betydningen av tidspunkt

Mange av sakene fant sted før Norge ble forpliktet av EMK den 3. september 1953. Men praksisen fortsatte i stort omfang også etter denne datoen, og med samme målsetting som tidligere.²⁰ Målet var å fjerne barnet fra romanifolkets/taternes kultur slik at de ikke begynte

¹⁷ Pettersen, *Op. cit.*, side 59.

¹⁸ Se Per Haave, “Sterilisering av tater – kirurgi på “rasemessig” grunnlag?”, i Bjørn Hvinden (red.), *Op. cit.*, side 32-73.

¹⁹ Se Romavedtektene for Den internasjonale straffedomstolen (ICC), artikkel 7 (g). Norsk oversettelse av vedtektene er tilgjengelig blant annet på UDIs nettside: <http://www.udiregelverk.no/sitecore/content/Home/Rettskilder/Internasjonale%20konvensjoner%20og%20avtale/r/1998-07-17%20Roma-vedtektene%20for%20Den%20internasjonale%20straffedomstol.aspx> (nedlastet 19. mars 2009).

²⁰ Det finnes en rekke uttalelser fra etterkrigstiden som understreker at målsettingen om å assimilere romanifolket/taterne ble opprettholdt. Blant annet skrev en inspektør i Sosialdepartementet i debatten før den nye barnevernloven ble vedtatt i 1953 at “Målet er å få omstreiferne tatt opp i samfunnet og blandet med den alminnelige befolkningen, slik at de ikke lenger danner en egen gruppe innen befolkningen.” Sikkert etter Eide og Aanesen, *Op. cit.*, side 87. Så sent som si 1963 uttalte pastor Knut Myhre, bestyrer ved Svanviken arbeidskoloni fra 1955 til 1969 at “Det vi gjør, er bevisst å utrydde et folks egenart. Vi prøver å løsrive dem fra forbindelsen

med et omreisende levevis. En ville gjøre dem til “samfunnsmennesker”. Det underliggende premiss var at en så på romanifolkets/taternes kultur som skadelig for barna og for samfunnet forøvrig. Bortsetting av barn ble også brukt instrumentelt for å presse foreldrene til å oppgi sin levemåte og bli fastboende. Andre motiver og begrunnelser kunne selvsagt også spille inn i enkeltsaker, men i svært mange av de sakene som er gjennomgått av forskere benytter Misjonen standardargumenter om romanifolkets/taternes levevis og karakter.²¹

Ved å sammenholde to utsagn fra representanter for Misjonen, kan en anslå at cirka 400 barn ble bortsatt i perioden etter 3. september 1953. Tallet fremkommer ved å sammenligne det totale antallet barn Misjonen hadde ansvar for å sette bort, cirka 1500, med opplysninger i et brev fra generalsekretæren til et medlem av en barnevernsnemnd skrevet på midten av 1950-tallet. Ifølge brevet hadde Misjonen på dette tidspunktet “tatt hånd om vel 1100 omstreiferbarn”.²² Selv om man disse tallene ikke er nøyaktige, gir de likevel en god pekepinn på omfanget.

Også en rekke andre overgrep ble begått eller er blitt påstått begått mot personer som tilhører romanifolket/taterne. Blant de mest alvorlige påstandene er at det ble utført lobotomi på romanifolk/tatere og at inngrepet ble utført på dem fordi de tilhørte denne minoritetsgruppen. Rasistisk diskriminering på ulike samfunnsområder (arbeid, bolig, skole, osv.) er et annet viktig overgrepsområde.

Når det gjelder diskriminering, så burde Norges ratifikasjon 6. august 1970 av FNs konvensjon om å avskaffe alle former for rasediskriminering ha ført til en omlegging av politikken. Denne konvensjonen pålegger myndighetene blant annet “å føre en politikk som avskaffer diskriminering i alle dens former”. De skal blant annet “ta effektive skritt for å granske statlig, nasjonal og lokal myndighetsutøvelse og endre, oppheve eller sette ut av kraft lover og bestemmelser som fører til eller opprettholder rasediskriminering hvor den enn måtte forekomme” (artikkel 2(1)c). Myndighetene skal med andre ord ikke passivt sitte å vente på at noen protesterer mot en praksis med usaklig forskjellsbehandling, men ha en aktiv politikk som gransker og opphever den.

En tredje viktig dato er 23. mars 1976. Da trådte FNs konvensjon om sivile og politiske rettigheter i kraft. Den inneholder en forpliktelse til å ikke nekte minoriteter å dyrke sin kultur (art 27). Det er også på denne tiden vi ser de første tegn til en nyorientering i norsk romani-/taterpolitikk.

Det fører for langt i denne rapporten å belyse alle former for overgrep som inngikk i den norske politikken mot romanifolket/taterne.

Som det fremgår av oversikten over noen av de viktigste internasjonale konvensjonene som Norge har ratifisert, så er det først på 1990-tallet at det finnes konvensjoner med særlige rettigheter for minoriteter. Disse konvensjonene kan danne grunnlag for en vurdering av dagens politikk på området.

med slekten som de har følt seg knyttet til med sterke bånd. Vi prøver å gi dem eiendom og forpliktelser, vaner og behov som ikke lar seg forene med den omstreifertilværelsen de har vært vant med og som deres forfedre har levet i gjennom århundrer. ...” Sitert fra Bjørn Hvinden (red)., *Op. cit.*, side 101.

²¹ Se Pettersen, *Op. cit.*, særlig kapittel 4. Studien er basert på gjennomgåelse av 61 saker med omsorgsovertakelse, side 30.

²² Pettersen, *Op. cit.*, side 41.

3 Bortsetting av barn

Bakgrunnen for myndighetenes fokus på barna til romanifolket/taterne var blant annet at tidligere politikk i forhold til folkegruppen ikke hadde gitt de resultater en ønsket seg, nemlig å fjerne gruppens særlige kultur og levevis fra det norske samfunnet.

Inntil om lag 1850 drev myndighetene en “drastisk politikk overfor taterne som tok sikte på å utsette deres særegne livsform og kultur”.²³ Men denne politikken slo ikke gjennom i alle ledd av myndighetsapparatet. Det skyldtes nok ofte mangel på ressurser, men også at romanifolket/taterne på grunn av sine ferdigheter innen håndverk, handel og dyrestell nøyte betydelig respekt blant geistlige, bønder og andre. De ble ikke slått i hartkorn med andre reisende som det fantes mange av langs norske landeveier: “tiggere, håndverkssvenner, originaler og aparte, hjemløse karakterer”.²⁴ De var et ofte “tålt” folkeslag, men samtidig var de sårbare fordi de levde utenfor eller i utkanten av samfunnet. Det fantes egne såkalte *fantefuter* eller *stodderkonger*, som hadde vide fullmakter til å slå ned på romanifolket/taterne. I enkelte tilfeller ble romanifolk/tatere drept av slike myndighetspersoner uten at dette fikk særlige følger for den ansvarlige. Dette kunne skje helt frem til 1800-tallet.²⁵

Et nytt utviklingstrekk på 1830 og -40-tallet var at kristen misjon, som på denne tiden fikk sitt gjennombrudd i Norge, kom til å fokusere på romanifolket/taterne som et hedensk folkeslag som måtte kristnes. Det kristne borgerskapets iver var inspirert av tilsvarende bevegelser i andre europeiske land. Tankegangen var at mens vi utdanner misjonærer til utenlands virke så gjør vi “få bestrebelse for å få bukt med og gi en håndstrekning til våre egne tiggere og omflakkende mennesker.” I 1844 foreslo formannskapet i Stavanger “å opprette en arbeidsanstalt for voksne mennesker, mens barna skulle settes bort til rettroende fosterfamilier”.²⁶

En ny fattiglov som søkte å svare på utfordringen fra formannskapet i Stavanger ble vedtatt 20. september 1845. Loven inneholdt ikke egne bestemmelser om taterne/romanifolket, men inneholdt likevel forbud som rammet dem hardt, blant annet mot “å vandre om fra Sted til Sted i Flok og Følge”. Selv om loven fikk begrenset virkning, bidro den likevel til å rette fokus mot denne “unordiske” folkegruppen i det norske samfunnet. Blant annet ble det gjennomført egen telling av romanifolk/tatere, *Fantefortegnelsen* eller *Fortegnelse over Tatere* 1845. 1145 taterne i 223 reisefølger ble kartlagt.²⁷

Den som særlig satte romanifolket/taterne på dagsordenen i det politiske Norge på midten av 1800-tallet var presten og samfunnsviteren Eilert Sundt (1817-1875). Han forsket på folkegruppens opphav, levevis og særlige kultur og lærte seg til og med språket.²⁸ Han var også viktig som opphavsmann for en mer systematisk politikk i forhold til folkegruppen.

²³ Pettersen, *Op. cit.*, side 1.

²⁴ Thor Gotaas, *Taterne: Livskampen og eventyret*, (Andreasen & Butenschøn, 2007), side 84.

²⁵ Gotaas, *Op. cit.*, side 92.

²⁶ Gotaas, *Op. cit.*, side 94.

²⁷ Gotaas, *Op. cit.*, side 95.

²⁸ Han utga flere bøker om romanifolket/taterne, blant annet *Beretning om Fante- Eller Landstrygerfolket i Norge* (1850), *Fortsatt Beretning om Fantefolket* (1860), *Anden Aars-Beretning om Fantefolket* (1862), *Tredie Aars-Beretning om Fantefolket* (1863) og *Fjerde Aars-Beretning om Fantefolket* (1865).

Det sentrale målet i den politikken som Sundt fremmet var å få til fast bosetting og innlemmelse i samfunnet, i tråd med nye sosialpolitiske ideer som vokste frem mot slutten av 1800-tallet og første del av 1900-tallet.²⁹ Fra 1855 bevilget Stortinget et årlig beløp til “Forbedring av Taternes og andres daglige Omstreiferes Kaar” (“Fantefondet”). Sundt var ansvarlig for bruken av pengene og prioriterte undervisning, støtte til bosetting og forsørgelse.

Men heller ikke denne mer “myke” politikken lyktes i særlig grad i forhold til målsettingen med å få bukt med reisingen. Bare et fåtall av romanifolket/taterne benyttet seg av tilbudene. Mange kommuner ønsket heller ikke å bidra til bosetting av frykt for økte utgifter for den kommunale fattigkassen. De manglende resultatene førte til at de årlige bevilgningene stoppet i 1869, og Kirkedepartementet overtok nå ansvaret for politikken i forhold til romanifolket/taterne.

Også mange andre prester engasjerte seg i arbeidet med å kristne folket. Romanifolkets/taternes egne religiøse skikker og trosforestillinger ble for alvor truet fra 1850-tallet av, da “presteskaper satte inn en voldsom offensiv for å omvende dem til kristendommen”.³⁰

Et nytt kapittel i norske myndigheters politikk i forhold til romanifolket/taterne startet i 1896, da presten Jacob Walnum foreslo å opprette barnehjem for barn av romanifolk/tatere og arbeidskolonier for voksne. Bruk av tvang ville være nødvendig. Forslaget hans videreførte på mange måter forslaget til Stavanger formannskap fra 1844, med den forskjell at barnehjem og ikke fosterfamilier skulle ta seg av barna. I realiteten kom politikken til å inneholde begge disse virkemidlene. Mange barn ble først plassert på barnehjem for senere å bli plassert i fosterhjem og i noen tilfeller adoptert.

Walnums forslag ble fulgt opp. I 1897 startet han *Foreningen til motarbeidelse av omstreifervesenet*. I 1935 ble navnet endret til *Norsk misjon blant hjemløse*, ofte bare omtalt som *Misjonen*. Denne misjonsorganisasjonen hadde helt frem til 1986 et særlig mandat fra norske myndigheter til å iverksette sentrale deler av den norske politikken i forhold til romanifolket/taterne.³¹

Stortinget delegerte med andre ord store deler av utførelsen av norsk romani-/taterpolitikk til en privat organisasjon. Organisasjonen fikk økonomisk støtte fra norske myndigheter, i tillegg til at den også samlet inn penger fra private støttespillere. Målet for politikken var som tidligere assimilering. Romanifolket/taterne skulle oppgi sin tradisjonelle livsform, sin kultur og sitt språk. Utgangspunktet var at en så på denne kulturen som skadelig for både gruppen selv og for det norske samfunnet.

Lovhjemmel for virksomheten ble funnet i vergerådsloven av 1896, løsgjengerloven av 1900 og straffeloven av 1902. Et rundskriv av 2. juli 1904 fra Kirke- og Undervisningsdepartementet spilte en viktig rolle ved å overføre makt og myndighet til Misjonen. Her ble de lokale vergerådene (forløperne for dagens barnevernsnemnder) oppfordret til å samarbeide med Misjonen i saker som gjaldt romani-/taterbarn. Mens det formelle vedtaket om å overføre omsorgen for et barn skulle tas av et vergeråd (senere en

²⁹ Pettersen, Ibid.

³⁰ Gotaas, *Op. cit.*, side 116.

³¹ Organisasjonen ble omdøpt til Kirkens sosialtjeneste i 1989 og arbeider fortsatt med barnevern i et nært samarbeid med statlige institusjoner. For mer informasjon om dagens organisasjon, se <http://www.kirkenssosialtjeneste.no/> (nedlastet 23. mars 2009).

barnevernsnemnd), var det Misjonen som så tok seg av barnet. Ofte hadde misjonen også stor innflytelse over vergerådets vedtak. I noen tilfeller ble barnet “tatt” før formelt vedtak forelå. Misjonen kunne så å si “bestille” et vedtak i ettertid.³²

I 1914 fikk Misjonen et formelt oppdrag fra Kirkedepartementet om å ta seg av barn til romanifolk/tatere som det offentlige skulle betale oppholdsutgifter for.

I 1953 ble vergerådsloven avløst av barnevernloven. Men fortsatt ble ikke politikken lagt om. I debatten om den nye loven skrev en inspektør i Sosialdepartementet: “Målet er å få omstreiferne tatt opp i samfunnet og blandet med den alminnelige befolkningen, slik at de ikke lenger danner en egen gruppe innen befolkningen.”³³

Misjonen opprettet seks barnehjem og to arbeidskolonier (Svanviken arbeidskoloni, som ble åpnet i 1908 og var i drift til 1989, og Bergfløtt arbeidskoloni for hjemløse menn). Som nevnt ble også plassering i fosterhjem etter hvert tatt i bruk i betydelig omfang.

Basert på informasjon fra Misjonen selv er det beregnet at minst 1500 barn ble fjernet fra sine foreldre og satt i barne- og fosterhjem. Tallet kan være betydelig høyere.³⁴

Menneskerettslige synspunkter

I en menneskerettslig vurdering vil det som nevnt være av særlig betydning å se på hvordan den norske praksisen med bortsetting av barn fra romani-/taterfamilier forholder seg til de forpliktelser Norge påtok seg som part til Den europeiske menneskerettighetskonvensjon (EMK). Denne konvensjonen var fra 3. september 1953 juridisk forpliktende for norske myndigheter. Den ble riktignok ikke gjort til en del av norsk lov på dette tidspunktet, men en forutsatte at norsk lov var i samsvar med bestemmelsene i konvensjonen. Den førte også til endringer i lovgivningen, blant annet ble forbudet mot munkeordener fjernet fra grunnloven. Den fungerte også før menneskerettsloven av 17. mai 1999 inkorporerte den i norsk lovgivning som en selvstendig rettskilde.

Viktig er også at et påstått brudd på EMK på gitte betingelser kan klages inn for Den europeiske menneskerettighetsdomstol (EMD). Ifølge artikkel 34 i EMK, kan domstolen “motta klager fra enhver person, frivillig organisasjon eller gruppe av enkeltpersoner som hevder å ha vært utsatt for en overtredelse av de rettigheter som er fastsatt i konvensjonen og dens protokoller fra en av de høye Kontraherende Parters side. De høye Kontraherende Parter forplikter seg til ikke på noen måte å hindre utøvelsen av denne rettighet.”

Blant betingelsene for å kunne klage en sak inn for EMD er “at alle nasjonale rettsmidler er uttømt, i samsvar med allment anerkjente folkerettslige regler” og at klagen blir fremsatt “innen et tidsrom på seks måneder etter at siste avgjørelse ble tatt” (artikkel 35). EMD skal heller ikke behandle saker hvor klageren er anonym, eller hvor en sak har vært avgjort av et annet

³² Frans Pettersen ble tatt av politiet ved Skoger i Drammen 3. september 1955 (nøyaktig to år etter at EMK hadde trådt i kraft). ”Men det forelå ikke noe barnevernsvedtak da politiet to Frans og overlot ham til Misjonen. Først etter pågripelsen bestilte Misjonen vedtaket hos Våler barnevernsnemnd.” Eide og Aanesen, *Op. cit.*, side 104.

³³ Sitert etter Bernt Eide og Ellen Aanesen, *Op. cit.*, side 87.

³⁴ Se for eksempel Pettersen, *Op. cit.*, side 3.

internasjonalt organ. Helt avgjørende er også at saken dreier seg om brudd på EMK eller tilleggsprotokoller til denne som staten har ratifisert.

Å uttømme nasjonale rettsmidler vil si at en må ha prøvd saken for norsk rett og utnyttet alle ankemuligheter. I teorien kunne med andre ord en romani-/taterforelder ha gått til sak mot staten for brudd på EMK i saker om tvungen omsorgsovertakelse. Men denne muligheten er ikke blitt brukt. I praksis var kanskje romani-/taterforeldre så underlegne og uten kjennskap til menneskerettighetene at de ikke visste om eller våget å bruke denne muligheten.

Slike rettslige måter å prøve statens politikk på i enkeltsaker har derfor ikke blitt utprøvd. Som det er redegjort for ovenfor er heller ikke hensikten med denne rapporten å legge grunnlag for at slike saker blir reist. Det illustrerer imidlertid alvoret når vi argumenterer for at i slike saker ville Norge kunne ha blitt dømt i et internasjonalt menneskerettighetsorgan for brudd på sine menneskerettslige forpliktelser.

Som anført overfor er det rimelig å anta at minst 400 bortsettinger fant sted etter 3. september 1953, da EMK trådte i kraft. Det vil være en formidabel oppgave å gjennomgå alle disse sakene for å avdekke brudd på EMK. Det er heller ikke sikkert at det finnes tilstrekkelig materiale i alle saken. Her kan det uansett bare være snakk om å eksemplifisere typiske trekk i hva vi kjenner til var en gjengs praksis.

Retten til familieliv

Et forhold av stor betydning i saker hvor foreldre blir fratatt omsorg for barna sine er om barna var offer for omsorgssvikt eller om det av andre grunner var nødvendig å frata foreldrene omsorgen ut fra hensynet til barnets beste. I forhold til EMK art. 8 vil dette være et viktig tema, slik det også er etter norsk barnevernlovgivning. Hensynet til *barnets beste* vil veie tungt, og dette hensynet har fått ytterligere tyngde i norsk lov etter at Norge ratifiserte FNs konvensjon om barnets rettigheter og senere gjorde denne konvensjonen til en del av norsk lov i menneskerettsloven.

Ingen er i tvil om at det er en stor påkjenning for foreldre å miste omsorgsrett, men menneskerettighetene prioriterer utvetydig barnas interesser i en situasjon hvor det er konflikt mellom hva voksne ønsker og hva som er best for barna. Et viktig poeng er imidlertid at *retten til familieliv* også gjelder om myndighetene tar omsorgen for barna fra foreldrene i en kortere eller lengre periode eller for alltid.

Retten til familieliv er definert slik i EMK art. 8 (Retten til respekt for privat- og familieliv):
“1. Enhver har rett til respekt for sitt privatliv og familieliv, sitt hjem og sin korrespondanse.
2. Det skal ikke skje noe inngrep av offentlig myndighet i utøvelsen av denne rettighet unntatt når dette er i samsvar med loven og er nødvendig i et demokratisk samfunn av hensyn til den nasjonale sikkerhet, offentlige trygghet eller landets økonomiske velferd, for å forebygge uorden eller kriminalitet, for å beskytte helse eller moral, eller for å beskytte andres rettigheter og friheter.”

Saker som angår omsorgsovertakelse krever en nøye avveining mellom respekten for familieliv og andre viktig hensyn. EMDs rettspraksis (dommer) er derfor av stor betydning for å avdekke de prinsipper som bør gjelde i en slik avveining. De viktigste retningslinjene som følger av EMDs praksis er de følgende:

- Retten til familieliv veier like tungt i saker hvor foreldrene ikke er gift som i saker hvor de er gift. Både barn født i og utenfor ekteskap faller med andre ord inn under bestemmelsen om retten til familieliv (*Marckx v. Belgia*, A 31 (1979)).
- Selv om hensynet til barnets beste kan gjøre det nødvendig at foreldrene fratras omsorgen for dem, så har både barn og foreldre fortsatt rett til familieliv. Det må tungtveiende grunner til for å nekte all kontakt mellom barn og foreldre. I flere saker avsagt i 1987, fastslo EMD at gjensidig samvær mellom foreldre og barn er en grunnleggende del av retten til familieliv. "Familieforholdet bringes ikke til opphør ved at det offentlige overtar omsorgen for barn".³⁵
- Siden slike saker er av en meget inngripende art med store personlige konsekvenser, må en ha et solid vern mot vilkårlighet. Saksbehandlingen må blant annet sikre at foreldrenes synspunkter og interesser blir tatt i betraktning av myndighetene, og at de får mulighet for å prøve beslutningen.
- EMD legger også vekt på at saksbehandlingstiden i slike saker ikke må bli for lang. Det er også et krav at foreldrene må ha adgang til relevante saksdokumenter.
- Myndighetene må ha relevante og tilstrekkelige grunner til å ta omsorgen fra foreldrene. Det må "foreligge tvingende samfunnsmessig behov" og inngrepet må stå i forhold til formålet.
- Retten til familieliv blir krenket hvis et barn blir plassert så langt unna sine foreldre at samvær blir umuliggjort eller bare kan skje svært sjeldent og manglende samvær i samme sak blir brukt som grunnlag for å nekte tilbakeføring. Manglende samvær på grunn av besøksforbud kan heller ikke brukes som argument mot tilbakeføring hvis forelderens ellers er funnet skikket til å ha omsorg for barnet sitt.

Sammenfattende kan vi si at EMD særlig fokuserer på "vedtak om å begrense samvær og annen kontakt mellom foreldre og barn." Her må myndighetene ha meget sterke grunner. Hensynet til barnets beste står sentralt. Det er også viktig at "saksbehandlingen oppfyller kravene til rettssikkerhet, og at foreldrene er involvert i saksbehandlingen."³⁶

Adele Johansen mot Norge

En sak som illustrerer disse menneskerettslige prinsippene er *Johansen v. Norge*, RJD 1996 s. 979.³⁷ Seks dager etter at Adele Johansen i 1989 hadde født sitt andre barn, traff lederen for et klient- og pasientutvalg i Oslo et midlertidig vedtak etter barnevernloven av 1953 om å overta omsorgen for datteren. Bakgrunnen var morens mentale og fysiske helse, og at hun var midlertidig fratatt omsorgen for sin 12 år gamle sønn av barnevernsmyndighetene i Bergen. Vedtaket ble opprettholdt seks måneder senere (dissens 4-2 i klient og pasientutvalget). Utvalget vedtok å overta foreldreansvaret med sikte på adopsjon og bestemte at moren ikke skulle ha besøksrett.

Oslo byrett stadfestet vedtaket i en dom som falt 16 måneder etter hastevedtaket. Selv om morens situasjon nå var bedret og hun kunne gi datteren tilfredsstillende omsorg, fulgte byretten to sakkyndiges råd om at tilbakeføring av omsorgen ville være en stor belastning for barnet. Byretten opprettholdt vedtaket om å overta foreldreansvaret og forbød moren å besøke barnet.

³⁵ Se Møse., *Op. cit.*, side 417ff. Sakene var O, H, W, B og R v. UK, inntatt i A 120 og 121 (1987).

³⁶ Møse, *Op. cit.*, side 421-22.

³⁷ Saken er omtalt i Møse, *Op. cit.*, side 420-21.

7. august 1996 fant EMD Norge skyldig i å ha krenket sine menneskerettslige forpliktelser under EMK art. 8 da myndighetene fratok Adele Johansen all kontakt med sitt barn. Omsorgsovertakelsen var derimot ikke i strid med EMK art. 8. Moren hadde ikke tilstrekkelig omsorgsevne da vedtaket ble gjort, og barnet var sårbart på grunn av tidligere flyttinger. Men domstolen fant at det var et for drastisk inngrep å på et tidlig tidspunkt å ta fra moren foreldreansvaret og nekte all kontakt med barnet. Byretten hadde jo påpekt at moren på et senere tidspunkt hadde tilstrekkelig omsorgsevne, men det at det ikke hadde vært kontakt mellom mor og datter gjorde tilbakeføring risikofullt. Morens rett til respekt for sitt familieliv var derfor krenket. Selv om formålet med inngrepet var prisverdig, nemlig å beskytte barnet, var tiltaket for drastisk. Grunnlaget for å bryte all kontakt mellom mor og barn var for svakt.

Adele Johansen tilhørte ikke romanifolket/taterne, og saken hennes illustrerer at norsk barnevern også har gjort feil i saker mot etnisk norske foreldre. Saken illustrerer også at overgrepet skjedde med de beste hensikter, nemlig å beskytte barnet. Men en vektla ikke i tilstrekkelig grad retten til familieliv i saken.

Saken regnes ikke som en viktig prinsipp sak i EMDs rettspraksis, men den har hatt betydning for praksis innen barnevern i Norge.³⁸ Dessverre kom den for sent til å ha noen innvirkning på lignende eller enda mer graverende saker som angår romanifolket/taterne.

Det som gjør mange av disse sakene mer graverende er at det ofte var svakt grunnlag for å ta omsorgen fra foreldrene. Det kunne nok var snakk om omsorgssvikt i noen av tilfellene hvor det var alkohol inne i bildet, men generelt hadde barna og omsorg for barna en høy status hos romanifolket/taterne.

Ofte ble det holdt skjult for barna at de var av romani/taterslekt og det ble gitt uriktig informasjon til dem om grunnen til at de ikke bodde hos foreldrene. Ofte ble også korrespondanse fra foreldrene til barna stoppet.

Misjonen bidrog til begrunnelser for omsorgsovertakelse som ofte var standardiserte og hvor det ble tatt for gitt at romanifolkets/taternes kultur var skadelig for barna. Dessuten ble omsorgsovertakelse brukt som et middel for å kontrollere foreldrene. Det som skjerper barneverns sakene mot romanifolket/taterne aller mest i forhold til menneskerettighetene er at de var en del av en systematisk politikk for å fjerne folkegruppens kultur og levevis fra Norge.

Bortsetting av tre av barna til Sofie Johansen og Edvin Pettersen

Et eksempel som viser noe av brutaliteten som ble vist fra norske myndigheter i sakene mot romanifolk/tatere er bortsettingen av tre av barna til Sofie Johansen og Edvin Pettersen. Tvillingene Inger Jenny Sørensen og Karl Lindøy ble tatt 25. juli 1955 da de var cirka to og en halv måneder. Storebroren, Frans Pettersen ble tatt noe senere, 3. september 1955 da han var nesten tre år.³⁹ Brutaliteten var ikke av det fysiske slaget, men bestod i en nesten total mangel på respekt for rettighetene, interessene og ønskene til foreldrene og barna. Historien

³⁸ Se Njål Høstmælingen, *Internasjonale menneskerettigheter*, Universitetsforlaget, Oslo 2003, side 224.

³⁹ Inger Jenny Sørensens dåpsnavn var Hulda Jenny Fredrikke Pettersen, mens Karl Lindøys dåpsnavn var Marenius Pettersen. Alle tre er portrettert i Eide og Aanesen, *Op. cit.*, side 20-25. Historien deres er dokumentert av Ellen Aanesen både i form av dokumentarfilm og i: Eide og Aanesen, *Op. cit.*, side 100-124.

skiller seg likevel positivt ut fra mange andre i og med at den ender med at familien får god kontakt igjen. Tvillingene var også heldige med sitt fosterhjem.

Sofie og Edvin hadde tre barn, og reiste sammen med Sofies foreldre. De hadde en konflikt om hvem de skulle reise sammen med, hans eller hennes foreldre. Da myndighetene tok tvillingene befant familien seg på Skreia på Østre Toten. Edvin var riktignok ikke tilstede. Foreldrene til Sofie var i sorg siden de hadde mistet to sønner i ulykker de siste to årene, og Sofie hadde det tøft med nyfødte tvillinger og en sønn på to og et halvt år.

Lensmann, formann for barnevernsnemnda og en kvinnelig representant for barnevernet kom og sa at de måtte ta barna. Det endte med at de tok bare tvillingene, og de sikret seg også Sofies underskrift på en anmodning til barnevernsnemnda “om å få anbragt mine 2 barn (...), begge født 9/5 1955, på barnehjem. Jeg ser meg for tiden ikke i stand til å ha barna hos meg...” Ifølge Sofie var hennes forståelse at hun ble tilbudt midlertidig bistand slik at hun kunne hvile seg, “for da var jeg sterkere til å ta meg av barna siden.”⁴⁰ Hun skjønnte ikke rekkevidden av det hun hadde skrevet under på siden hun ikke kunne lese, og hun stolte på at hun ville få barna tilbake når hun hadde skaffet seg hus og slått seg til ro.

Foranledningen til at barna ble tatt på dette tidspunktet var konflikten mellom Sofie og Edvin om hvem de skulle reise med. Planen hadde vært å ta alle tre barna, men myndighetene lot inntil videre Frans være sammen med moren. Formannen for barnevernsnemnda mente at det ikke var noen fare for at gutten ville lide fysisk eller psykisk skade. Han påpekte også at “...barnevernloven har ingen bestemmelser om at omstreifere uten unntagelse skal fratras alle sine barn.”⁴¹

Sognepresten i Våler skrev imidlertid brev til Misjonen og insisterte på at også Frans måtte tas. Han henviste til at Edvin hadde informert ham om at moren vanskjøttet barnet. Misjonen svarte at presten måtte henvende seg til barnevernsnemnda i Våler. Dette gjorde han og Sofie ble etterlyst av politiet. Det endte med at Frans ble tatt av barnevernsmyndighetene i Skoger ved Drammen.

Når hun fikk spørsmål om ikke “Misjonen grep inn fordi de mente ungene hadde det dårlig”, svarte Sofie: “Nei, det var sånt liv vi levde, vi beskyttet barna på alle måter. Vi har alltid vært redd for barna våres, vi som alle andre mennesker. ... Edvin drakk itte på den tida og itte jeg. Men mine foreldre begynte å drikke litt, for dom fikk så mye sorg i familien. De mista to sønner i løpet av to år i ulykker, og da tok dom litt til flaska, da.” Men Sofie understreker at dette ikke gikk ut over barna. “... vi reisendes kunne ligge på skoger og sånn, mange familier, og dom kunne ta seg drammer og sånn. Men vi unger var jo oppvekst med dette, så vi hadde ingen frykt for det, vi. Og alltid var det dom som beskytta oss, selv om dom tok seg en dram.”

Mye av livet til Sofie dreide seg heretter om å få barna tilbake. Hun henvendte seg til generalsekretæren i Misjonen, Olav Bjørnstad, som stilte en rekke betingelser for å gi barna tilbake. Hun måtte gifte seg med Edvin, slutte med reisingen og de måtte begge si ja til å være på Svanviken arbeidskoloni i fem år og bosette seg fast etterpå.

Sofie og Edvin giftet seg og sluttet å reise. Men Edvin ville ikke “ta Svanviken”. Etter hvert fikk de eget hus, Sofie tok seg jobb og fikk med årene fem barn til. De greide å få litt kontakt med Frans, men ikke med tvillingene som var på Vestlandet.

⁴⁰ Eide og Aanesen, *Op. cit.*, side 101-102.

⁴¹ Eide og Aanesen, *Op. cit.*, side 102.

Sofie gav aldri opp å få barna tilbake. Og Frans forsøkte også alt han kunne å komme tilbake til familien sin. Han ble etter hvert stemplet som et vanskelig barn, en “taterunge”. Men i stedet for å få reise hjem, endte han på Rostad hjem for ungdomskriminelle i en alder av 14 år. Barnevernsnemnda mente ikke at forholdene i hjemmet var gode nok.

Etter en periode til sjøs, endte Frans på gata i Oslo. Foreldrene oppsøkte ham noen ganger, men han dras tilbake til miljøet i Oslo hvor han var sammen med kompiser fra Rostad. Det som endret livet var at han giftet seg som 19-åring.

Til tross for iherdige anstrengelser fikk Sofie og Edvin aldri barna tilbake fra Misjonen. Det var først da barna var voksne at gjenforeningen skjedde. Da tvillingene var 23 år gav Misjonen etter for Inger Jennys insistering på å få treffe sin biologiske familie. Det ble arrangert “et kort, overvåket møte, de fikk ikke engang lov til å utveksle adresser med hverandre.”⁴²

Til slutt var det Frans som greide å forene familien ved hjelp av egen detektivvirksomhet. Datteren hadde alltid lurt på om den versjonen hun hadde hørt var riktig, at foreldrene hadde “oppført seg sånn at dei hadde mista ungene sin.” Historien endte positivt. Sofie og adoptivmoren til tvillingene ble venner. Og tvillingene og Frans skjønnte etter hvert at foreldrene ikke var slik Misjonen hadde fremstilt dem.⁴³

Gitt at den informasjonen som er gjengitt er korrekt, kan vi påvise en rekke brudd på EMK art. 8.

- Ifølge EMDs rettspraksis så veier retten til familieliv like tungt i saker hvor foreldrene ikke er gift som i saker hvor de er gift. Norske myndigheter eller Misjonen kunne derfor ikke kreve at Sofie og Edvin måtte gifte seg for å få barna tilbake eller ha kontakt med dem. Dette kunne heller ikke brukes som begrunnelse for å ta omsorgen fra dem.
- Selv om Sofie kan ha hatt behov for avlastning i den tøffe situasjonen hun var i, så kunne ikke dette begrunne at hennes rett til familieliv, det vil her si kontakt med barna sine, ble fratatt henne. Det skal som nevnt meget tungtveiende grunner til for å nekte all kontakt mellom barn og foreldre. Slike grunner forelå ikke i denne saken. Som i Adele Johansen-saken greide moren raskt etterpå å etablere seg og oppfostre flere barn.
- EMK krever i slike inngripende saker med store personlige konsekvenser et solid vern mot vilkårlighet. Saksbehandlingen må blant annet sikre at foreldrenes synspunkter og interesser blir tatt i betraktning av myndighetene, og at de får mulighet for å prøve beslutningen. Det var ikke tilfelle i denne saken. Det ser ut til at Sofie ble lurt til å skrive under på noe hun ikke forstod og ikke visste konsekvensene av. Hun trodde hun raskt skulle få barna tilbake igjen, og ble preget av det som skjedde resten av livet.
- Det er et krav at foreldrene må ha adgang til relevante saksdokumenter. I denne saken var familien avhengig av støtte fra tunge mediebedrifter og privatpersoner med innsikt i tematikken før de fikk ut arkivmateriale om saken fra det lokale barnevernet.⁴⁴

⁴² Eide og Aanesen, *Op. cit.*, side 106.

⁴³ Et bilde av Sofie med alle sine åtte barn finnes i Eide og Aanesen, *Op. cit.*, side 162.

⁴⁴ Eide og Aanesen, *Op. cit.*, side 101.

- EMK krever at myndighetene må ha relevante og tilstrekkelige grunner til å ta omsorgen fra foreldrene. Det synes ikke å være tilfelle i denne saken. Selv om Sofie og Edvin var i en vanskelig situasjon sommeren 1955, satte de raskt alt inn på å kunne gi barna en god oppvekst. De trengte kanskje myndighetenes støtte en periode, mens de i stedet ble fratatt det kjæreste de hadde. Misjonens krav om at de måtte gjennomføre fem år på Svanviken arbeidskoloni er selvsagt helt urimelig og kan bare forstås som det assimileringspolitiske virkemiddelet det var. Som vi har sett var kravet om opphold på kolonien som betingelse for å beholde barna ikke hjemlet i lov.
- Retten til familieliv blir krenket hvis et barn blir plassert så langt unna sine foreldre at samvær blir umuliggjort eller bare kan skje svært sjeldent. I denne saken gjorde Misjonen alt den kunne for å hindre at det ble kontakt mellom tvillingene og barna. De greide selv å etablere en viss kontakt med Frans, og han uttrykte hele tiden et sterkt ønske om å få komme hjem.

Et av de mest brutale punktene i historien er det arrangerte møtet mellom tvillingene, Frans og Sofie i 1978. Tvillingene er 23 år og altså godt voksne. Likevel er de totalt underlagt Misjonens kontroll og unnlater å oppgi eget navn og adresse slik de har fått beskjed om.

Noen typiske trekk

På basis av denne og andre kjente historier om bortsetting av barn fremgår noen typiske trekk som vil være av betydning i en menneskerettslig vurdering. Blant de viktigste er:

- Selv om vedtaket om omsorgsovertakelse ble fattet av vergeråd/barnevernsnemnd, så var det den private Misjonen som var den sterke part når det gjaldt kompetanse og erfaring i disse sakene. Forholdet endret seg noe etter 1953 med opprettelse av barnevernsnemnder og tilføring av større ressurser til det offentlige apparatet, men først i 1986 ble ordningen med at Misjonen hadde ansvar for barn fra romanifolk/tatere avsluttet. Det formelle ansvaret for omsorgsovertakelse var imidlertid hele tiden i det offentlige apparatet.
- I en lang periode hadde Misjonen nær monopol på kompetanse og kontroll i barnesakene og fungerte nærmest som et statlig direktorat. En av grunnene til at lokale vergeråd/barnevernsnemnder ikke engasjerte seg mer var at Misjonen tok over alle utgifter i sakene og dermed avlastet trange kommunebudsjetter. Det var ingen eller mangelfull kontroll fra det offentlige av de institusjonene som Misjonen drev. Rapporter om overgrep ble behandlet internt i Misjonen og dysset ned. Det er eksempler på at ansatte som rapporterte om overgrep ble fjernet fra institusjonen.⁴⁵
- Helt frem til 1960-tallet skrev foreldrene under på en kontrakt om at de ville miste omsorgen for barna om de avsluttet sitt opphold på Svanviken arbeidskoloni før tiden. Mange foreldre mistet barna som følge av at de brøt kontrakten. Denne kontraktsbetingelsen var ikke hjemlet i lov.
- Foreldre som kunne ha behov for støtte fra det offentlige i en vanskelig livssituasjon tok av frykt for å miste barna ikke kontakt. Tvert imot finnes det eksempler på at norske familier av romanifolk/taterslekt *flyktet* til Sverige for å

⁴⁵ Anne-Berit Sandvik, "Å være tater i barne- og skolehjem", i: Bjørn Hvinden (red.), *Op. cit.*, side 112.

unngå at barna ble tatt.⁴⁶ Den uttalte hensikten om å hjelpe barna ble dermed underminert ved at de inngripende tiltakene skapte frykt for å be om hjelp.

Avsluttende bemerkinger

Den norske politikken i forhold til romanifolket/taterne førte til at mer enn 1500 barn ble tatt fra foreldrene. Mange ble bortsatt på sviktende grunnlag og i klar strid med de menneskerettslige forpliktelsene Norge som stat hadde påtatt seg. Den uttrykte målsettingen var opprinnelig å hjelpe barn som levde i fattigdom, men i fortsettelsen ble det å hindre barna i å få del i foreldrenes kultur og levemåte viktigst. Bortsetting av barn ble også et sentralt virkemiddel i å presse foreldrene til å oppgi sin kultur.

Lov av 17. juli 1953 nr. 14 om barnevern representerte en del forbedringer i forhold til vergerådsloven av 1896 som den avløste. Den la større vekt på barnets beste og familien. Barnets beste var normalt å være hos familien, og hvis det var nødvendig å gripe inn skulle tiltakene ha som formål å hjelpe familien samlet slik at bortsetting kunne unngås.

Flere av Misjonens barnehjem ble nedlagt, men fremdeles var et skolehjem og tre barnehjem i bruk. Misjonen tilpasset sin argumentasjon i enkeltsaker til den nye loven, men understreket at plassering i barnehjem fremdeles var viktig. I realiteten fikk den nye loven begrenset betydning i forhold til den praksisen som Misjonen lenge hadde opprettholdt. Til tross for at det nå også var barn som ikke var fra romanifolket/taterne i institusjonene, forble Misjonen en særomsorg for denne gruppen. Paradokset var at dette kunne virke mot sin hensikt: gruppen ble nettopp på grunn av utskillelsen sett på som annerledes av resten av det norske samfunnet.

Et hovedpoeng i denne rapporten er at heller ikke Den europeiske menneskerettighetskonvensjon kom til å rukke ved denne praksisen. Det kan være mange grunner til at konvensjonens bestemmelser ikke ble anvendt. Gruppen manglet talspersoner som kunne argumentere utfra menneskerettighetene og prøve beslutninger i enkeltsaker. Det synspunkt at romanifolkets/taternes kultur var mindreverdige og skadelig hadde dessuten kanskje så stort gjennomslag at man ikke mente at de menneskerettslige skrankene var til hinder for de inngripende tiltakene. Også i samfunnet ellers og i et kristent perspektiv var det stor vekt på betydningen av familien. Men dette ble ikke sett på som like viktig når det gjaldt romanifolk/tatere. Å utrydde kulturen ble nok sett på som viktigere enn å respektere familien og de enkeltes rettigheter.

Også andre minoritetsgrupper i Norge, som samer og kvener, var offer for store inngrep. Og også andre "siviliserte" land hadde lignende politikk i forhold til minoritetsgrupper. Mediene var heller ikke støttespiller for gruppen, men gjenga ofte hovedsynspunkter om at romanifolket/taterne representerte et problem for det norske samfunnet.

⁴⁶ Anna Johansen forteller på spørsmål om hva hun husker av Misjonen blant hjemløse: "Det aller første, det var at mamma var veldig redd for oss. For det var flere reisende nordafør som hadde unger som ble tatt. Så vi måtte rømme alle steder på en måte. Jeg husker vi rømte til Sverige, for mamma var redd for at vi skulle bli tatt av vergerådet." Sitert etter Eide og Aanesen, *Op. cit.*, side 126. Det skal ikke dermed hevdes generelt at Sverige var et fristed for romanifolk/tatere.

4 Tvangssterilisering

Et betydelig antall personer fra romanifolket/taterne ble fratatt retten til å bestemme over sin egen kropp ved tvangssterilisering eller de ble sterilisert uten at de visste om det. Hvor mange som ble utsatt for slik sterilisering vet vi ikke. Det er likevel viktig å understreke at steriliseringsloven av 1934 ikke førte til en *systematisk* kampanje for å gjennomføre sterilisering av romanifolk/tatere, selv om flere tok til ordet for en slik kampanje. Det er ille nok at et betydelig antall personer ble offer for et slikt inngrep mot sin vilje eller uten at de visste om det. I prosjektet *Sterilisering av taterne, 1934-1977* ble “det funnet at i alt 17 taterkvinner ble sterilisert uten lovhjæmmel. De fleste inngrepene ble utført på 1950- og 60-tallet”.⁴⁷

Når det gjelder steriliseringer med hjemmel i steriliseringsloven av 1934 § 3, andre ledd og § 4 (“tvangssterilisering”), har historikeren Per Haave dokumentert at dette ble gjort på 94 kvinner og 15 menn av romanifolket/taterslekt. I tillegg ble 15 kvinner og én mann sterilisert etter Lov nr. 1 til vern om folkeætten i tidsrommet 1943-1945. Av materialet fremgår det at kvinner av romanifolk/tatere forholdsmessig langt oftere ble tvangssterilisert enn andre kvinner. Andre anslag når det gjelder omfang av tvangssterilisering er langt høyere.⁴⁸

Rasistisk bakteppe

Allerede i 1911 hevdet fengselslege Johan Scharffenberg at samfunnet hadde rett til å “gripe regulerende ind i ordningen av menneskers kjønsliv” for å eliminere “de aller daarligste raceelementer” fra “menneskeavlen”. Han siktet ikke spesielt til taterne, men til alle såkalte uproduktive og unyttige samfunnsborgere. Scharffenberg argumenterte for at det måtte være i samfunnets interesse “at barn, som fødes, er aandelige og legemlige friske barn, med de bedst mulig arvelige anlæg til at bli gode og nyttige borgere.”

I 1928 reiste Scharffenberg spørsmålet om sterilisering av romanifolk/tatere. Han skrev en rekke avisartikler frem til 1935 hvor han argumenterte for at romanifolk/tatere måtte steriliseres. Begrunnelsen var at de utgjorde en laverestående rase. Sosialt reformarbeid ville derfor “prelle” av på dem.

Misjonen ved daværende generalsekretær Ingvald B. Carlsen var første kritisk til dette forslaget, som også ble fremført som en kritikk av det arbeidet som Misjonen utførte i forhold til gruppen. Misjonens tankegang var at “barna kunne reddes” og bli “samfunnsmennesker” hvis en fikk dem vekk fra foreldrene og gav dem kristen oppdragelse. Men Carlsen endret etter hvert synspunkt, blant annet på grunn av intelligenstester utført av medisinerstudenten Mikael Kobro på barnehjemsbarn fra romanifolket/taterne i 1928-29. Kobro konkluderte med at taterne som gruppe utgjorde “et undermåls folkeferd”.⁴⁹

Fra slutten av 1920-tallet begynte Carlsen å argumentere for at “den religiøse” og “den vitenskapelige” linjen kunne gå hånd i hånd, og i 1933 ba omstreiferkomiteen, der han var sekretær, Justisdepartementet om å innføre en steriliseringslov. Carlsen skrev også et eget

⁴⁷ Bjørn Hvinden, *Op.cit.*, side 70, note 85.

⁴⁸ Per Haave, “Sterilisering av taterne – kirurgi på “rasemessig” grunnlag?”, i Bjørn Hvinden (red.), *Op. cit.*, side 48.

⁴⁹ Sitater er hentet fra og fremstillingen bygger på Per Haaves artikkel, se forrige note.

brev til justisministeren der han argumenterte for å få vedtatt en lov som åpnet for tvangssterilisering.

Systematisk tvangssterilisering, det vil si å forebygge “at slike vesener blir født”, representerte et radikalt brudd med kristen etikk i forhold til “samfundets ulykkelige individer”. Hovedtanken i den kristne etikken var jo at slike personer skulle hjelpes og frelses. Carlsen greide likevel å innpasse den nye tankegangen i hva han kalte en “protestantisk eugenikk”, en rasehygienisk teori som begrunnet sterilisering utfra kristen barmhjertighetstenkning.

Carlsen og Misjonen var likevel kritisk til Scharffenbergs *universelle* strategi som gikk ut på at alle romanifolk/tatere skulle steriliseres. Carlsen mente at om lag to tredjedeler av barna fra romanifolk/tatere kunne bli “brukbare samfundsmennesker”. Den øvrige tredjedel var det ikke håp for og en burde sette en stopper for deres mulighet til å sette nye barn til verden.

Den “kristne slektshygiene” gikk derfor inn for sterilisering som en utvelgende strategi i kampen mot “omstreiferondet”. I praksis spilte Misjonen en viktig rolle ved å fremme sterilisering særlig av kvinner i en rekke enkeltsaker.

1. juni 1934 kom så lov om adgang til sterilisering, som “efter §1 gis av medisinaldirektøren. Gjelder inngrepet en person som er mindreårig eller sinnssyk, eller som har mangelfullt utviklede sjelsevner, gis tillatelsen av et sakkynndig råd, som skal bestå av medisinaldirektøren som formann og 4 andre medlemmer, opnevnt av Kongen. Blant medlemmene skal det være minst en kvinne, en dommer og to leger.”

Adgang til sterilisering gis etter “§ 3 på en person som selv begjærer det”. Ifølge paragrafens andre ledd, kan adgang til sterilisering gis til personer under 21 år eller en person som er “sinnssyk eller .. hans åndsevner [er] mangelfullt utviklet” etter “samtykke fra vergen eller den i § 6 nevnte kurator.”⁵⁰ Ifølge § 4 kan sterilisering utføres “på sinnssyke personer med særlig mangelfullt utviklede sjelsevner ... foretatt etter begjæring fra verge eller den i § 6 nevnte kurator. Når det ikke er håp om helbredelse eller vesentlig bedring og det er grunn til å anta at en sykelig sjelstilstand eller en betydelig legemlig mangel vilde bli overført på avkom.”

Steriliseringsloven av 1934 ble avløst av en mer restriktiv steriliseringslov av 3. juni 1977 (LOV-1977-06-03-57), som ikke gir adgang til å foreta sterilisering på personer som ikke selv har fremsatt begjæring om det. Tvangssterilisering er ikke tillatt unntatt for personer som har en så alvorlig sinnslidelse eller psykisk utviklingshemming eller psykisk svekkelse, at vedkommende ikke har evne til å ta standpunkt til spørsmålet om sterilisering. For disse personene kan vergen fremsette søknad om sterilisering uten vedkommendes samtykke. Søknaden avgjøres da av en fylkesvis oppnevnt steriliseringsnemnd.

I 1997 uttalte daværende Sosial- og helsedepartement i en pressemelding at “det ... i det siste [har] kommet frem at det i Sverige i tidsrommet fra 1934 til 1960-tallet ble foretatt tvangssterilisering av ca 6 000 personer. Den svenske regjering har bebudet en offentlig

⁵⁰ “Ifølge denne paragrafen kunne steriliseringsrådet i tilfeller der en verge ble ansett som uskikket til å avgi samtykkeerklæring, beslutte at herreds- eller byretten skulle oppnevne en kurator i vergens sted. Denne beslutningen kunne vergen innanke for Sosialdepartementet.” Per Haave, “Sterilisering av tatere – kirurgi på “rasemessig” grunnlag?” i: Hvinden (red.), *Op. cit.*, side 55-56.

gransking av tvangssteriliseringen, som skal ha omfattet spesielle etniske grupper, særlig tater. Spørsmålet om tvangssterilisering er kommet opp også i Norge.”⁵¹

Ifølge pressemeldingen var tvangssterilisering ikke tillatt heller etter 1934-loven, men det “er likevel mulig at det har forekommet tvangssteriliseringer, ved at det er foretatt steriliseringer uten gyldig samtykke fra pasienten. Dette kan ha skjedd ved at pasienten har blitt forledet til å gi samtykke, har gitt samtykke under press, ikke har vært i noen reell valgsituasjon, ikke har forstått konsekvensene av samtykke, eller at steriliseringsinngrep har blitt foretatt uten at vedkommende har vært klar over det, for eksempel i forbindelse med abort.”

Vi snakker med andre ord om steriliseringer som har skjedd med hjemmel i § 3 andre ledd og § 4. I tillegg til steriliseringer som har skjedd uten hjemmel i lov, urettmessig eller av tvingende medisinske grunner.

Forskningsresultatene

Norges forskningsråd avsluttet høsten 2000 et forskningsprogram om tiltak fra myndighetene mot romanifolket. Sterilisering av kvinner fra romanifolket/taterne var et av temaene som ble undersøkt. I oppsummeringen av programmet heter det:

“Det er dokumentert at 128 personer med taterbakgrunn ble sterilisert med offentlig tillatelse i perioden 1934-1977. På grunnlag av en undersøkelse ved fem sykehus er det i tillegg dokumentert at 17 taterkvinner ble operert uten hjemmel i steriliseringslovgivningen. Holder vi oss til de inngrepene med offentlig tillatelse som hadde det klareste tvangsaspektet, synes taterkvinner å ha vært betydelig overrepresentert, dvs. de var mer utsatt for å bli tvangssterilisert enn kvinner flest. Representanter for Norsk misjon blant hjemløse spilte en aktiv rolle som pådrivere for sterilisering av tater. Organisasjonen medvirket i om lag 40 prosent av de tvangssteriliseringene som skjedde med offentlig tillatelse.”

Misjonen som først var kritisk, spilte etter hvert en aktiv rolle. Men fra slutten av 1940-tallet var den ikke aktiv utad i forhold til spørsmålet. Den spilte en mer diskret rolle i enkeltsaker, ofte som en pådriver for å gjennomføre sterilisering.

Mens Scharffenberg hadde argumentert for at romanifolket/taterne var et fremmedelement i den norske befolkningen, mente Carlsen og hans etterfølger som generalsekretær i Misjonen, Oscar Lyngstad, at folket heller representerte en “mindreverdige” del av den norske befolkningen. Senere generalsekretærer videreførte ikke mellomkrigstidens “protestantiske eugenikk”, men fremmet likevel sterilisering i enkeltsaker. Ifølge historikeren Per Haave, ble trolig “et større antall av de steriliseringene som ble foretatt på taterkvinner i Svanviken arbeidskoloni på 1950- og 1960-tallet, initiert av koloniens ledelse”.

Sammenfattende kan en si at det var en betydelig avstand fra den retorikken som Misjonens talsmenn i en periode hadde og det som kom til å bli praksis. Forskningsresultatene tyder på at langt færre romani-/taterkvinner ble sterilisert enn det en kunne frykte ut fra det program som Misjonen utviklet i mellomkrigstiden. En viktig grunn var at 1934-loven inneholdt

⁵¹ Sosial- og helsedepartementet, Pressemelding nr 64, 08.09.97, “Omfanget av tvangssterilisering i Norge blir utredet”. http://www.regjeringen.no/nb/dokumentarkiv/Regjeringen-Jagland/shd/236748/236989/omfanget_av_tvangssterilisering.html?id=238188 (nedlastet 14. april 2009)

skranker som gjorde det vanskelig å gjennomføre sterilisering uten samtykke fra den det gjaldt.

Likevel ble et betydelig antall kvinner sterilisert mot sin vilje. Gruppens begrensede størrelse i utgangspunktet gjorde at selv et begrenset antall tvangssteriliseringer hadde betydning. Det er også viktig å understreke at hvert enkelt tilfelle av urettmessig tvangssterilisering utgjorde en utilbørlig og meget alvorlig inngripen i enkeltmenneskers integritet og rettigheter.

Menneskerettslig vurdering

Forskningsmaterialet indikerer at det fant sted åtte tilfeller av tvangssterilisering etter 1953 med hjemmel i 1934-loven.⁵² I tillegg kommer de 17 dokumenterte tilfeller av sterilisering uten hjemmel i lov som fant sted ved fem sykehus på 1950- og 1960-tallet. Det er derfor rimelig å anta at det finnes opp til 25 dokumenterte tilfeller av tvangssterilisering som kunne være relevant for en prøving i forhold til Norges menneskerettslige forpliktelser etter Den europeiske menneskerettighetskonvensjon (EMK). (I parentes bemerket kan det selvsagt ikke utelukkes at steriliseringer som har skjedd med hjemmel i den nye loven av 1977 også reiser spørsmål i forhold til menneskerettighetene.)

Som nevnt kan tvangssterilisering som “et ledd i et utbredt eller systematisk angrep rettet mot enhver sivilbefolkning” utgjøre en forbrytelse mot menneskeheten. Dette punktet drøftes nedenfor.

Menneskerettighetene har spilt en viktig rolle i motstand mot programmer og lovgivning for tvangssterilisering av særlige grupper av befolkningen. Særlig Hitler-Tysklands programmer for tvangssterilisering bidro til en menneskerettslig fundert motstand, men også før denne tid argumenterte motstandere særlig i USA og Storbritannia utfra menneskerettighetene.⁵³

I forhold til de internasjonale menneskerettighetene som er vedtatt av FN og andre mellomstatlige organisasjoner etter andre verdenskrig er særlig erklæringen fra Verdenskonferansen om menneskerettigheter i Teheran i 1968 viktig. Prinsipp 16 i erklæringen lyder (i min oversettelse):

“Beskyttelsen av familien og av barnet forblir et internasjonalt anliggende. Foreldre har en grunnleggende menneskerettighet til fritt og ansvarlig å bestemme antall og tidspunkt for å få sine barn.”⁵⁴

Basert på denne bestemmelsen er en samlebetegnelse for et knippe av rettigheter knyttet til unnfangelse, graviditet og barnefødsler utviklet, på engelsk kalt “reproductive rights. Særlig har Verdens helseorganisasjon (WHO) fremmet disse rettighetene, og argumentert for at

⁵² Se tabell 1 på side 49 i Bjørn Hvinden (red.), *Op. cit.*

⁵³ For en oversikt, se Daniel J. Kevles, “Eugenics and Human Rights”, i: *BMJ* 1999;319:435-438. Tilgjengelig på: <http://www.hum.utah.edu/~bbenham/Honors%203215%20Fall%2008/Fall%2008%20Articles/Kevles-Eugenics%20and%20Human%20Rights%20copy.pdf> (nedlastet 15. april 2009)

⁵⁴ Engelsk originaltekst lyder: “The protection of the family and of the child remains the concern of the international community. Parents have a basic human right to determine freely and responsibly the number and the spacing of their children” Erklæringen er tilgjengelig: http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/b_tehern.htm (nedlastet 15. april 2009).

myndighetene må ha en rettighetsbasert tilnærming til befolknings spørsmål.⁵⁵ En sentral bestemmelse i denne sammenheng er forbud mot tvangssterilisering.

Ifølge den anerkjente menneskerettighetsorganisasjonen Amnesty International er det særlig de følgende menneskerettighetene som de "reproduktive rettighetene" bygger på:⁵⁶

- Retten til helse
- Rett til frihet fra diskriminering
- Rett til privatliv
- Rett til ikke å bli torturert eller mishandlet

Disse rettighetene er alle med i Verdenserklæringen av 1948. De tre siste rettighetene finner vi også i Den europeiske menneskerettighetskonvensjon (EMK), mens retten til helse ble en menneskerettslig forpliktelse for Norge fra 3. januar 1976 da FNs konvensjon om økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter trådte i kraft. Også en rekke andre menneskerettigheter kan være relevante i enkeltsaker.

Det fører for langt i denne rapporten å gjennomgå konkrete saker hvor romanifolk/tatere ble tvangssterilisert i forhold til Norges menneskerettslige forpliktelser. På generelt grunnlag er det rimelig å slå fast at Norge i de sakene som fant sted etter 3. september 1953 brøt bestemmelser i EMK. Begrunnelsen for denne påstanden er

- at mange av sakene ble fremmet av Misjonen, som så på sterilisering som et nødvendig supplement til de øvrige tiltakene rettet mot folkegruppen og som hadde som siktemål å fjerne dens kultur og levemåte fra Norge
- det fantes ingen menneskerettslig klausul i lovgivningen som sikret at en vurderte tiltakene i forhold til menneskerettighetene
- det finnes viktig intervju materiale og beretninger både fra personer av romani-/taterslekt som ble underlagt sterilisering og også informasjon fra ansatte i Misjonen som indikerer at grunnleggende brudd på menneskerettighetene fant sted⁵⁷

I en artikkel av Hjørdis Fodstad (se note 57) gjengis historien til fire kvinner og tre menn som ble tvangssterilisert. Ingen av de fire kvinnene hadde samtykket. Det var Misjonen, i noen tilfeller i samråd med noen utenforstående, som avgjorde at de skulle steriliseres. De ble gjerne sterilisert under dekke av andre inngrep, eller rett etter en fødsel. For noen av kvinnenes del oppdaget de først lenge etterpå at de var sterilisert. Også for mennenes del skjedde inngrepet i regi av Misjonen, uten eget samtykke og for noens del under dekke av å skulle gjøre andre inngrep (brokkoperasjon). Mennene ble også kastret.

⁵⁵ WHO's definisjon av "reproductive rights" lyder: "Reproductive rights rest on the recognition of the basic right of all couples and individuals to decide freely and responsibly the number, spacing and timing of their children and to have the information and means to do so, and the right to attain the highest standard of sexual and reproductive health. They also include the right of all to make decisions concerning reproduction free of discrimination, coercion and violence." Se organisasjonens hjemmeside for mer informasjon:

<http://who.int/reproductive-health/gender/index.html> (nedlastet 15. april 2009).

⁵⁶ Amnesty International USA, Stop Violence Against Women: Reproductive Rights.

<http://www.amnestyusa.org/violence-against-women/stop-violence-against-women-svaw/reproductive-rights/page.do?id=1108242> (nedlastet 15. april 2009).

⁵⁷ Se blant annet Hjørdis Fodstad, "Erfaringer fra tvangssterilisering og andre tap", i: Bjørn Hvinden (red.), *Op. cit.*, sidene 130-159..

Også noen av de som lot seg sterilisere “frivillig” forteller at de var under sterkt press, at de ikke ble fortalt om virkningene av inngrepet og at de opplevde markert dårligere livskvalitet etterpå (“Jeg fikk mye nerveproblemer etterpå, ble nervevrak”).

Tidspunktene for inngrepene kommer ikke nøyaktig frem, men det er klart at noen av dem skjedde senere enn 3. september 1953. Like fullt ser det ut til at motstanden mot tvangssterilisering økte noe på begynnelsen av 1950-tallet. Argumentasjonen på 1940-tallet var gjerne eugenisk: å hindre reproduksjon av uhelding arvestoff, mens en på 1950- og 1960-tallet brukte moralske og sosiale argumenter.

I materialet fremgår det at noen av de som gjorde motstand mot å bli sterilisert likevel ble det, mens andre lyktes med å unnsnippe.

Avsluttende bemerkninger

Menneskerettslig sett skal det meget tungveiende grunner til for å godta sterilisering uten eget samtykke. Generelt sett skal tvangssterilisering ikke finne sted, bortsett i unntakstilfeller når et større rettighetsgode må gis forrang, for eksempel når det er fare for liv og helse uten at vedkommende er i stand til å forstå det. Det må antas at 1997-loven er i samsvar med de kravene menneskerettighetene stiller. I tillegg har Norge i dag en egen menneskerettslov, som gir menneskerettighetene forrang når det er konflikt med annen lovgivning.

Slik var ikke situasjonen under 1934-loven. Heller ikke på dette området tok en hensyn til EMK som hadde bestemmelser om rett til privat- og familieliv og også en rekke andre bestemmelser som beskyttet den enkeltes integritet. Det er liten tvil om at Norges menneskerettslige forpliktelser ble krenket i gjennomføringen av tvangssterilisering under 1934-loven. Romanifolket/taterne var i stor grad under Misjonens kontroll, og når dens representanter gikk inn for sterilisering kom det i mange tilfeller få motforestillinger fra myndighetsrepresentanter.

5 Diskriminering og andre typer overgrep

I dette kapitlet nevnes tre andre områder hvor klare brudd på Norges menneskerettslige forpliktelser har skjedd. Det er på ingen måte en uttømmende liste over overgrep, men bidrar til å komplettere bildet i de foregående kapitlene.

Diskriminering. Det er liten tvil om at norsk romani-/taterpolitikk i store deler av det 20. århundre førte til sterk *diskriminering* og bidrog til å skape et negativt bilde blant folk flest om folkegruppen. Også andre minoritetsgrupper opplevde lignende følger av myndighetenes politikk. Men undertrykkelsen var særlig hard i forhold til romanifolket/taterne. Misjonen bidrog til å skille romanifolket/taterne ut som en særlig skadelig gruppe som måtte kontrolleres samtidig som en arbeidet for å fjerne deres kultur og levemåte. Gjennom dyrevernlov og andre tiltak rammet en romanifolkets/taternes forretningsvirksomhet og mulighet for å reise.

Den diskriminerende og nedlatende holdningen henger fortsatt igjen. Romanifolkets/taternes egne organisasjoner og enkeltpersoner har rapportert til Helsingforskomiteen om at romanifolk/tatere fortsatt opplever problemer blant annet på campingplasser. Enkelte politikammer skiller seg negativt ut ved ikke å bistå i konflikter som oppstår som en følge av utestengelse på en nøytral måte. Også innenfor skole, barnevern og andre offentlige etater henger negative holdninger til romanifolket/taterne igjen.

Forbud mot diskriminering på etnisk grunnlag er en kjerneverdi i internasjonale menneskerettigheter. Verdenserklæringen om menneskerettigheter art. 2 fastslår at “[e]nhver har krav på alle de rettigheter og friheter som er nevnt i denne erklæring, uten forskjell av noen art, for eksempel på grunn av rase, farge, kjønn, språk, religion, politisk eller annen oppfatning, nasjonal eller sosial opprinnelse, eiendom, fødsel eller annet forhold.” Denne bestemmelsen var politisk forpliktende for Norge fra og med 10. desember 1948, da Norge var med på å vedta Verdenserklæringen.

Fra 3. september 1953 ble Norge juridisk forpliktet til å overholde Den europeiske menneskerettighetskonvensjon art. 14, som fastslår at “[u]tøvelsen av de rettigheter og friheter som er fastlagt i denne konvensjon skal bli sikret uten diskriminering på noe grunnlag slik som kjønn, rase, farge, språk, religion, politisk eller annen oppfatning, nasjonal eller sosial opprinnelse, tilknytning til en nasjonal minoritet, eiendom, fødsel eller annen status.”

Norge ratifiserte 6. august 1970 FNs konvensjon om å avskaffe alle former for rasediskriminering (1966), som forplikter statene til å bekjempe rasistisk diskriminering og volde ved hjelp av en rekke tiltak. Ratifiseringen førte blant annet til en egen bestemmelse i den norske straffeloven som forbød rasistisk hets (§ 135a). Men som vi har sett så førte heller ikke denne konvensjonen til at Norge la om sin romani-/tater politikk. Det var først senere på 1970-tallet at det ble debatt og kritikk av den norske politikken, ikke minst takket være Vibeke Løkkebergs film om Svanviken arbeidskoloni fra 1973.

Overgrep i barneinstitusjonene. En rekke tidligere barne- og skolehjemsbarn har fortalt om grove overgrep. Brutale avstraffelsesmetoder (fysisk hjuling, innesperring i mørke rom, osv.) ble brukt i betydelig omfang. Dessverre forekom det også seksuelle overgrep. Det var mangelfulle eller ikke-eksisterende kontrollrutiner med institusjonene. Personer som varslet om overgrep til Misjonens hovedkontor opplevde at de senere ble flyttet til en annen institusjon.

Slike overgrep vi her snakker er utgjør en krenkelse av forbudet mot tortur og umenneskelig eller nedverdiggende behandling eller straff i EMK art. 3 og retten til privatliv i EMK art. 8.

Det er fremkommet i de senere år at ikke bare romani-/taterbarn var offer for overgrep på barnehjem og andre institusjoner i det tidsrommet det her er snakk om. Men utfra det foreliggende materialet fremgår det at romani-/taterbarna var særlig sårbare og ble hardere behandlet enn andre barn.

Overgrep i psykiatriske institusjoner. Ifølge forskerne Joar Tranøy og Wenche Blomberg ble om lag 2500 lobotomier gjennomført i Norge.⁵⁸ Det var i perioden 1947-1957 det ble utført flest lobotomier i Norge. Sammenlignet med USA og andre land i Europa er dette et veldig høyt tall. I Norge ble inngrepene foretatt i det alt vesentlige ved Gaustad sykehus i Oslo og Eg sykehus i Kristiansand.

Alle de gjenlevende lobotomerte i Norge fikk etter mye kamp 100 000 kroner i erstatning fra staten i annen halvdel av 1990-tallet. Hvor mange romanifolk/tatere som ble utsatt for lobotomering er usikkert, også fordi det ikke er mulig å få tilgang til arkivmateriale. Det er rimelig å anta at de var overrepresentert i forhold til størrelsen på folkegruppen. Også en rekke andre overgrep ble begått i psykiatrien hvor romanifolket/taterne som ellers i samfunnet var særlig utsatt på grunn av sin svake stilling.

Overgrep i psykiatrien reiser en rekke menneskerettslige problemstillinger, eksemplifisert i en nylig bokutgivelse.⁵⁹ Her argumenterer menneskerettsjuristen Gro Hillestad Thune for at en rekke menneskerettslige bestemmelser fortsatt jevnlig krenkes i norsk psykiatri, blant annet EMK art. 3 (forbud mot tortur), art. 5 (retten til frihet og sikkerhet) og EMK art. 8 (retten til privatliv og familieliv).

Så vidt Helsingforskomiteen vet mangler en systematisk gjennomgang også av disse viktige områdene i forhold til Norges internasjonale menneskerettsforpliktelser. Disse manglene er med på å understreke behovet for en samlet og systematisk gjennomgang i form av en sannhetskommisjon.

⁵⁸ Joar Tranøy og Wenche Blomberg, "Lobotomy in Norwegian Psychiatry", i: History of Psychiatry 16 (1), Sage Publications 2005, side

⁵⁹ Gro Hillestad Thune, *Overgrep: søkelys på psykiatrien* (Abstrakt forlag, 2008).

6 Forbrytelser mot menneskeheten og folkemord?

Enkelte har kommet med påstander om at overgrepene mot taterne/romanifolket var av en så systematisk og alvorlig karakter at de må karakteriseres som forbrytelser mot menneskeheten, folkemord eller etnisk rensing. Her skal noen momenter anføres som tilsier at selv om forbrytelsene var systematiske og alvorlige så er disse begrepene ikke treffende.

Det vil kunne ha vidtrekkende følger hvis en konkluderte med at det var grunnlag for å reise saker med påstand om at forbrytelser mot menneskeheten og/eller folkemord hadde funnet sted. Det er individuelt straffeansvar for slike forbrytelser selv om man handler på statens vegne og foreldelsesfrister gjelder ikke.

Når det gjelder begrepene etnisk rensing og forbrytelser mot menneskeheten, er påstander om at slike forbrytelser ble begått mot romanifolket/taterne fremsatt i ulike sammenhenger, også på Høringen om norsk romani-/taterpolitikk som Den norske Helsingforskomité arrangerte 12. november 2008.

Når det gjelder påstander om folkemord, vil jeg sitere Knut Aukrust, styreleder ved Holocaust-senteret. Han skriver i en artikkel i Aftenposten 6. juli 2005:

“Behandlingen av taterne dreier seg om umoral i ekstremt format, ja jeg tror dessverre det er slik som [tidligere, *min tilføyelse*] leder for Taternes Landsforening Leif Brodin Larsen gjentatte ganger har hevdet, at vi her står overfor et folkemord. Og aktørene var det offentlige, storting og lovverk, legevitenenskap og psykiatri, statskirke og frivillige kristne organisasjoner: alle som ville det så vel. Vi kan nesten snakke om det godes banalitet – for som det heter i et gammelt ordtak: Veien til helvete er brolagt med gode hensikter. ...

I FNs konvensjon 260 A (III) om folkemord fra 1948 omtales følgende punkter som hver for seg kvalifiserer for betegnelsen folkemord: 1) å forårsake alvorlig legemlig eller sjelelig skade på medlemmer av gruppen; 2) bevisst å la gruppen utsettes for levevilkår som tar sikte på å bevirke dens fysiske ødeleggelse helt eller delvis; 3) å påtvinge tiltak som tar sikte på å forhindre fødsler innen gruppen; 4) med makt å overføre barn fra gruppen til en annen gruppe.

Det er ikke vanskelig å se hvordan Norge, forpliktet overfor denne konvensjonen, som stat på flere punkter har opptrådt i strid med disse bestemmelsene. Det alvorlige i denne situasjonen er jo at Norge ikke trengte noe hjelp hverken fra Quisling eller Nazi-Tyskland til å effektivere løsningen på “taterspørsmålet”.⁶⁰

Etnisk rensing

Etnisk rensing er ikke en juridisk term, men en samlebetegnelse for en rekke voldelige virkemidler som har som hensikt å jage en folkegruppe fra et område, en landsby eller en by. Termen ble særlig anvendt og kjent i forhold til konflikten i Bosnia-Hercegovina 1992-1995 og i Kosovo 1998-1999. Her ble hundretusenvis av mennesker tvunget til å flykte fra sine hjem, samtidig som en anvendte voldtekter, drap, tortur og andre brutale metoder for å ydmyke og skremme folk slik at de aldri vendte hjem igjen.

En rekke alvorlige brudd på menneskerettighetene ble begått, og overgrepene var så systematiske og omfattende at de også utgjorde forbrytelser mot menneskeheten. Dette er slått

⁶⁰ Artikkelen er tilgjengelig på Aftenpostens hjemmeside, <http://www.aftenposten.no/meninger/debatt/article1075153.ece> (nedlastet 17. april 2009)

fast i en rekke dommer av Den internasjonale domstolen for det tidligere Jugoslavia. Begrepet folkemord omfatter ikke etnisk rensing.⁶¹

Med et slikt meningsinnhold er etnisk rensing ikke et dekkende begrep for den norske politikken i forhold til romanifolket/taterne. Det har nok vært praksis å jage romanifolk/tatere fra områder av Norge. Dette kunne for eksempel skje i regi av lokale myndigheter. Men hovedmålet for den norske politikken i store deler av det 20. århundre var ikke å fordrive folket men å gjøre det kulturelt "norsk". Hovedvirkemidlet var bortsetting av barn. I tillegg skjedde en rekke andre overgrep (tvangssterilisering, diskriminering, mishandling i institusjon osv.), men hensikten var ikke fordriving.

Forbrytelser mot menneskeheten

Forbrytelser mot menneskeheten og folkemord er definert i den delen av folkeretten som gjerne omtales som internasjonal strafferett. De utgjør særlig grove og systematiske overgrep på menneskerettslige bestemmelser, og har i tillegg en så alvorlig karakter at de utfordrer selve begrepet menneskelighet.

Det viktigste dokumentet i internasjonal strafferett er Romavedtektene for Den internasjonale straffedomstolen (ICC). Bestemmelsene om krigsforbrytelser, forbrytelser mot menneskeheten og folkemord i Romavedtektene ble nylig innført også i norsk strafferett, og i det følgende er det de norske bestemmelsene jeg refererer til.⁶²

Når det gjelder definisjonen av folkemord, så bygger Romavedtektene på FNs konvensjon om forhindring og avskaffelse av forbrytelsen folkemord (1948). Begrepet forbrytelse mot menneskeheten går tilbake til første verdenskrig, hvor det både ble anvendt i en uttalelse fra den britiske, den franske og den russiske utenriksministeren om massakrene av armenere i Tyrkia i 1915 og av en spesialkommisjon som foreslo at det skulle opprettes et internasjonalt tribunal for å gjennomføre rettsoppgjør mot overgrepene som ble begått i krigen. Tribunalet skulle ha domsmyndighet over "brudd på menneskehetens lover". Men det var først i rettsoppjøret etter andre verdenskrig at begrepet fikk et nærmere innhold.

Forbrytelser mot menneskeheten er et knippe meget alvorlige forbrytelser som skjer "som ledd i et utbredt eller systematisk angrep rettet mot en sivilbefolkning" (straffeloven § 102). Det er lovbrudd som er kjennetegnet ved at de er særlig motbydelige, de er del av en utbredt og systematisk praksis, de kan finne sted i krigs- så vel som i fredstid og ofrene er normalt sivilbefolkningen eller en gruppe innenfor sivilbefolkningen.⁶³

De mest relevante forbrytelsene i forhold til den norske behandlingen av romanifolket/taterne er de følgende:

- å utsette "en person for ... tvangssterilisering ..." (straffeloven § 102 g)
- å utsette "en identifiserbar gruppe for forfølgelse ved å berøve ett eller flere medlemmer av gruppen grunnleggende menneskerettigheter på politisk,

⁶¹ Antonia Cassese, *International Criminal Law*, Oxford University Press: Oxford, 2003, side 98.

⁶² Straffeloven kapittel 16 omfatter forbrytelser mot menneskeheten, folkemord og krigsforbrytelser. Kapitlet ble tilføyd ved lov 7. mars 2008 nr. 4, og satt i kraft 7. mars 2008 iflg. res. 7. mars 2008 nr. 225. Det bygger med noen endringer av systematikk og innhold på Romavedtektene for Den internasjonale straffedomstolen, artikkel 6-8.

⁶³ Antonia Cassese, *Op. cit.*, side 64.

- rasemessig, nasjonalt, etnisk, kulturelt, religiøst, kjønnsbasert eller annet folkerettsstridig grunnlag” (straffeloven § 102 h)
- å begå “en annen umenneskelig handling av liknende art som forårsaker store lidelser eller alvorlig skade på legeme eller helse.” (straffeloven § 102 k)

Argumenter mot påstanden om at den tidligere norske forfølgelsen av romanifolket/taterne omfattet forbrytelser mot menneskeheten er særlig de følgende:

(a) *tvangssteriliseringen* hadde neppe et stort nok omfang til å kunne karakteriseres som et “systematisk og utbredt angrep” på folket, slik straffeloven § 102 krever. Hadde Scharffenbergs synspunkt om en universell kampanje for å sterilisere alle romanifolk/tatere vunnet igjennom, ville kravet ha vært oppfylt. Selv om en aksepterer at mange flere enn de 145 (128+17) dokumenterte tilfellene av tvangssterilisering fant sted, vil en likevel neppe komme over “den høye terskelen” for forbrytelser mot menneskeheten;

(b) selv om en konkluderer med at den norske politikken mot romanifolket/taterne utgjorde *forfølgelse* og at gruppen dermed ble berøvet grunnleggende menneskerettigheter, så var neppe forfølgelsen hard og grov nok. Ifølge en dom i Den internasjonale domstolen for det tidligere Jugoslavia (*Kupreskic and others*) må handlingene som utgjør forfølgelsen være like alvorlige som de andre forbrytelsene som kan utgjøre forbrytelser mot menneskeheten. Bare “grov” eller “åpenbar” frarøving av grunnleggende menneskerettigheter slik de er definert i de internasjonale menneskerettighetskonvensjonene kan utgjøre forbrytelser mot menneskeheten. Forfølgelse består i et “alvorlig angrep på disse rettighetene, og har som mål å ekskludere en person fra samfunnet på et diskriminerende grunnlag”;⁶⁴

(c) når det gjelder “annen umenneskelig handling” så vil argumentet i punkt (a) også gjelde for lobotomering og andre medisinske eksperimenter som kan ha blitt utført på personer fra romanifolket/taterne.

Et mulig motargument er at den lange varigheten av forfølgelsen (det meste av det 20. århundre) kan veie opp for at intensiteten i forfølgelsen ikke var stor nok. En mer farbar vei enn den strafferettslige er nok likevel å karakterisere den norske politikken som et langstrakt og vedvarende press på romanifolket/taterne om å la seg assimilere i det norske samfunnet og oppgi sin egen kultur, og så beskrive de områdene der denne politikken førte til brudd på menneskerettighetene.

Denne rapporten kan oppfattes som en opptakt og en tilskyndelse til at en slik undersøkelse gjennomføres. Den legger ikke noe grunnlag for straffesaker, men til en fremstilling av hvordan Norge systematisk sviktet i forhold til sine internasjonale forpliktelser om å beskytte menneskerettighetene til alle som befant seg i Norge.

Folkemord

Folkemord defineres i straffeloven § 101 som forbrytelser begått med en “hensikt [om] helt eller delvis å ødelegge en nasjonal, etnisk, rasemessig eller religiøs gruppe”. For folkemord kan personer dømmes som

- “a) dreper ett eller flere medlemmer av gruppen;

⁶⁴ Sitert etter Antonio Cassese, *Op. cit.*, side 80, fotnote 25.

- b) forårsaker betydelig skade på legeme eller helse til ett eller flere medlemmer av gruppen;
- c) utsetter ett eller flere medlemmer av gruppen for levevilkår som tar sikte på å fysisk ødelegge gruppen, helt eller delvis;
- d) iverksetter tiltak overfor ett eller flere medlemmer av gruppen som tar sikte på å forhindre fødsler innenfor gruppen; eller
- e) med makt overfører ett eller flere barn fra gruppen til en annen gruppe.

Til straff for medvirkning er forsett om hovedforøverens ødeleggelseshensikt tilstrekkelig.

Straffen for folkemord er fengsel inntil 30 år.”

I forhold til den tidligere politikken mot taterne/romanifolket er det særlig bestemmelsene under punkt d) og e) som er relevante. Men også punkt b) og c) kan sies å ha en viss relevans, i og med at taterne/romanifolk kan ha blitt utsatt for medisinske eksperimenter og andre meget inngrepene integritetskrenkelser.

Det er i og for seg ikke noe krav at handlingene må ha skjedd i stort omfang. Forbrytelsen kan ramme “ett eller flere medlemmer av gruppen”, men et stort antall offer kan være avgjørende i bevisammenheng for å underbygge en hensikt om å ødelegge en gruppe. Det er et krav om at det må være en etnisk, rasemessig eller religiøs gruppe som skal ødelegges. Det er rimelig å konkludere med at den norske anerkjennelsen av romanifolket/taterne som nasjonal minoritet også innebærer en anerkjennelse av at gruppekriteriene i folkemordsbestemmelsen er oppfylt.

Det springende punktet er om det kan bevises en hensikt om “helt eller delvis å ødelegge gruppen”. Med ødeleggelse menes her *fysisk* ødeleggelse. At det er vanskelig å bevise at forbryterske handlinger har en slik hensikt er blant grunnene til at det først var etter folkemordene i Rwanda i 1994 og i Srebrenica i 1995 at internasjonale domstoler har dømt noen for folkemord.

Argumentene *mot* påstanden om at den tidligere norske forfølgelsen av romanifolket/taterne utgjorde et folkemord er særlig de følgende:

(a) den uttrykte hensikten med politikken var ikke fysisk å ødelegge gruppen, men å ødelegge kulturen. Definisjonen av folkemord omfatter ikke kulturelt folkemord, det vil si å ødelegge språket og kulturen til en gruppe.⁶⁵ Selv i mellomkrigstiden da de rasehygieniske synspunktene stod som sterkest, slo ikke et program for systematisk sterilisering av romanifolket/taterne igjennom. Hvis Scharffenbergs syn hadde blitt fulgt, ville fysisk ødeleggelse kunne ha blitt resultatet. Folkemord handler særlig om å ødelegge grupper som medlemmene vanskelig kan melde seg ut av, mens den norske politikken nettopp gikk ut på å få enkeltpersoner til å “melde seg ut av” romanifolket/taterne og “inn i” det norske folk.

(b) dessuten vil det igjen være et argument at tiltakene ikke var så intense og konsentrerte i tid at de kommer over den høye terskelen som denne forbrytelseskategorien har. Fellende dommer i folkemordssaker er knyttet til ekstremt intense kampanjer med dreping og andre alvorlige overgrep. I Rwanda ble over 800 000 mennesker drept i løpet av 100 dager, mens antall drepte i Srebrenica-massakrene var over 7000 i løpet av noen få dager. Ut fra folkemordsdefinisjonens ordlyd er det imidlertid ikke noe krav om at det må være hurtig

⁶⁵ Antonio Cassese, *Op. cit.*, side 96.

gjennomført, så dette er ikke noe avgjørende argument. Ofte vil imidlertid hurtig og effektiv gjennomføring kunne bestyrke påstanden om at hensikten var å ødelegge gruppen.

Avsluttende bemerkninger

Hensikten med dette kapitlet er ikke å avdramatisere overgrepene norske myndigheter har begått mot romanifolket/taterne. De var ofte dramatiske og de var omfattende. Ikke minst er det et stort paradoks at Norge som i etterkrigstiden var blant pådriverne i det internasjonale arbeidet for å styrke menneskerettighetene ikke overholdt sine internasjonale forpliktelser til å respektere og sikre menneskerettighetene til personer som tilhørte romanifolket/taterne.

Det er likevel stor forskjell mellom den norske forfølgelsen og de situasjonene som hittil har gitt opphav til fellende dommer om folkemord og forbrytelser mot menneskeheten. Det er likevel skremmende at den norske politikken inneholdt forbrytelser som hører med i disse begrepene. Og tankegangen i Norge var beslektet med tankeganger som i andre sammenhenger har ført til ødeleggelse av en folkegruppe (folkemord) eller gjennomføring av bredt anlagte og brutale angrep på en gruppe av befolkningen (forbrytelser mot menneskeheten). Det ble særlig på 1930- og 1940-tallet argumentert for at romanifolket/taterne var en mindreverdige rase eller en mindreverdige blandingsrase og at en derfor måtte forhindre barnefødsler. Denne tankegangen slo heldigvis ikke fullt ut igjennom og Misjonen forlot den på slutten av 1940-tallet.

Den tankegangen som fikk størst betydning som begrunnelse for den norske politikken er imidlertid en nær slektning, nemlig at romanifolkets/taternes kultur var skadelig for både folket selv og for det norske samfunnet. Norske myndigheter måtte derfor "hjelp" folket inn i en sivilisert kultur. Dermed sluttet Norge å se på personer som tilhørte romanifolket/taterne som mennesker med en iboende verdighet og fulle menneskerettigheter.

7 Mot en bærekraftig norsk romani-/taterpolitikk?

– Synspunkter fra Høringen om norsk romani-/taterpolitikk 12. november 2008

Høringen hadde fokus på menneskerettighetsovergrep begått mot romanifolket på 1900-tallet og frem til i dag. Den hadde som målsetting å bidra til større nasjonal oppmerksomhet om overgrepene og å bidra til en politikk som tilgodeser så vel integrasjon av romanifolket i det norske samfunnet og videreutvikling av folkets kulturelle særpreg. Selv om norske myndigheter har lagt om politikken og gjort en del for å reparere skadene etter tidligere tiders behandling av romanifolket, er det etter Helsingforskomiteens mening fortsatt behov for å arbeide for økt bevissthet i det norske samfunnet om overgrepene mot romanifolket og tankegangen bak og for en ny og bedre politikk.

Norske myndigheter anført av *Raimo Valle*, statssekretær for same- og minoritetssaker i Arbeids- og inkluderingsdepartementet (AID) deltok på høringen. Det samme gjorde representanter fra organisasjoner og institusjoner med tilknytning til romanifolket/taterne, en rekke enkeltpersoner fra folket så vel som politikere og fagpersoner som har engasjert seg på feltet.

I det følgende gjengir vi noen innlegg og hovedsynspunkter fra høringen. I slutten av kapitlet er programmet for høringen tatt med. Dette kapitlet vil nødvendigvis inneholde noen gjentakelser i forhold til tidligere kapitler i denne rapporten. Vi har likevel valgt å gi et så komplett bilde av innlegg og synspunkter som kom frem på høringen som vi har vært i stand til.

Oversikt over tidligere politikk

Bjørn Engesland, Generalsekretær i Den norske Helsingforskomité, understreket i sin innledning alvorligheten i de menneskerettighetsbruddene som ble begått. “Romanifolket var gjennom en stor del av 1900-tallet utsatt for grove overgrep fra det norske storsamfunnet. Norske myndigheter ønsket å sette en stopper for romanifolkets omreisende livsform og deres kultur, og mange barn ble under tvang plassert på barne- eller fosterhjem. Mer enn 1500 barn ble fjernet fra sine foreldre.

Også overfor voksne ble det satt i verk alvorlige tiltak, som anbringelse i arbeidskoloni og forbud mot å snakke romanispråket. I mange år ble sterilisering brukt til å begrense folkegruppens fruktbarhet og reproduksjon. I dag blir denne politikken beskrevet som en sammenhengende og sterkt undertrykkende politikk fra storsamfunnet overfor en utsatt minoritet.

Med dagens høring ønsker vi å utfordre norske myndigheter til å definere hva norsk romanipolitikk er i dag. Har Norge en politikk på området som ivaretar Norges internasjonale forpliktelser? Hvordan forener den integrering av romanifolket i det norske samfunnet med vedlikehold og utvikling av kulturelt særpreg? Hvordan ønsker myndighetene å sikre romanifolkets rettigheter til språk og kultur? Hvordan motvirker den diskriminering på ulike samfunnsområder?”

Karen-Sofie Pettersen, post doktor ved Institutt for kriminologi og retts sosiologi, ga en oversikt over tidligere norsk romani-/taterpolitikk basert på resultater fra en større forskningssatsning i regi av Norges Forskningsråd (1996-2000) om tatere (romanifolket/de reisende).

Forskningssatsningen, som ble ledet av professor Bjørn Hvinden, besto av flere delprosjekter og involverte flere forskere. Pettersen var knyttet til to delprosjekter hvor fokuset var på bortsetting av barn. “Deltakelsen ga meg innsikt i virksomheten til Norsk Misjon blant hjemløse (Misjonen), og ikke minst innflytelsen som Misjonen hadde på iverksettingen av tiltakene overfor taterbefolkningen. Etter at forskningssatsningen var avsluttet skrev jeg en doktoravhandling som handlet om hvordan mennesker med taterbakgrunn forholdt seg til barnevernstiltakene som var rettet mot folkegruppen i det forrige århundret. I dag jobber jeg som forsker ved Universitetet i Oslo, Institutt for kriminologi og retts sosiologi, med et prosjekt om billighetserstatninger fra statskassen.”

Historien om forholdet mellom romanifolket/taterne og den norske majoritetsbefolkningen er mangesidig og strekker seg flere hundre år tilbake. Helt fra 1536 da Kristian den 3. krevde at taterne skulle forvises og forlate landet, og fram til midten av 1800-tallet, bar politikken overfor gruppen preg av ensidige negative reaksjoner. Lovverket pekte ut taterne og andre omreisende grupper som kriminelle og som mål for drastiske tvangs- og straffetiltak.

Fra midten av 1800-tallet skjedde det et minoritetspolitisk skifte som hadde konsekvenser for hvordan myndighetene forholdt seg til omreisende grupper. Skiftet må ses på bakgrunn av etableringen av den moderne nasjonalstaten med dens behov for oversikt, kontroll og integrasjon. I følge Eilert Sundt hadde tateres historie vært som en “vandring mellom galgene”. I tillegg til å beskytte samfunnet mot taterne, mente Sundt at tiden var moden for å “hjelp” gruppen. Fra 1855 ble Sundt tildelt midler av Stortinget, det såkalte *Fantefondet*. Noe av midlene brukte Sundt til tiltak for å sikre tateres barn kristen oppdragelse og skolegang. Selv om disse tiltakene etter hvert kom til å bli ansett som mislykket var det ett trekk ved tiltakene som kom til å bli sentralt senere:

“Moralske entreprenører med bakgrunn i kirkelige kretser satte seg i spissen for sosialt motiverte tiltak som skulle komme i tillegg til rene tvangs- og straffeaksjoner. Med ”moralske entreprenører” menes en gruppe sosiale aktører som setter søkelys på det den ser som farer for samfunnets moral, og som ser opphavet til denne trusselen i bestemte sosiale og kulturelle mønstre eller befolkningsgrupper.”⁶⁶

Presten Jakob Walnum, som gjenopptok Sundts arbeid på slutten av 1800-tallet, representerte den type moralsk entreprenørskap som Hvinden beskriver. Han og hans støttespillere søkte og fikk støtte fra Stortinget til å utarbeide en plan for motarbeiding av “omstreifervesenet”. Regjeringen la fram Walnums plan for Stortinget i 1896 og fikk i det alt vesentlige Stortingets tilslutning. Det skapte i neste omgang grunnlag for at den kristne veldedige organisasjonen “Foreningen til bekjempelse av omstreifervesenet” ble dannet i 1897. Etter noe nøling begynte Stortinget på slutten av tiåret å gi årvisse bevilgninger til denne organisasjonens virksomhet. Nølingen skyldes ikke reservasjoner mot Walnums forslag til prinsipper og konkrete tiltak, men usikkerhet om hvordan forholdet mellom den offentlige og private innsatsen på dette området skulle organiseres.

Til forskjell fra tiltakene som Eilert Sundt iverksatte, var Misjonens rammebetingelser eksplisitt knyttet til bestemte lover. Særlig aktuelle lover var:

- Løsgjengerloven (Lov om løsgjengeri, betleri og drukkenskap, vedtatt 1900).
- Vergerådsloven (Lov om behandling av forsømte barn, 1896)
- Forberedelser til en betydelig endring av fattiglovgivningen

⁶⁶ Bjørn Hvinden, “Innledning: fra fordømmelse til respekt og verdighet. Det norske storsamfunnets skiftende forhold til romanifolket”, i Bjørn Hvinden (red.), *Op. cit.*, side 14.

Ordet omstreifer ble brukt både i lovforarbeidene, men også av Misjonen. Ordet tegnet et bilde av romanifolket som et moralsk preget fattigdomsproblem. På den måten avviste man indirekte at det dreide seg om en folkegruppe med en annen opprinnelse og en annen kultur enn nordmenn flest. Omstreiferen ble tegnet som en person som "flakket omkring" fra sted til sted på en formålsløs måte, som var uvillig til å ta fast eller regelmessig arbeid ("arbeidssky"), og som derfor generelt måtte *antas* å livnære seg gjennom tiggning ("betleri") eller annen ulovlig virksomhet. For det store flertall av lovgiverne var det erklærte formålet med løsgjengerloven å gjøre såkalt "omstreiferi" ulovlig. Denne kriminaliseringen kom blant annet til uttrykk i at omreisende personer som ble mistenkt for "omstreiferi" og som ikke kunne dokumentere at de hadde regelmessig arbeid, kunne tvangsboettes i henhold til løsgjengerlovens paragraf syv.

Løsgjengerloven og de andre lovene hadde drastiske følger for romanifolket som folkegruppe. Lovene kunne brukes mot dem, enten ved at personer eller familier tilhørende gruppen i det enkelte tilfelle ble bedømt å falle inn under kategorien "omstreifere", og/eller ved at de hyppigere enn andre ble ansett å ha atferdsmønstre som krevde inngripen og reaksjoner fra rettsvesen og tiltaksapparat. For eksempel kunne vergerådsloven langt oftere bli gjort relevant for medlemmer av folkegruppen enn for nordmenn flest, selv om vergerådsloven tilsynelatende var nøytral i forhold til skillet mellom omreisende og fastboende.

Utover 1900-tallet framsatte myndighetene flere forslag til innstramning av øvrig lovgivning. Innstramningene svekket ytterligere folkegruppens muligheter for å være selvforsørget og livnære seg på lovlig vis. De to klareste eksemplene på dette er de endringene av lovene for handelsnæring, særlig mulighetene for å drive omførselshandel, og dyrevern, særlig mulighetene for å holde hest:

Regjeringen foreslo i 1935 å gjøre det ulovlig for "omstreifere" å bruke hest i forbindelse med reising og næringsvirksomhet. Forslaget ble forkastet med en stemmes overvekt i Lagtinget. Forslaget ble fremmet igjen i 1950 og vedtatt av Stortinget i 1951. Først i 1974 ble lovforbudet opphevet. Da var regjeringens argumenter dels at forbudet var diskriminerende, dels at det var blitt så få som fortsatt reiste.

Dersom lovgiverne i vesentlig grad hadde vært opptatt av at taterne skulle være i stand til å forsørge seg gjennom eget arbeid, ville disse lovframstøtene ha vært paradoksale.

I likhet med flere andre land utspilte det seg også i Norge en omfattende debatt om arvehygiene og arvehygieniske tiltak. I årene forut for loven og de første årene av dens virketid tok flere debattanter til orde for at arvehygieniske tiltak var aktuelle å bruke også i forhold til "omstreiferbefolkningen". Etter en innledende avvisning kom Misjonens ledere etter hvert til å slutte seg til det synet at arvehygieniske tiltak burde brukes overfor de "gjenstridige" og "defekte" innen folkegruppen, det vil si i de tilfellene hvor en ikke vant fram med miljøtiltak, oppdragelse, opplæring og andre former for resosialisering. Ut fra et slikt resonnement presset Misjonens ledere også på for at den foreslåtte lov om sterilisering skulle vedtas, og etter at loven var innført, uttrykte de misnøye over at loven var så pass streng og ikke åpnet for fruktbarhetsreduserende inngrep i større utstrekning.

Loven som ble vedtatt, pekte ikke ut "omstreifere" som en særlig målgruppe for arvehygieniske inngrep. Det å tilhøre folkegruppen inngikk heller ikke som noen av de kjennetegnene eller indikasjonene hvor lovens bestemmelser skulle komme til anvendelse.

Det er derfor ikke klart i hvilken grad og forstand loven skulle kunne sies å ha inngått i myndighetenes samlede politikk for å bekjempe og begrense “omstreifervesenet”.

Samlet sett er det grunn til å anta at håndheving av løsgjenger- og vergerådslovene kom til å få langt mer vidtgående negative følger for folkegruppen som helhet enn bruken av steriliseringsloven av 1934. Men steriliseringsloven kunne brukes – og ble brukt – overfor enkeltmedlemmer av folkegruppen. For dem som ble tvunget eller presset til å la seg sterilisere var konsekvensene dramatiske og alvorlige.

Fram til den ble nedlagt i 1986, argumenterte Misjonen for at vergeråd/barnevernsnemnd måtte ta hånd om barna i tilfeller der foreldre ikke ville gi opp sin nomadiske livsform, eller “omflakkende tilværelse” som denne livsformen ofte ble beskrevet som i sakspapirene. Til sammen ble omtrent 1500 barn satt under Misjonens omsorg i årene Misjonen virket.

Bortsetting av barn fra foreldre med hjemmel i vergerådsloven ble ofte knyttet til bestrebelsene for å få taterne til å gi opp reisingen og bli bofaste. Ved å få barn fjernet fra sine biologiske foreldre og plassert i institusjoner og senere i fosterhjem, ville man for det første oppnå å minske den uheldige påvirkningen som foreldre og andre slektninger ble ansett å representere. For det andre ville det gjennom bortsetting av barna i seg selv bli færre personer av taterbakgrunn som til enhver tid reiste. I trusselen om barna ville bli tatt fra dem med hjemmel i vergerådsloven (og senere barnevernsloven), fikk iverksetterne av politikken også et kraftfullt middel for å få foreldrene til å føye seg etter påtrykk om å bli bofaste, inkludert det organisatoriske regimet som skulle forberede slik bosetting; anbringelse ved Svanviken arbeidskoloni.

Misjonen var i sitt arbeid avhengig av at beslutninger om omsorgsovertakelse av barn ble fattet i kommunale vergeråd og barnevernsnemnder. Det kommunale barnevernet var tilbakeholden med å fatte slike vedtak. På initiativ fra Misjonen gav sentrale myndigheter en nærmest uforbeholden støtte til påtrykket for å få de kommunale organene mer på banen i forhold til taterne. Slik ble det utviklet et trekantforhold der Misjonen og sentrale myndigheter spilte på hverandre for å aktivisere tilbakeholdne vergeråd og barnevernsnemnder.

Både Misjonen og myndighetene framstilte taterbefolkningen som en gjenstridig som ikke ville gi opp sin levemåte, og en gruppe som stod på kant med loven og samfunnets generelle interesser. Utover 1900-tallet vokste fram en innarbeidet politikk som få eller ingen stilte spørsmålsteget ved. I denne lange perioden tok politikerne ureflektert for gitt at den politikken som ble videreført var riktig og nødvendig. Myndighetene ble gjort kjent med Misjonens virksomhet gjennom organisasjonens årsberetninger, men også ved at sentrale tjenestemenn satt i styret for organisasjonen. Misjonen var tett knyttet opp til den offisielle og rådende politikken, og dens overordnede målsettinger lå innenfor denne politikken. De klareste og mest entydige uttrykk for at statens medansvar for og støtte til Misjonens virksomhet finner en i de mangeårige bevilgningene til organisasjonens drift.

Myndighetenes manglende kritiske distanse til Misjonens virksomhet kan også ses på bakgrunn av den tette koblingen som en stor del av 1900-tallet eksisterte mellom privat og offentlig engasjement på området barnevern og barneomsorg. Misjonens tidligere generalsekretær, Ingvald B. Carlsen, spilte en sentral rolle i norsk barnevern både i mellomkrigstiden og den tidlige etterkrigstiden. Som privat, "frivillig" velferdsaktør viste Misjonen stor evne til å tilpasse seg de offentlige sosialpolitiske mål og samtidens rådende

ideologier og retorikk på det velferdspolitiske området, jf. situasjonen etter vedtaket om ny barnevernslov i 1953.

Sentrale myndigheter var i denne lange perioden en velinformert og positivt innstilt oppdragsgiver, mens Misjonen på sin side arbeidet pågående for å få og beholde dette oppdraget og utvide det så langt som mulig. Til sammen har dette trolig bidratt sterkt til den lange varigheten av en offentlig sanksjonert særomsorg – eller rettere – kontroll- og assimileringsspolitikk overfor taterne i Norge.

Gunnar M. Ekeløve-Slydal, assisterende generalsekretær i Den norske Helsingforskomité, redegjorde for noen sentrale menneskerettighetsbestemmelser i Den europeiske menneskerettighetskonvensjon (EMK) som kunne ha vært anvendt på den norske politikken. Norge var forpliktet til å overholde bestemmelsene i denne konvensjonen fra 3. september 1953, men de ble ikke anvendt på romani-/taterpolitikken.

I forhold til statlig omsorgsovertakelse av barn stiller EMK klare krav om at retten til familieliv må respekteres. Dette er også kommet frem i en barnevernssak i Den europeiske menneskerettighetsdomstol som Norge tapte, *Adele Johansen mot Norge*.⁶⁷

Romanifolket/taterne opplevde mange Adele Johansen-lignende saker eller saker som ble håndtert enda mer brutalt fra myndighetenes og Misjonens side. Mange av disse overgrepene fant sted etter at Norge hadde forpliktet seg i forhold til EMK og kunne ha resultert i saker og dommer mot Norge i Den europeiske menneskerettighetsdomstolen.

Til tross for at Norge har vært en pådriver internasjonalt for å fremme respekt for menneskerettighetene sviktet landets myndigheter fatalt i forhold til egne minoriteter. Historien om norsk romani-/taterpolitikk er derfor et viktig lærestykke og reiser også viktige spørsmål om hva norske myndigheter bør gjøre for å reparere skadene av denne politikken.

Det har skjedd viktige forbedringer men fortsatt er det grunn til å spørre om politikken er god nok.

Motkrefter

Irene Gressli Haugen, Daglig leder, Wergelandsenteret, kommenterte Henrik Wergelands plass i Bernt Eides utstilling “Nasjonens barn”, som var en del av rammen rundt høringen. Midt blant disse nasjonens barn henger et bilde av ham som blant annet er blitt kalt ”nasjonens far”, Wergeland. Det er i år 200 år siden Wergeland ble født, og hva Wergeland ville ha sagt om norsk romani-/taterpolitikk i dag er det ingen som kan vite med sikkerhet. Det jeg imidlertid *kan* si er at Wergeland var svært *opptatt av* og *kritisk til* overgrep begått av myndigheter og maktpersoner. Og slik sett er det lett å trekke paralleller fra Wergelands virke for omtrent to hundre år siden og frem til denne høringen i dag.

Wergelands engasjement for menneskerettigheter var veldig sterkt. I juni i år feiret Utenriksdepartementet og Litteraturhuset Wergelands 200 års dag med en stor konferanse som de hadde kalt “Poet og aktivist”. Konferansens ulike bolker hadde titlene religion, tanke- og ytringsfrihet, diaspora, nasjonen, og til slutt toleranse og medfølelse. Disse temaene er sentrale for Wergelands liv og virke, og selv om konferansen hadde fokus på Midtøsten og

⁶⁷ Mer om denne saken, se kapittel 3 ovenfor.

konflikten der, har de samme temaene relevans også for Wergelands ståsted i forhold til minoriteter i Norge.

Religion: Wergeland var teolog og en forkjemper for trosfrihet. Han var en oppriktig troende, men hadde en økumenisk forståelse av kristendommen og religion generelt. Et radikalt trekk ved Wergeland var hans kamp for jødernes innpass i riket og det at han kjente til Islam.

Tanke- og ytringsfrihet var et sentralt tema for Wergeland, men for ham var det ikke nok med ytringsfrihet i pressen. Hans innsats for folkeopplysning var tuftet på ønsket om at enhver skulle ha kunnskap til å kunne benytte denne retten.

Å være *flyktning* eller ikke ha noe hjemland har vært en tøff erfaring for mange mennesker de siste årene. Wergeland kjempet for å gi hjemløse jøder innpass i riket, og mente at alle mennesker trenger et sted å høre til.

Som poet, debattant og engasjert medlem av samfunnet arbeidet Wergeland for Norges og alle andre *nasjoners* rett til selvstendighet. Han så på nasjonen som et premiss for at menneskene skulle kunne leve ut de demokratiske idealene.

Et kompromissløst fokus på *medfølelse og toleranse*, i religion, politikk og litteratur løp som en rød tråd gjennom Wergelands liv. Han var villig til å engasjere seg i harde kamper mot dem som gikk imot disse prinsippene samtidig som han hadde en fundamental respekt for dem som ikke delte hans syn på livet eller hans politiske holdning.

Når en skal snakke om Wergeland som menneskerettighetsforkjemper er det nærliggende å gripe fatt i jødesaken. Noe av det Wergeland er mest kjent for er å ha arbeidet for å fjerne den såkalte jødeparagrafen i den norske grunnloven og han var sterkt involvert i kampen for å gi hjemløse jøder innpass i riket. I "Jødinnen" skriver han:

Hvad om Norges grønne Dale
Gjæstmildt aabnede dem sin Bund?
Hvad om engang-iblandt dets svale
Blod fikk lidt af det orientale
Da maa Kjærlighed kun befale
ikke Lovens Løvemund.

Wergeland dyrket det norske, men var samtidig åpen for innvandring av mennesker fra "det orientale" (jøder). Noe av forklaringen er nok at Wergeland var preget av romantikkens dyrking av hvert folks egenart samtidig som han var preget av opplysningstidens idealer om allmenne menneskerettigheter. For Wergeland var det ingen motsetning mellom det å være "rotnorsk" og det å kjempe for jødernes adgang til riket. Kampen for undertrykte norske husmenn og utestengte jøder var to sider av samme sak.

Wergeland var prinsipiell forkjemper for at alle mennesker har de samme universelle rettigheter. Hans hjerte banket for alle som ble tilsidesatt og undertrykket. Av sitatet fra "Jødinnen" forstår vi at for Wergeland var kjærligheten viktigere enn loven. Det verste Wergeland kunne tenke seg var advokater og andre maktmennesker som ikke tok menneskelige hensyn, men som brukte loven for lovens egen skyld og ikke til menneskenes beste. Han kjempet for husmenn, de som var tråkket på av advokater, sjøfolk, de fattige/prostituerte og for jødene. Så kan vi spørre oss, hvem er vår tids jøder? Kanskje er det de som står uten forsvarere? Kanskje har romanifolket/taterne vært blant vår tids jøder?

Wergeland var en formidler med stort hjerte og i bunnen av hans virke lå en dyp kjærlighet til og tro på menneske, men Wergeland hadde også et klart hode. Når han arbeidet med et problem foretok han grundige undersøkelser, blant annet gjennom reiser. Han forholdt seg til konkret problemstillinger og arbeidet aktiv for sakene han var engasjert i. For eksempel åpnet han sitt eget hjem for allmuen slik at de kunne låne bøker fra hans private bibliotek. Bøker og boksamlinger var for Wergeland det fremste middel i folkeopplysningens tjeneste. Folkeopplysningens formål var å heve menneskene opp til den plass de fortjente, samtidig som den skulle gi menneskene mulighet til å gjøre seg opp sin egen mening om det som prest og øvrighet fortalte dem.

Frihet var for Wergeland menneskehetens endelige mål og arbeidet for friheten gjennomsyrrer hele forfatterskapet. Arbeidet med dette hovedmålet følger to hovedspor – reformatorisk arbeid gjennom folkeopplysning som det ene, og opprør mot *all urett* som det andre.

Forholdet mellom de to er slik at han vektlegger og foretrekker det fredelige og byggende arbeidet, men samtidig holder han fram opprøret som rettferdig og nødvendig under visse omstendigheter. Dette kommer som et resultat av dybden i Wergelands frihetsforståelse. Wergelands frihet er en total, men samtidig konkret størrelse. Friheten skal gjelde på alle plan. Den individuelle frihet forutsetter frihet for nasjonene og for menneskeheten som helhet. Wergeland understrekte materiell framgang og rettigheter for alle som forutsetning for åndelige frigjøring. Slik foregriper han det som skulle bli den viktigste samfunnskonflikten i hundreåret som fulgte etter hans død. I vårt land er Wergeland den viktigste talsmannen for sosial frigjøring og forbedring. I de harmdirrende sosialkritiske tekstene *Sortkridttegninger*, beskriver Wergeland de fattiges kår og den uretten som begås mot dem.

Wergeland var ikke bare opptatt av de hjemlige forhold, men hadde også et stort internasjonalt engasjement og engasjerte seg konkret i undertrykte folk utenfor riket. En av hans mest visjonære artikler: “Hvi skrider menneskeheten saa langsomt frem” er undertegnet med *Cosmopolita, kosmopolitt, verdensborger*.

Wergeland kjempet for “Det befriede Europa”, mot undertrykkelse og for frihet, enten det gjaldt polakker, franskmenn, ungarere eller folk i Kaukasus, liksom folk i Latin-Amerika eller Russland. Han skrev et beskt stykke mot britisk dødbringende imperialismen i India kalt *Den indiske Cholera*. Han forutså Gandhis frigjøringsprosjekt. Tidlig i livet delte Wergeland samtidens jødesyn, men etter å ha møtte marokkanske jøder i Paris skiftet han standpunkt. I arbeidet med å påvirke Stortinget baserte han seg på kunnskap fra hele Europa. I den forbindelse er det verdt å merke seg at han på ingen måte ville prioritere en enkelt religion, han sidestilte jødedom, islam og kristendom, buddhisme, og han ville gjøre statsstillinger konfesjonsfrie, det vil si at embetsmenn skulle kunne ansettes uavhengig av trosforhold. Dette var et oppsiktsvekkende standpunkt rundt 1840.

Wergeland var som sagt tilhenger av at alle mennesker skulle ha de samme rettigheter. Med rettigheter og privilegier følger også plikter. Plikt til samfunnsengasjement og -deltagelse. Wergeland ville foredle mennesket, menneskeheten og verden, og han mente at alle mennesker skulle arbeide for sin egen forbedring og slik ville også samfunnet gå fremover.

En høring som den som holdes i dag kan være et eksempel på at verden ikke står stille. Som den religiøse person Wergeland var ønsket han at religionen skulle få jordiske konsekvenser. Målet for menneskene er å gjøre jorden himmelen lik. Selv om vi som lever i dag kanskje har problemer med å være så optimistiske på menneskehetens vegne som det

Wergeland var, kan vi være glade for at på noen områder gjør vi fremskritt. Og vi kan kanskje ta med oss Wergelands historie og menneskesyn resten av denne dagen: Menneskeheten går fremover og ethvert tilbakeslag er kun midlertidig.

Karoline Frogner, filmskaper og regissør av filmen “Tradra – i går ble jeg tater” (2003), beskrev hvordan tidlig norsk film reproduserte myter om romanifolket/taterne. Men film har også bidratt til å motarbeide stereotypene og kritisere overgrepene. Ellen Aanesen laget viktige dokumentarfilmer for NRK om overgrepene mot de reisende.⁶⁸ Filmene dokumenterer hvordan barna ble tatt fra romani-/taterforeldre med makt og følger med på kontakt og gjenforening mellom mor og barn i voksen alder.

Den første kritiske dokumentarfilmen ble laget mye tidligere, også den for NRK. Det var Vibeke Løkkebergs film fra 1973 om Svanviken arbeidskoloni. Filmen bidro sterkt til at den norske politikken ble lagt om. Den offentlige diskusjonen førte til at Solheim-utvalget ble satt ned i 1976. Etter at utvalget hadde levert sin innstilling i 1980 (NOU 1980:42), ble særomsorgen for romanifolket/taterne avviklet gjennom 1980-årene. Flere av de eldre taterne hadde et sterkt forhold til denne filmregissøren. En sa at Vibeke var den modigste dama han hadde møtt.

I Østlandsendingen på radioen sier visekunstneren Elias Akselsen om filmen: “Det var første gang noen hadde bein i nesa til å si noe om dette. De tok fra oss klær, kultur, identitet, det var forbud mot sex, unge jenter og gutter som fant kjærligheten ble straffet. Mange klarte seg ikke på Svanviken, kone og mann fikk gå derfra og ungene ble overtatt av Misjonen for hjemløse. Helt til 1986 var Svanviken i drift”.

Bakgrunnen for at jeg laget “Tradra – i går ble jeg tater” var at en person ringte meg og påstod at det hadde skjedd folkemord og etnisk rensing i Norge. Han ringte meg mange ganger. Jeg skjønnte at hvis jeg skulle lage en film om dette temaet måtte jeg gå bredt og dypt inn i taternes historie og kultur. Det norske publikum, måtte få anledning til å bli kjent med menneskene, samholdet og sangtradisjonen.

I filmen ville jeg også gå inn i brutaliteten som ble utøvd i det psykiatriske helsevesenet når de foretok lobotomering for å endre personer adferd. Inngrepet førte ikke sjelden til død. Rasehygieniske tankeganger førte til at mange unge romani-/taterjenter ble sterilisert. Eldre taterkvinner som fødte på norske sykehus ble sterilisert uten at dette ble journalført.

Først etter at jeg hadde gjort “Tradra – i går ble jeg tater” ferdig gikk det opp for meg at det var noe i det personen hadde ringt og sagt. Det som skjedde med romanifolket/taterne i Norge kunne beskrives som en form for etnisk rensing. Et forsøk på å utrydde et folk.

Hvordan er det å være romani/tater i dag?

Bjørn Grannum ble skilt fra sin mor da han var én dag gammel.⁶⁹ Han var i midten av 40-årene da det ringte på døren en lørdags kveld. Utenfor stod et taterfølge som spør hva han heter. Da Bjørn sier navnet sitt bryter en eldre kvinne ut i gråt og forteller at hun er hans biologiske mor som har lett etter ham i 45 år. Han får vite at den norske stat stjal ham fra

⁶⁸ Av reisendes folk (1993) og ...

⁶⁹ Bjørn Grannum ble tatt 22. mai 1952. Han er portrett i filmen *Tradra – I går ble jeg tater* (2003).

henne dagen etter fødselen, og plasserte ham på barnehjem. Siden ble han adoptert bort – uten sine foreldres viten eller vilje.

Grannum var opptatt av de påkjeningene taterne har vært utsatt for, og utfordret myndighetene til å tilby disse ikke bare en finansiell erstatning, men også et tilbud om terapi og samtalegrupper hvor pårørende og de som selv har blitt utsatt for overgrep kan henvende seg for hjelp. Han ønsket at saksbehandlingstiden for billighetserstatning måtte gjøres kortere, og pekte på at det er flere eldre av folket som dør i påvente av svar på sine søknader. Dette er uverdigg, og en slik kamp mot byråkratiet innbyr ikke til den konstruktive dialogen som man bør ha med myndighetene.

Jim Roger Pettersen er yngst i en søskenflokk på åtte hvorav de tre eldste ble tatt av misjonen.⁷⁰ Han vokste opp i en tradisjonell taterfamilie. Han er blant få tater som har valgt å ta høyere utdanning. “Det er ikke fordi jeg er spesiell, men mer et resultat av en feilslått integreringspolitikk som skapte avstand og et “etterslep”. Så har det selvfølgelig også noe med at skole for mange tater er forbundet med mobbing og det er heller ingen kultur for utdanning på grunn av frykt for å miste sin identitet.” Pettersen beskrev den positive virkningen studiene hadde hatt, men også utfordringene. Han mente myndighetene kan gjøre mer for å støtte romanifolk/tater som ønsker å ta høyere utdanning.

I en tradisjonell taterfamilie var ikke utdanning noe tema. Det var noe fremmed og en velger å gjøre det far, brødre og andre tater har gjort, det jeg vil kalle håndverksrelatert handelsvirksomhet. Han hadde niårig grunnskole og ett år på musikklinjen på folkehøyskole. Han spiller gitar og synger, og har kristen bakgrunn. I forbindelse med at han har reist litt med misjonsorganisasjoner har han lært spansk og litt rumensk. “Men da jeg ble voksen og skulle begynne å jobbe valgte jeg det tradisjonelle. Jeg startet et salgs- og montasjefirma som forhandlet brannstiger. Mange norske venner og søsken på vestlandet så imidlertid potensialet mitt og oppmuntret meg til å ta utdanning. Jeg hadde det greit men måtte tenke lengre. Jeg tok generell studiekompetanse som privatist ved siden av jobb. Jeg møtte kona mi for fire år siden og flyttet til Sørlandet. Der begynte jeg på BI Kristiansand og har tatt tre år med markedsføring.”

“Det har for meg vært helt fantastisk å ta høyere utdanning. Jeg skjønner mer av samfunnsdebatten og politikken i Norge. Jeg stemmer ved valg, noe jeg ikke gjorde før. Ikke minst blir jeg møtt med en annen holdning og respekt fra andre nordmenn. Norge er jo et utdanningssamfunn!”

Pettersen pekte på flere utfordringer i forhold til å fremme høyere utdanning blant romanifolk/tater, blant annet at romanifolk/tater danner familie tidlig og da blir det ofte til at man ikke prioriterer utdanning senere. Det er ikke lett å kombinere utdanning og jobb, som mange da måtte gjøre. Norske myndigheter må derfor gi ekstra støtte til romanifolk/tater som vil ta høyere utdanning. “Det er et etterslep blant folket vårt på grunn av den feilslåtte integreringspolitikken og mobbingen vi har vært utsatt for. Vi har ikke hatt de samme mulighetene som nordmenn. Det bør etableres et utdanningsfond eller alternativt så må man ha et ekstra fokus på personer fra denne gruppen på individnivå i dagens omskoleringsordninger. Det bør også gjøres noe med en fagbrevsordning for de som har mange år med praksis fra for eksempel blikkenslagerfaget.”

⁷⁰ Omtalt ovenfor i kapittel tre under overskriften Bortsetting av tre av barna til Sofie Johansen og Edvin Pettersen.

Pettersen understreket at å rette fokus mot høyere utdanning ikke må oppfattes som at en ønsker å trekke ned det tradisjonelle virket. “Vi tatere er et ressursfolk og jeg tror kombinasjonen av vår overlevelsessevne og utdanning kan bli veldig bra! Det handler også om at tidene forandrer seg og vi må se fremover. Men det må selvfølgelig gjøres en skikkelig opprydding slik at vi kan “lukke” overgrepskapitlet og gå videre til å “dyrke” vår virkelige kultur.”

Hovedinnhold i dagens politikk

Ifølge statssekretær Raimo Valle er det fortsatt mange utfordringer og myndighetene er avhenging av en konstruktiv dialog med romanifolket/taterne for å løse de problemene de opplever. Det handler også om å bygge tillit. Myndighetenes politikk har bidratt til at det er vanskelig å bygge opp denne tilliten, og det er stor forståelse for at de overgrepene som har blitt gjort, gjør at man fortsatt er svært skeptisk til myndighetene, understreket han.

Kursen som de siste årene har blitt staket ut, gjør at romanifolket selv kan være med å påvirke utviklingen. Romanifolket/taterne ble i 1998 anerkjent som en nasjonal minoritet i Norge. De andre nasjonale minoritetene er kvener, skogfinner, rom/sigøynere og jøder. Norsk politikk på området er nedfelt i *St.meld nr. 15 (2000-2001) Nasjonale minoriteter i Noreg - Om statleg politikk overfor jødar, kvener, rom, romanifolket og skogfinnar*.⁷¹ Flere departementer er ansvarlige for delområder av den norske politikken, men Arbeids- og inkluderingsdepartementet (AID) har en samordnende rolle og driver et eget Samordningsutvalg.

Når det gjelder spørsmål knyttet til språk og Glomdalsmuseet, så ligger dette under Kunnskapsdepartementet. Individuell erstatning gjennom billighetserstatningsordningen, er administrert av Justismyndighetene, mens Barne- og likestillingsdepartementet håndterer spørsmål knyttet til barnevern.

Europarådets rammekonvensjonen om beskyttelse av nasjonale minoriteter art. 15 om effektiv deltakelse er basis for oppfølgingen av stortingsmeldingen. Dialog mellom myndigheter og romanifolket/taterne har vært og er viktig.

Myndighetene bidrar til å kvalifisere organisasjonene. Siden 1988 er det gitt økonomisk støtte. Første organisasjon var daværende Romanifolkets Landsforening, nå Taternes Landsforening. Det gis også støtte til organisasjonens prosjektvirksomhet i forhold til språk, gjenforening av familier og så videre.

Dialogen skjer blant annet gjennom Kontaktforum mellom nasjonale minoriteter og myndighetene, men også i bilaterale møter når organisasjoner eller enkeltpersoner ber om det. Det stilles noen grunnleggende krav til organisasjoner som kan få støtte, blant annet til at styret er demokratisk valgt.

Prioriteringene fra romanifolkets/taternes side har vært utgangspunkt for myndighetenes tiltak. Det er også bakgrunnen for etablering av individuelle og kollektive erstatningsordninger. Rapporten fra 2003, “Erstatning til tvangssteriliserte romanifolk/tatere”

⁷¹ Stortingsmeldingen er tilgjengelig på AIDs hjemmeside:
<http://www.regjeringen.no/nb/dep/aid/dok/regpubl/stmeld/20002001/Stmeld-nr-15-2000-2001-.html?id=194028>
(nedlastet 15. april 2009).

sier mer om bakgrunnen for dette. Arbeidet med rapporten ble gjort i samråd med representanter for romanifolket/taterne og daværende Senter mot etnisk diskriminering.

Myndighetene har også støttet opprettelse av romanifolket/taternes kulturfond med 75 millioner. Overskuddet fra dette fondet bidrar til å finansiere kulturprosjekter. Styret består av representanter fra romani-/taterorganisasjoner som får organisasjonsstøtte, mens myndighetene har en observatør. Bedre samarbeid mellom romanifolket/taterne og myndighetene og en bredere representasjon i fondets styre har vært et viktig diskusjonstema.

Myndighetene har også støttet forskning på overgrepene som ble begått mot romanifolket/taterne. Forskningsoppgaven med støtte fra det daværende Sosial- og helsedepartement ble organisert av Norges forskningsråd som et delprogram under forskningsprogrammet Velferd og samfunn. Fire prosjekter ble satt i gang i 1996: om sterilisering, opphold på institusjon, bortsetting av barn av romanifolket og om identitet.

Etter ønske fra romanifolkets/taternes organisasjoner ble prosjektet "Romani språk og opprinnelse" igangsatt og det ventes ferdig i 2009.

Når det gjelder Norges menneskerettighetsforpliktelser på området, har AID gitt Norsk senter for menneskerettigheter i oppdrag å lage en sammenliknende studie av gjennomføringen av Rammekonvensjonen i Norge, Sverige og Finland.

Når det gjelder spørsmål om diskriminering i dag, så har Likestillings- og diskrimineringsombudet (LDO) hatt møter med romani-/taterorganisasjoner om hvordan de kan videreutvikle samarbeidet. Så langt har organisasjonene, LDO og Næringslivets hovedorganisasjon (NHO) hatt møte om diskriminering på campingplasser.

En annen utfordring er å få vekk negativ omtale av romanifolket/taterne i lærebøker og leksikon. Noen forlag er oppmerksomme på dette, og har så vidt vi vet tatt kontakt med organisasjoner om dette.

Det er også tatt inn i læreplanen for grunnskolen at det skal gis en innføring om nasjonale minoriteter. Det er gode erfaringer med prosjektet "Taterfolket fra barn til voksen", som er et samarbeid mellom Dronning Mauds Minne Høgskole og Taternes landsforening. Organisasjonen har bidratt aktivt til at dette har vært en suksess.

Denne type tiltak bør videreutvikles i samarbeid med organisasjonene. Det er fortsatt mange utfordringer i forhold til norsk romani-/taterpolitikk. I dette arbeidet er vi avhengig av samarbeidet med organisasjonene og enkeltpersoner fra romanifolket/taterne for å lykkes.

Statssekretær Valle trakk i paneldebatten blant annet frem de positive sidene ved norsk romani-/taterkultur, og at det er et behov for å fokusere på dette for å vise seigheten og livskraften til romanifolket/taterne. Det er en utfordring å få denne stoltheten fram, men det er viktig å la disse kreftene komme enda mer til uttrykk, understreket Valle.

Tiltak for å støtte romanifolket/taterne

En rekke av dagens tiltak for å støtte romanifolket/taterne ble presentert på høringen. Her gjengis forkortet informasjon om de viktigste.

Etablering og drift av Romanifolkets fond, ved Hans Erik Børresen, Underdirektør, Arbeids- og inkluderingsdepartementet og Bjørn Jansen, styreleder.

18. juni 2004 vedtok Stortinget å bevilge 75 millioner kroner til et Romanifolkets fond.

Bakgrunnen for opprettelsen fremgår av St.prp. nr. 63 (2003–2004), hvor det heter:

“Norske myndigheter har ved flere anledninger de siste årene tatt et moralsk oppgjør med tidligere tiders politikk overfor romanifolket/taterne, jf. St.meld. nr. 15 (2000–2001) Nasjonale minoriteter i Noreg – Om statleg politikk overfor jødar, kvener, rom, romanifolket og skogfinnar. I behandlingen av St.meld. nr. 15 sluttet Stortinget seg til forslaget om å bevilge midler til opprettelse av et dokumentasjonssenter for romanikultur ved Glomdalsmuseet, med byggestart i 2004. Romanifolket/taterne selv anser imidlertid ikke dette som en fullgod kompensasjon for den urett de er blitt utsatt for.

Regjeringen legger vekt på å finne en løsning som kan framstå som en tilfredsstillende kollektiv oppreisning for de overgrep som romanifolket/taterne er blitt utsatt for. Det foreslås derfor at det opprettes et fond på 75 mill. kroner til et romanifolkets fond.

Opprettelsen av et romanifolkets fond vil være i tråd med St.meld. nr. 15 (2000–2001) Nasjonale minoriteter i Noreg – Om statleg politikk overfor jødar, kvener, rom, romanifolket og skogfinnar. Dette er også i overensstemmelse med art. 15 i Europarådets rammekonvensjon hvor det er slått fast at myndighetene skal skape de forutsetninger som er nødvendig for at personer som tilhører nasjonale minoriteter sikres effektiv deltakelse i det kulturelle, sosiale og økonomiske liv og i offentlige anliggende, særlig de som berører dem.

Den årlige avkastningen fra fondet skal disponeres i etterfølgende budsjettår til tiltak og aktiviteter som fremmer bevaring og utvikling av romanifolkets/taternes kultur, språk og historie, til drift av et sekretariat/rådgivningssenter som kan tilby juridisk og annen bistand til taterne som trenger det og til eventuelt annet arbeid/prosjekter i regi av romanifolket selv.

Fondet vil bli administrert av en nyetablert stiftelse hvor romanifolkets organisasjoner vil være representert. Vedtektene for stiftelsen vil bli utarbeidet av Kommunal- og regionaldepartementet i samarbeid med romanifolkets organisasjoner.”

Stiftelsen ble opprettet i henhold til stiftelsesloven, og vedtekter ble fastsatt ved kgl. res. 12. oktober 2007. Formålet med stiftelsen er å forvalte den årlige avkastningen av romanifolkets/taternes kulturfond til tiltak og aktiviteter som fremmer bevaring og utvikling av romanifolkets/taternes kultur, språk og historie.

Fondets grunnkapital er 75 millioner kroner. Grunnkapitalen er plassert i Norges Bank som kontolån til staten og med rente tilsvarende renten på langsiktige statsobligasjoner. Renter godskrives 31. desember hvert år og overføres tilvist konto, som disponeres av departementet, første virkedag det påfølgende år. Avkastningen av fondet stilles til disposisjon over det årlige statsbudsjett, for styret for Stiftelsen romanifolkets/taternes kulturfond som forvalter Romanifolkets fond.

Oppretter har til enhver tid innsyn i protokoller fra styremøter og rett til å delta på styremøter som observatør. Stiftelsen skal sende godkjente styreprotokoller, årsmelding, årsregnskap og revisjonsberetning til departementet så snart de er fastsatt og senest 31. mai.

Dersom departementet finner at fondets midler ikke er anvendt i samsvar med formålet kan avkastningen holdes tilbake i påvente av at Stortinget orienteres om saken.

Stiftelsens styre skal bestå av representanter fra de av romanifolkets/taternes organisasjoner som er godkjent av Arbeids- og inkluderingsdepartementet som berettiget til grunnstøtte. Departementet skal sende liste over hvilke organisasjoner som er aktuelle til stiftelsens styre og til berørte organisasjoner straks søknadene om grunnstøtte er avgjort, og senest innen 1. mars hvert år.

Ved opprettelsen var det Taternes landsforening (TL) og Landsorganisasjonen for Romanifolket (LOR) som oppfylte kravene om å stille representanter til styret. Det ble opprettet på konstituerende møte 12. oktober 2007 – samme dag som vedtektene ble fastsatt. I henhold til vedtektene har staten én representant i styret med talerett, men ikke stemmerett. I tillegg har departementet en observatør på styremøtene.

Vedtektene har videre utfyllende bestemmelser om styrets sammensetning, styrets arbeidsform, styrets oppgaver og sekretariat. Etter at stiftelsen ble endelig registrert er det opprettet bankkonto, og avkastningen av fondet fra 2007 på 3,7 mill. kr er overført til stiftelsen.

Bjørn Jansen vektla at fondet har begrensede midler. Det er bare *avkastningen* av de 75 millionene som vil være til disposisjon. Det beløpet som er gitt som grunnkapital er alt for lavt i forhold til de oppgaver fondet står overfor. Hvis en bruker disse fullt ut vil fondets verdi over tid synke i verdi på grunn av inflasjon. Styret har et langsiktig siktemål med fondet og ønsker å bygge opp kapitalen. Det har også prioritert et grundig arbeid i forhold til å utarbeide gode retningslinjer for tildelinger. Fondet er nå i drift og det er mulig å søke om midler etter nærmere utlysninger.

Støtte til organisering, Erik Mosli, Rådgiver, Arbeids- og inkluderingsdepartementet (AID) Tilskuddsordningen for nasjonale minoriteter skal bidra til å støtte virksomhet som bidrar til aktiv samfunnsdeltakelse, sikrer like muligheter og motvirker diskriminering.

Tilskudd over ordningen gis fortrinnsvis som grunnstøtte til organisasjonene som representerer de nasjonale minoritetene, men også som prosjektstøtte til ulike prosjekter som formidler kunnskap om situasjonen for minoritetsgruppene, dokumenterer diskriminering og til holdningsskapende arbeid, selvhjelpsvirksomhet og kontakt og samarbeid mellom nasjonale minoriteter.

Budsjettposten *Tilskudd til nasjonale minoriteter* er i statsbudsjettet 2009 på 5,49 millioner kroner (statsbudsjettets kap. 670, post 70). I 2008 ble det i alt bevilget 1,690 000 kroner til organisasjoner og prosjekter som støtter romanifolket/taterne.⁷²

⁷² For mer informasjon om tilskuddsordningen, se AIDs hjemmeside. http://www.regjeringen.no/nb/dep/aid/tema/Nasjonale_minoriteter/midtspalte/tilskudd-til-nasjonale-minoriteter.html?id=86934 (nedlastet 18. april 2009)

Billighetserstatningsordning, Ellen Ystgaard Tjemsland, seniorrådgiver, Justissekretariatene, Justisdepartementet

Billighetserstatning ytes til personer som er kommet i en særlig ugunstig stilling og som er påført skade eller ulempe som ikke dekkes av andre ordninger. Det er et krav at det offentlige kan klandres for det inntrufne. Det kan være personskade som følge av straffbare handlinger (seksuelle overgrep). Skadefølger av naturkatastrofer, krigstilstand, ulykker, oppvekstvilkår eller sykdom omfattes i hovedregel ikke.

Vanlige søkegrunnlag er tapt eller mangelfull skolegang, kritikkverdige forhold fra barneverntjenesten, kritikkverdig medisinsk behandling (forut for Norsk Pasientskadeerstatnings ikrafttredelse i 1988) eller straffbare handlinger (forut for voldsoffererstatningsordningens ikrafttredelse i 1975).

Det kreves *sannsynlighetsovervekt* for de kritikkverdige forhold fra offentlige myndigheter. Ved anførsel om straffbare handlinger (for eksempel seksuelle overgrep) kreves det *klar sannsynlighetsovervekt* for at handlingene har skjedd.⁷³

En særlig billighetserstatningsordning ble vedtatt av Stortinget ved St.meld. nr. 44 (2003-2004) (Innst S. nr. 152 - 2004-2005). Særordningen omfatter blant annet gruppen romanifolket/tatere, og innebærer en utvidelse av grunnlagene for billighetserstatning og en lemping av beviskravet. Særordningen gir adgang til å tilkjenne billighetserstatning for *mobbing* som følge av søkers bakgrunn som romanifolk/tater. Det legges her stor vekt på søkers egenerklæring. Senskader som følger av mobbingen vil kunne innvirke på erstatningsfastsettelsen.

Særordningen gir videre adgang til å tilkjenne billighetserstatning for opphold ved Svanviken arbeidskoloni. Varigheten av oppholdet vil kunne innvirke på erstatningsfastsettelsen.

Alle søknader om billighetserstatning sendes til Justissekretariatene, Postboks 8027 Dep, 0030 Oslo. Justissekretariatene endrer navn fra 1. januar 2009 til Statens sivilrettsforvaltning, adressen er den samme. Det finnes et søknadsskjema tilgjengelig på www.justissekretariatene.no og www.ssr.no (Statens sivilrettsforvaltning)

Alle opplysninger som er nødvendig for saksbehandlingen fremgår av skjemaet. En veiledning er vedlagt søknadsskjemaet. Skjemaet gir god plass for utfylling for hånd, tilleggsark kan benyttes ved behov. Søknaden må undertegnes av søker.

Glomdalsmuseets romaniutstilling, Mary Møystad, Faglig ansvarlig
Fra å være et tradisjonelt folkemuseum er Glomdalsmuseet i stadig større grad en formidler av det flerkulturelle. Nasjonale minoriteter som skogfinner og sørsamer har vært en del av museets formidling gjennom flere tiår. Med utstillingen av romanifolkets/taternes kultur, som har blitt laget i nært samarbeid med romanifolket/taterne selv, håper museet å skape økt forståelse og kunnskap om romanifolket/taterne. Utstillingen dreier seg i hovedsak om romanifolkets/taternes kultur og historie, mens en mindre del handler om overgrep og statens politikk..

Utstillingen viser blant annet håndverkstradisjonen, samholdet, musikken og de gode historiene. Den gir innblikk i alle strategiene romanifolket/taterne brukte for å overleve.

⁷³ Jf. Rt. 1996 side 864.

Overlevelsesviljen gjorde mange tøffe, og det finnes utallige historier om hva som kunne skje når sinnene kom i kok.

Myndighetenes brutale fornorskningsspolitikk er historie, og folket har fått anerkjennelse for sin rett til å utøve egen kultur. Til tross for dette eksisterer fordommene mot romanifolket/taterne fortsatt. Mange av romanislekt føler derfor både redsel og uro – redsel for at alle fordommene som de har kjent på kroppen kan blusse opp igjen hvis det blir større fokus på taterne/romanifolket, samt uro for at deres kultur skal gå i glemmeboken.

Museet vil med utstillingen endre folks holdninger, slik at romanifolkets/taternes framtid blir bedre, og at romanifolket/taterne selv kan bruke utstillingen aktivt i kampen for å opprettholde og gjenreise kunnskapen og stoltheten over egen kultur. Derfor er museet også et møtested og aktivitetssenter for viktige deler av romanifolkets/taternes kultur.

Mer informasjon finnes på museets hjemmeside, men utstillingen må besøkes for å få fullt utbytte av den.⁷⁴

Likestillings- og diskrimineringsombudet, Heidi Wyller, Rådgiver

Ombudet skal bekjempe diskriminering og fremme likestilling uavhengig av blant annet kjønn, etnisitet, funksjonsnedsettelse, språk, religion, seksuell orientering og alder. Ombudet er faglig uavhengig, men administrativt underlagt Barne- og likestillingsdepartementet. Det ble opprettet 1.1.2006 med hjemmel i den nye diskrimineringsombudsloven. Likestillingscenteret, Likestillingsombudet og Senter mot etnisk diskriminering (SMED) er gått inn i det nye Ombudet.

Ombudets pådriverarbeid skal bidra til økt likestilling i samfunnet som helhet. Det innebærer blant annet å:

- avdekke og påpeke forhold som motvirker likestilling og likebehandling
- bidra til bevisstgjøring og være en pådriver for endring i holdninger og atferd
- gi informasjon, støtte og veiledning i arbeidet for å fremme likestilling og motarbeide diskriminering
- gi råd og veiledning om etnisk mangfold i arbeidslivet til arbeidsgivere i offentlig og privat sektor
- formidle kunnskap og utvikle dokumentasjon om likestilling og overvåke art og omfang av diskriminering
- være et møtested og informasjonssentrum som tilrettelegger for samarbeid mellom aktuelle aktører

Ombudet har en særlig rolle i å håndheve lov om likestilling mellom kjønnene (likestillingsloven), lov om forbud mot diskriminering på grunn av etnisitet, religion mv. (diskrimineringsloven), arbeidsmiljølovens likebehandlingskapittel, diskrimineringsforbudene i boliglovene, husleieloven, burettsslova, bustadbyggjelagslova. Ombudets lovhåndheverrolle innebærer å avgi uttalelser i klager om brudd på lover og bestemmelser under ombudets virkeområde, og å gi råd og veiledning om dette regelverket.

Alle som mener seg diskriminert skal kunne legge fram saken for Ombudet, som vil be om opplysninger fra begge parter, foreta en objektiv vurdering av saken og avgi en uttalelse om hvorvidt diskriminering har foregått. Ombudets uttalelse kan klages inn for Likestillings- og

⁷⁴ Hjemmesiden for Glomdalsmuseets romani-/taterutstilling har adressen: <http://museumsnett.no/glomdalsmuseet/html/romani/latjo-drom> (nedlastet 17. april 2009).

diskrimineringsnemnda.

Alle kan henvende seg til ombudet, og ombudet kan gi veiledning selv om klageren ikke oppgir navn og adresse. Hvis vi skal behandle en sak som en klagesak, må vi ha kontaktopplysninger fra klageren.

Siden ombudet er et forvaltningsorgan, er ombudet bundet av offentlighetsloven. Det betyr at alle brev som kommer inn til ombudet og alle brev som sendes ut herfra, skal føres i en offentlig postjournal. Alle som ønsker det, kan be om innsyn i de dokumentene som er oppført i postjournalen. Offentlighetsloven slår fast at i noen tilfeller kan man nekte innsyn. Det vil for eksempel gjelde opplysninger om personlige forhold. Ombudet har taushetsplikt om personlige forhold. Som ”personlige forhold” regnes blant annet opplysninger om familieforhold, fysisk og psykisk helse, om man mottar sosial stønad fra det offentlige og så videre – altså forhold det er vanlig å ønske å holde for seg selv. En klage til ombudet om for eksempel eventuelle problemer en har med sin arbeidsgiver vil bli regnet som ”personlige forhold”.

Ombudet har også plikt til å gi veiledning i diskrimineringssaker som omfattes av andre regler enn de ombudet håndhever. For eksempel i forbindelse anmeldelse av rasistisk motivert kriminalitet, oppsigelsessaker som behandles etter andre bestemmelser enn arbeidsmiljølovens likebehandlingskapittel eller ved søknad om fri sakførsel.

Likestillings- og diskrimineringsombudet ønsker å utveksle erfaringer nasjonalt og internasjonalt. Ombudet skal påse at norsk rett og forvaltningspraksis samsvarer med Norges forpliktelser etter FNs kvinnekonvensjon og FNs rasediskrimineringskonvensjon.

Ombudet har blant annet hatt møter med Taternes Landsforening (TL) og Næringslivets hovedorganisasjon (NHO) om diskriminering av romanifolk/tatere på norske campingplasser. Ombudet har et viktig tilbud for de som føler seg diskriminert og oppfordrer personer fra romanifolket/tatere til å gjøre bruk av det.⁷⁵

Presentasjon av prosjektet “Taterfolket fra barn til voksen. Tiltak rettet mot barnehage og grunnskole”, Anne-Mari Larsen, Førstelektor, Dronning Mauds Minne Høgskole for førskoleutdanning (DMMH)

I 2002 ble DMMH kontaktet av daværende leder i Taternes landsforening, Leif Larsen om et samarbeid. Det ble til et prosjekt som støttet av Utdanningsdirektoratet, Kunnskapsdepartementet, og Arbeids- og Inkluderingsdepartementet. Prosjektet startet januar 2004 og avslutter desember 2009.

Prosjektet ledes av en prosjektgruppa hvor Taternes landsforening, DMMH og en tredje samarbeidspartner, Høgskolen i Sør-Trøndelag avdeling for lærer- og tolkeutdanning, er representert. Det har to hovedmål:

1. Å utprøve muligheter for romanifolk/tatere til å opprettholde reising uten å miste skolegang. For å få til dette anvendes kommunikasjon ved hjelp av PC og Internet i reiseprioder
2. Å arbeide for at taterens kultur skal bli synlig på linje med majoritetskulturen i Norge. Dette skjer ved å utvikle gjensidig innsikt og fremme informasjon mellom romanifolk/tatere og skole

⁷⁵ Mer informasjon og veiledning til hvordan man kan klage finnes på ombudets hjemmeside, <http://www.ldo.no/no/> (nedlastet 17. april 2009)

I oppstarten av prosjektet ville vi bruke fortellinger for å fortelle barna hvordan taterne levde før, men alt vi fant var fortellinger som gav et negativt bilde. Enten fortellinger om at taterne stjeler, lager problem og har et merkelig og fremmed levevis. Eller fortellinger med en elendighetsbeskrivelse, og som taterne sier: “Sterilisering og lobotomering er ikke vår kultur”

Derfor intervjuet vi eldre tater om deres liv og skrev fortellinger til bruk i barnehage og skole. Fortellingene ble illustrert av romani/taterbarn. Vi utga et temahefte: Om historien, kulturen og forslag til pedagogisk opplegg, og vi utgav en CD med tatermusikk. Alt skjedde i nært samarbeid med Taternes landsforening, som var representert ved Anna Gustavsen.

I skoleprosjektet har vi brukt mye tid på å etablere kontakt med lærere og rektorer om deltagelse. Romanifolk/taterne reiser så vi måtte stadig ta kontakt med nye skoler. Reaksjonene fra lærere og rektorer varierte. Noen sa “Ja. Dette er bra viktig. Dette vil vi”, mens andre påpekte at “romanifolkt/tatere fullfører jo ikke skole”, “de skal da ikke bli lege eller jurister”, “dette er ikke vårt ansvar”, “dette blir merarbeid for lærerne”, “hvem betaler?” og “vil ikke et kulturprosjekt føre til at taterne blir mer stigmatisert”? Men de fleste har blitt med og det har skjedd endringer i holdninger. Skoler tar nå kontakt fordi de har romanifolk/tatere blant elevene på skolen og ønsker å være med.

Når det gjelder reaksjoner fra taterforeldrene, så har noen vært skeptiske og spurt om dette er et nytt overgrep? Noen er redd synliggjøring, og noen sa “får barna PC vil det bare føre til at de reiser mer”. Vi hørte også at det er “umulig å gjøre lekser på campingplasser” Men vi opplever også en økende interesse fra foreldre om å bli med i prosjektet.

Prosjektet samarbeider i dag med skoler i en rekke fylker:

- Sør-Trøndelag: Grøtte skole
- Nord-Trøndelag: Bangsund skole
- Møre og Romsdal: Åse- og Sjelkavik barne- og ungscole
- Hedmark: Furnes og Kirkenær skoler
- Vestfold: Krokemoa, Bugården og Kvelde skoler
- Telemark: Moflata, Gimsøy og Gjerpen skoler

I gjennomføringen av prosjektet inngår:

- Informasjon om taternes historie og kultur til barna;
 - o Romanifolk/tatere har vært på skolen og fortalt om sin barndom
 - o Vi har vist eksempler på deres håndverk. Barna har fått egen visp
 - o Fortellingene er lest og snakket om
 - o Barna har lært sang på romani og fått spille musikken
 - o De har laget romani-/tatermat ute på bål
 - o Barna har tegnet og skrevet fra prosjektet

Prosjektet prøver ut bruk av PC som et hjelpemiddel i reiseperioder. Barna gjør lekser og sender til læreren sin som gir respons og gir nye oppgaver. Kurs om bruk av PC og Internet gis til lærere, foreldre og barn. Det er etablert forum på Internet hvor barna kan kommunisere med lærere og klassevenner.

Parallelt arbeider prosjektet også for å fremme et inkluderende skolemiljø. Det gis gjensidig informasjon om hverandre for å skape bedre samarbeid. Lærerne får kurs om kultur, historie,

og rettigheter og det arbeides med tiltak for å bedre tilrettelegging av romani-/taterbarnas skolehverdag.

Erfaringene så langt er at lærerne uttrykker at

- De har lært noe om tatere.
- De har fått mer interesse og forståelse
- De har fått mer respekt for romanifolk/tatere og deres livsførsel/reiseliv
- Barna gjør mer lekser på reise enn tidligere

Det ser også ut til at prosjektet har en positiv effekt i forhold til romani-/taterforeldre. De har

- Mer forståelse for skolens situasjon
- Føler de blir mer sett, forstått, verdsatt og respektert
- Mer trygghet i forhold til at det er lov å reise. Lov å være tater
- En følelse av stolthet når andre barn lærer noe positivt om deres kultur.
- Større tro på at barna vil ta en utdanning

Romani-/tater barna profiterer også på prosjektet. De

- Holder kontakt med venner og lærer gjennom pc - sms
- Uttrykker at det er lettere å komme tilbake til skolen når et er informert om hendelser
- Uttrykker at det er lettere å fortelle andre hvorfor de reiser
- Viser stolthet når det har vært fokus på deres kultur.

De norske barna uttrykker at det er “artig å lære sang på romani. Morsomt å lage visp”, og at “det var moro og treffe en tater i virkeligheten”.

Prosjektet avslutter med en konferanse på Glomdalsmuseet, 18.-19. november 2009. Der vil rapporter og råd om hvordan et varig tilbud bør være vil bli diskutert.

Noen viktige lærdommer og poenger fra prosjektet er at:

- Taternes rett til å reise og skolens plikter i denne sammenheng må lovfestes
- Staten må øremerke midler til drift av PCer
- Skolen må få det de trenger av ekstra utstyr
- Barna skal ikke ha fravær ved reise
- Det må arbeides med sikre overgangen til videregående skole og yrkesliv. Selv om tatere har livnært seg ved sitt håndverk i 500 år vil det i fremtiden bli problematisk å få arbeid uten fagbrev. Arbeidsgivere vegrer seg for å ansette andre enn faglærte
- Familiene må sikre at gutter ikke må slutte ungdomsskolen for å være med far på arbeid og at jenter ikke må slutte ungdomsskolen for å ta seg av yngre søsken

Utdanning er viktig for romanifolk/tatere.

Kritikk av dagens politikk

Erling Folkvord, medlem i Oslo bystyre, tidligere Stortingsrepresentant, partiet Rød, pekte i sitt innlegg på grunnleggende svakheter ved dagens politikk.⁷⁶ Mange ildsjeler med sterk ryggrad har jobbet i tiår etter tiår for å endre norsk romani-/taterpolitikk. De fortjener å bli

⁷⁶ Erling Folkvord holdt sitt innlegg på nynorsk. Av konsistenshensyn har vi oversatt det til bokmål.

hedret når det nå skjer små endringer i riktig retning. Et arrangement som denne høringen var utenkelig på 1990-talet.

Etter at jeg i 1996 fremmet forslag i Stortinget om en oppreisnings- og erstatningsordning for ofrene for den statlige taterpolitikken, fikk jeg besøk av Åge Hovengen, en tidligere stortingsrepresentant med lang fartstid, en småkårsfolkets talsmann. Han var glad for at daværende Rød Valgallianse endelig hadde sett erstatningsspørsmålet på Stortingets dagsorden.

Han forklarte hvorfor han ikke hadde fått gjort det. Han sa det slik 7. april 1997: “Hvis du her i Stortinget tok til orde for erstatning til noen av de reisende, da hadde du dummet deg ut.”

Problemet med dagens politikk er at de overordnede rammevilkårene er for dårlige. Jeg ønsker å rette kritikken mot øvste hald i den norske staten, mot de som er et hakk over statssekretær Raimo Valle som er her i dag. For innholdet i taterpolitikken blir bestemt aller øverst, i storting og regjering.

Jeg skal først si litt om hva slags karakter den norske romani-/taterpolitikken hadde før andre verdenskrig, og så ta opp spørsmålet om norsk offisiell taterpolitikk det siste tiåret står i et rimelig forhold til det som tidligere var den statlige politikken karakter. Til slutt vil jeg argumentere kort for noen enkle tiltak.

Kong Kristian III gjorde alle taterne fredløse midt på 1500-tallet. Kristian IV sendte i 1589 ut et kongebrev med ordre om å fange alle taterne og drepe dem “uten nåde”. Så sent som i 1907 vart det organisert en taterjakt i Gauldalen i Sør-Trøndelag. Bakgrunnen var at en seks år gammel jente hadde forsvunnet i Oslo. En synsk 13-åring, Johan Fløttum fra Singsås, mente at et taterfølge hadde kidnappet jenta og gjemte seg i en berghule i Flå. Det ble organisert en storstilt “taterjakt”, der nesten 1 000 mann deltok. De skulle sprengje seg inn i hulen med dynamitt.

Under jakten oppstod det et rykte om at lokale “taterne” hadde hjulpet de som var i hulen i Flå. De ble derfor arrestert og internert, uten lov og dom, på grunnløs mistanke.

Året etter ble liket av jenta funnet i Oslo. Hun hadde trolig ramlet ned i en kloakk kum mens hun lekte.

14 år seinere, i 1921 la en representant fra Arbeiderpartiet i Sør-Odal kommunestyre frem et forslag om å gjeninnføre tiltakene frå Kristian IVs kongebrev. Han sa at “det greieste er at skyte dem”. Kommunestyret avviste forslaget med 15 mot 8 stemmer. Den gangen ble vedtaket gjengitt som om det betydde at “det heretter skal være forbudt å skyte taterne”.

Rasehygiene var god tone i flere radikale miljø i mellomkrigstida. Overlege Johan Scharffenberg, som var en radikal humanist, oppsummerte sitt syn i et innlegg i *Socialdemokraten* i 1930: “Helt vil man aldri bli kvitt omstreifervesenet, fordi det stadig får nytt tilsig av defekte og forulykkede individer. Men samfunnet har i allfall radikale midler til å forebygge at omstreiferne setter barn inn i verden: Internering eller sterilisasjon”.

I “Hovedpunktene i Arvelæren” to år seinere skreiv han at “Samfunnet må ha rett til å gripe inn mot deres forplantning, og da ekteskapsforbud ikke hindrer barneavl, er de eneste brukbare midler internering eller tvungen sterilisasjon.” I en kronikk i Arbeiderbladet ga han klar

beskjed: “For det som er urent av natur kan det ikke være noe håp. Ingen vask kan gjøre tateren hvit.”

I parken nedenfor Politihuset i Oslo står det en statue til minne om Scharffenberg. Jeg har sans for han som under en festtale ved den statuen, svarte med parolen: “Ingen krans til en taterhater”.

Steriliseringsloven av 1934 ga lovhemmel for å sette Scharffenberg, og mange andre sine tanker ut i livet. Vi vet ikke i hvor stor grad det ble gjort.

Generalsekretær Invald B. Carlsen orienterte Misjonens årsmøte i 1935 om bruken av den nye loven. Han skrev at “vi har allerede benyttet oss av det i flere tilfeller” og han avsluttet med en generell melding: “Antar alle er enige – kristen barmhjertighet tilsier å hindre den slags barn å bli født: Uforsvarlig å sette en barnesjel på 7-8 år til å styre et voksent legeme som er besatt av all verdens demoner”. På Misjonens årsmøte i 1937 argumenterte også en autoritet som dr. med. Ørnulv Ødegård for å hindre taterne i å få unger: “Spørsmål om sterilisering er aktuelt for å hindre disse anlegg å forplantes”.

Ei eldre kvinne som ble tvangssterilisert har fortalt meg at det i sykehusjournalen fra 1964 står at hun ble sterilisert på “på sosialt og eugenisk grunnlag”. Eugenisk betyr det samme som rasehygienisk.

Ragnhild Schlüter, en av de som har gjort en stor innsats for å dokumentere overgrepene, ga for 18 år siden en sammenfatning av den norske romani-/taterpolitikken:

“Myndighetenes politikk overfor de reisende har alltid gått ut på å utradere dem, enten gjennom ren utryddelse, eller ved å få de reisende til å oppgi sin levemåte. Denne politikken var basert på en oppfatning av de reisendes kultur og levemåte som negativ, til skade for vanlig fastboende folk og for de reisende selv.”⁷⁷

På den tiden hun skrev dette ble det vanlig å bruke begrepet “etnisk rensing” om den slags, dersom det skjedde noen få timers flyreise lenger sør. Den siste tvangssteriliseringen i Norge som jeg har hørt om fra hun som ble utsett for det, skjedde på 1970-talet.

Vi må ta inn over oss at målet for statens romani-/taterpolitikk var fysisk utrydding kombinert med kulturell tilintetgjørelse. På grunnlag av beskrivelser jeg har fått fra overlevende er jeg sikker på at mye ennå ikke er avdekket. Det gjelder både raskapen i metodene og omfanget. Spørsmålet er om det blir avdekket før de overlevende dør.

Jeg mener Storting og Regjering verken har tatt et åpent og oppriktig oppgjør med dette eller sett i verk tilstrekkelige tiltak for å forebygge gjentakning. Det siste er en følge av det første.

I den første romani-/taterdebatten i Stortinget, i 1996, nevnte jeg et eksempel med en mann som ble fjernet fra foreldrene sine i første leveår. Som tenåring ble han kastret. Advokaten hans skrev at unggutten ble satt til å utføre slavearbeid. Han fant igjen foreldrene sine etter 23 år. I 1996 spurte jeg daværende justisminister Anne Holt om hun, blant annet på bakgrunn av dette konkrete eksemplet, kunne være enig i at romani-/taterpolitikken handler om menneskeskjebner, som ble utsette for ting som ikke blir dekt opp av nåværende

⁷⁷ Ragnhild Schlüter, *De reisende – en glemt minoritet*, Levanger: Høgskolen i Nord-Trøndelag, 1990, side 43.

erstatningslovgiving i Norge. Jeg skal gjengi hele svaret fra statsråden, slik det er trykt i stortingsreferatet:

“Vi har gode erstatningsregler i Norge. Vi har regler om erstatning for økonomisk tap, med de vilkårsforutsetninger som der ligger, vi har oppreisning for ikke-økonomisk tap, som er ment å være et slags “plaster på såret“ for krenkelses man er blitt utsatt for, og for å fange opp dem som faller utenfor begge disse ordningene, har vi ordningen med billighetserstatninger. Så jeg er av den klare oppfatning at vi i dag har ordninger som er tilstrekkelige for å ivareta dette. Men jeg er opptatt av rettferdighet – egentlig er jeg rettferdighetsminister, det er det justisminister betyr.”

Holt var helt på linje med et bredt flertall i Stortinget.

Det er nødvendig å si litt mer om billighetserstatningsordningen. Billighetserstatning er ifølge Wikipedia et juridisk samlebegrep “for økonomisk godtgjørelse som kan gis i tilfeller der man lider tap som det ellers ikke finnes muligheter til å få erstattet direkte etter lover og regler.”

Det er bra å ha en slik ordning for særlige enkeltilfeller, men de siste tiårene har Regjering og Storting i økende grad misbrukt billighetserstatningsordningen for å slippe å ta et oppgjør med de systematiske statlige overgrepene mot romanifolket/taterne.

Denne vegringen slår igjennom på andre områder også. Den nye avdelingen på Glomdalsmuseet på Elverum viser viktige glimt av romani-/taterkulturen. Men utstillingen forteller ikke at den statlige undertrykkningen var del av en systematisk utryddingspolitikk for å fjerne en minoritetsbefolkning og likvidere en kultur.

Sammenliknet med andre kommuner har Oslo i dag den beste vederlagsordningen for tidligere barnehjemsbarn. Men det viser seg at flere barn fra romani-/taterfamilier faller utenfor ordningen. Årsaken er dels at et byråkrati som har behandlet de fleste søkerne på en god måte, velger en innsnevrende og ekskluderende regeltolking overfor en del søkere av romani-/taterslekt. Dels er årsaken at vi som laget ordningen, ikke sørget for å få inn et konkret punkt mot romani-/taterdiskriminering. Vi veit jo at romanifolk/tatere i enda større grad enn andre blant annet er rammet av dokumentødeleggelse og de mest sinnrike utestengingsmetoder når de krever innsyn i arkiv.

Den vedvarende hverdagsdiskrimineringen er et resultat av det samme.

Konklusjonen min er at så lenge staten ikke tar et åpent politisk oppgjør med romani-/taterutryddingspolitikken, vil gode og velmente enkelttiltak bli preget av grunnleggende mangler – og hverdagsdiskrimineringen får fortsette.

Staten må derfor *for det første* anerkjenne romanifolket/taterne som minoritet med de rettighetene som følger. Den europeiske rammekonvensjon om vern av nasjonale minoriteter gir en god oppskrift. Det som mangler, er et anerkjennelsesvedtak i Stortinget og en marsjordre til de som skal sette en ny, anerkjennende politikk ut i livet på område etter område.

Blant annet fordi undertrykkningen har vært så hard i Norge, er det viktig å respektere artikkel 3 som seier at en person selv fritt skal ha rett til å velge om hun eller han vil bli sett på som medlem av minoriteten.

For det andre må Stortinget i lovs form vedta en særskilt vederlagsordning for de overlevende etter romani-/taterutryddingspolitikken. Det vil si at alle romanifolk/tatere skal løftes ut av den nedverdiggende billighetserstatningskøen. Og de som før enten har fått avslag på billighetserstatning eller som har fått tildelt noen kroner, de skal automatisk få rett til å få sakene vurdert etter den nye erstatningsloven.

Det går til en viss grad an å ta utgangspunkt i erstatningsordningen som Oslo bystyre i mai 2006 vedtok for tidligere barnehjemsbarn. Den ordningen er bra fordi bystyret la opp til en enkel saksbehandling med maksimum seks måneders saksbehandlingstid og fordi utgangspunktet er at en skal tro på det som personer forteller om overgrep og omsorgssvikt. Ordningen legger ikke opp til at søkeren må avgi nye, detaljerte forklaringer om gamle overgrep.

Men det er også viktige forskjeller. Erstatningsordningen i Oslo gjelder erstatning for lovbrudd. En erstatningsordning for romanifolket/taterne vil handle om at lovgiveren selv hadde fysisk utrydding og kulturell utslettelse som mål for politikken. Da må selvsagt erstatningsordningen også og bli av et annet omfang. Mange av overgrepene var jo juridisk sett lovlige.

For det tredje må både den norske romani-/taterutryddingspolitikk og folkets kultur få bred og prioritert plass i lærebøker og i den praktiske undervisningen i samfunnsfag og nyere norsk historie. Lærebøker bør beskrive romani-/taterutryddingspolitikken både ut fra statens eget perspektiv, ut fra et moderne menneskerettighetsperspektiv og ut fra perspektivet til de som ble utryddet eller forsøkt utryddet. Romani-/taterkulturen skal beskrives på sine egne premisser. Disse spørsmålene skal være med i lærebøker som er tilpasset ulike alderstrinn i skolen.

Dette handler ikke bare om å gjøre historieundervisningen mindre misvisende og mindre diskriminerende. Det handler om å tenne en motbrann mot den omfattende hverdagsdiskrimineringen som romanifolket fremdeles er utsatt for i Norge. Det handler også om å forebygge ny diskriminering.

Temaer i debatten

En rekke tema ble tatt opp i debattene på høringen. Det fører for langt å redegjøre for alle synspunkter her. Noen hovedtemaer skal likevel antydes.

Blant disse var:

- Mangelen på offentlige tilbud om undervisning i romanifolkets/taternes språk.
 - o I dag blir slik undervisning gitt gjennom organisasjonene og engasjerte enkeltpersoner. Det er behov for å sette dette i system. Det bør utvikles et tilbud i skolen, ble det hevdet. Romani må få status som minoritetsspråk
- Tiltak for å støtte videreutdanning blant personer som tilhører romanifolket/taterne.
 - o Det ble pekt på at få tar høyere utdanning og fagbrev, og at mye av kompetansen derfor er uformell. Det ble pekt på at det er et behov for tiltak og prosjekter som kan møte disse utfordringene. Norge er et utdanningsamfunn, og for å få respekt og hevde seg er utdanning viktig. Utdanning er ikke en trussel mot kulturen, ble det hevdet

- Undervisning om romanifolket/taterne i norsk skole.
 - o Norske skolebarn lærer svært lite om både de positive og de negative sidene ved romanifolkets/taternes historie i Norge. Det finnes nå eksempler på læremateriell som omtaler de nasjonale minoritetene, men det er behov for større satsning her. Myndighetene og forlagene må også sikre at det ikke forekommer nedsettende språk i lærebøker
- Spørsmål knyttet til barnevern og særlige tiltak for tilpasset undervisning for barn fra romanifolket/taterne.
 - o Lennart Karlsen fremla resultater fra en undersøkelse han og Monica Karlsen hadde gjort i forhold til om en i barnevernssaker tar hensyn til om et barn er av romani-/taterslekt, om en forsøker å rekruttere fosterforeldre fra romanifolket/taterne og om en tilbyr fosterforeldre informasjon om kulturen. Det hadde vist seg at lokal BUF-etater i liten eller ingen grad tar hensyn til dette. De hadde også vist liten vilje til å gå inn i problemstillingen⁷⁸
- Diskriminering.
 - o Blant annet Holger Gustavsen, leder av Taternes landsforening fortalte om omfattende diskriminering av romanifolk/tatere på campingplasser. Politiet behandler ikke alltid slike saker med respekt for personer fra romanifolk/tatere. Det ble etterlyst bedre muligheter for å klage på slike saker. Det ble også pekt på at negativ omtale av romanifolk/tatere fortsatt finner sted, og at det er behov for holdningsendrende tiltak. Det ble påpekt at Likestillings- og diskrimineringsombudet sammen med andre ombud kan spille en viktig rolle på dette feltet
- Problemer knyttet til erstatningsordningene for tidligere overgrep.
 - o Det ble påpekt at det tar lang tid å få sin søknad om billighetserstatning behandlet. For noen fremstår det også som vanskelig å innfri kravene til skriftlighet som kreves. Det ble etterlyst mer hjelp til å fremme søknader. Det ble påpekt at erstatningene ofte er små sammenlignet med den lidelse som ble påført. Det ble argumentert for at den individuelle erstatningsordning som eksisterer i dag og som ikke fungerer tilfredsstillende, blir tatt opp på nytt slik at vi får til en bedre fungerende ordning.
- Spørsmål knyttet til kulturfondet for romanifolket/taterne.
 - o Ulike sider ved driften og organiseringen av fondet ble drøftet, blant annet om tildelinger skulle oppfattes som lån, om styret hadde den riktige sammensetningen og om den totale størrelsen på tilskudd som fondet kan gi.
- Spørsmål knyttet til samarbeidsprosjekter for å dokumentere romanifolkets/taternes kultur og levevis.
 - o Alvin Eilertsen Viborg, Styreleder, Romanifolkets Kystforening pekte på at taternes/romanifolkets kultur nå var blitt et domene for fagfolk ved museer og andre bevaringsinstitusjoner. Det ligger en fare i at disse fagfolkene overkjører romanifolk/tatere selv når det gjelder forståelsen av historien og kulturen.

⁷⁸ 19 Februar 2009 var det møte med blant daværende statssekretær Kjell Erik Øie, Barne- og likestillingsdepartementet og statssekretær Raimo Valle, Arbeidsinkluderingsdepartementet om problemstillingen. Lennart og Monica Karlsen la frem sine synspunkter og ble lovet en respons. I et brev av 19. mars skriver Øie: "Barne- og likestillingsdepartementet har orientert Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet (BUF) om møtet vi hadde med dere. Vi har videre skrevet til BUF og bedt om et møte for å drøfte ulike tiltak som kan bidra til å styrke etatens kompetanse om rom og romani, for eksempel gjennom PRIDE, grunnopplæring for fosterforeldre og i tilknytning til rekruttering av fosterhjem.... Det vil i 2009 bli tatt et initiativ til å utarbeide informasjon om romani som retter seg mot instanser som møter barn, det vil si både barnevernet, barnehager og skoler. Vi vil i denne sammenheng kontakte Kunnskapsdepartementet. Informasjonen vil bli utarbeidet i nært samarbeid med gruppen selv."

- Behovet for oppgjør med fortidens overgrep.
 - o Bjørn Jansen, styremedlem i Landsorganisasjonen for Romanifolk (LOR) argumenterte for at det bør bli satt ned en offentlig granskningskommisjon der organisasjonen har en representant. Kommisjonen skal ha full tilgang til alle arkiver som er relevante for å kunne dokumentere (tidligere) overgrep, uansett av hvilket slag.
- LOR argumenterte for at norske myndigheter bør stille seg kritisk til den planlagte undersøkelsen om romanifolkets helsesituasjon i Sverige og gir uttrykk for dette overfor svenske myndigheter, samt at det sørges for at ikke noe lignende settes igang i Norge
- LOR og andre tok opp at de som bedriver slektsforskning og gjenforening av slekter i regi av romani-/taterorganisasjonene må få tilgang til de arkiver som de nå er utestengt fra. Dette fører til at det fortsatt er mange som leter etter slektninger og opphav

Høring om norsk romani-/taterpolitikk – fortid, nåtid og fremtid

Sted: Litteraturhuset, Wergelandsveien 29, Oslo

Tid: Onsdag 12. november 2008, 10:00-15:30

Samarbeidspartner: Høringen er støttet av Fritt Ord og skjer i samarbeid med Wergelandsenteret

I tilknytning til høringen er det utstillinger i regi av fotograf Bernt Eide og Glomdalsmuseet.

- 10:00 Utfordringer for norsk romanipolitikk, ved Bjørn Engesland, Generalsekretær, Den norske Helsingforskomité
- 10:10 Både norsk og tater? Personer fra romanifolket forteller
- Bjørn Grannum
 - Jim Roger Pettersen
- 10:40 Politikken overfor reisende i det 20. århundret, Karen-Sofie Pettersen, Post doktor, Institutt for kriminologi og retts sosiologi
- 11:00 Romanifolket offer for norske menneskerettighetsbrudd, Gunnar M. Ekeløve-Slydal, Assisterende generalsekretær, Den norske Helsingforskomité
- 11:10 Filmdokumentasjon av taterskjebner, Karoline Frogner, Dokumentarfilmskaper
- 11:20 Wergeland og de norske minoritetene, Irene Gressli Haugen, Daglig leder, Wergelandsenteret
- 11:30 Kaffe/te
- 11:45 Norske myndigheter og Romanifolket, Raimo Valle, Statssekretær for same- og minoritetssaker, Arbeids- og inkluderingsdepartementet
- 12:15 Offentlige tiltak som har betydning for romanifolket/taterne:
- *Bakgrunnen for Kulturfondet*, Hans Erik Børresen, Underdirektør, Arbeids- og inkluderingsdepartementet
 - *Virksomheten til Kulturfondet*, Bjørn Jansen, styreleder
 - *Støtte til organisering*, Erik Mosli, Rådgiver, Arbeids- og inkluderingsdepartementet
 - *Billighetserstatningsordning*, Ellen Ystgaard Tjemsland, seniorrådgiver, Justissekretariatene, Justisdepartementet
 - *Glomdalsmuseets romaniutstilling*, Mary Møystad, Faglig ansvarlig
 - *Likestillings- og diskrimineringsombudet*, Heidi Wyller, Rådgiver

- *Presentasjon av prosjektet "Taterfolket fra barn til voksen"*, Anne-Mari Larsen, Førstelektor, Dronning Mauds Minne Høgskole for førskoleutdanning

13:15 Lunsj

14:00 Svakheter ved norsk romanipolitikk, Erling Folkvord, medlem i Oslo bystyre, tidligere Stortingsrepresentant

14:15 Paneldebatt: behovet for å øke kunnskapen om romanifolket i norsk skole og samfunnsliv for øvrig. Har Norge en bærekraftig romanipolitikk?

- Raimo Valle, Statssekretær for same- og minoritetssaker, Arbeids- og inkluderingsdepartementet
- Kari Lise Holmberg, Stortingsrepresentant, Høyre
- Alvin Eilertsen Viborg, Styreleder, Romanifolkets Kystforening
- Lennart Karlsen, Håndverker

15:15 Sluttord og appeller...

- Taternes Landsforening
- Landsorganisasjonen for romanifolket
- Den norske Helsingforskomité

8 Norsk romanipolitikk anno 2009

Gir norsk romanipolitikk anno 2009 gode nok rammebetingelser til at den lille nasjonale minoriteten romanifolket/taterne vil overleve som et livsdyktig og dynamisk kulturfellesskap i Norge? Har oppgjøret med fortidens overgrep vært tilstrekkelig? Disse og lignende spørsmål står i fokus i dette kapitlet, som også gir en kort innføring i grunnlaget for dagens politikk. Kapitlet begrunner og utdyper de anbefalinger som Helsingforskomiteen kommer med til norske myndigheter om måter å styrke norsk romani-/taterpolitikk på.

Presentasjonen av grunnlaget for dagens politikk supplerer presentasjon av politikken og oversikten over de viktigste konkrete som ble gitt i det foregående kapitlet.

Grunnlaget for dagens politikk

FN, Organisasjonen for sikkerhet og samarbeid i Europa (OSSE), Europarådet og en del andre mellomstatlige organisasjoner har definert særlige rettigheter for minoriteter. Det er nok riktig å si at en er kommet lengre i Europa på dette området enn i andre regioner. I Asia, Afrika og Latin-Amerika er mange minoriteter fortsatt utsatt for omfattende undertrykking fra egne myndigheter uten at det finnes et regionalt vern mot dette. I Australia og New Zealand er myndighetenes behandling av urbefolkningene fortsatt et kontroversielt og vanskelig tema, selv om det også her har skjedd positive endringer. Også i Canada har det skjedd gjennomgripende endringer i myndighetenes politikk i forhold til urbefolkningen i landet.

Minoritetsrettighetenes relativt sterke stilling i Europa har ikke minst sammenheng med de enorme omkostningene en har hatt av konflikter som har hatt sin rot i nasjonale mindretallsspørsmål. Det har gradvis vokst frem en forståelse i europeiske hovedsteder om at minoritetskonflikter ikke lar seg løse med undertrykking. Tvert i mot må en støtte og tilskynde til at personer med minoritetstilknytning både blir behandlet som fullverdige medlemmer av storsamfunnet samtidig som de får rettigheter og beskyttelse som et særegent nasjonalt, språkmessig og/eller kulturelt fellesskap. Myndighetene kan til og med *forskjellsbehandle positivt* for å støtte grupper som er marginalisert og diskriminert i forhold til utdanning, arbeidsmarked og andre forhold.

Det må legges til at ikke alle europeiske land anerkjenner særlige minoritetsrettigheter. Mest kjent er kanskje Tyrkias hardhendte assimileringspolitik mot den store kurdiske minoriteten i landet, som ennå ikke fulgt ut er oppgitt.

Europarådets rammekonvensjon for beskyttelse av nasjonale minoriteter av 10. november 1994 ligger som nevnt til grunn for dagens politikk i forhold til romanifolket/taterne i Norge. Konvensjonen trådte i kraft 1. februar 1998, og inneholder en rekke bestemmelser for å sikre minoriteters rettigheter. Norge ratifiserte konvensjonen 17. mars 1999. Per 1. mars 2009 hadde 39 stater i Europa ratifisert konvensjonen, og dermed forpliktet seg til å gjennomføre bestemmelsene i den.

Minoritetsrettigheter representerer *ingen tvang* for enkeltpersoner til å identifisere seg med sin etniske gruppe. Et hovedprinsipp er at en person selv kan velge om han eller hun vil bli sett på som medlem av minoriteten. Minoritetsrettigheter kan sammenlignes med en regnfrakk som en tar av og på etter som været krever det. I dårlig vær (les: vanskelige tider med diskriminering og undertrykking) kan den være god å ha. Rettighetene gir

minimumsbeskyttelse mot overgrep som er motivert av nedsettende holdninger og rasisme, og sikrer overlevelse og utviklingsmuligheter for minoritetskulturen.

Hovedprinsippene i konvensjonen er de følgende:

- Minoritetsbeskyttelse er en del av internasjonal menneskerettighetsbeskyttelse (artikkel 1).
- Enhver person som tilhører en nasjonal minoritet skal ha rett til fritt å velge om han vil bli sett på som medlem av minoriteten. Det er snakk om valgfri tilhørighet bygd på objektive kriterier (artikkel 3)
- Myndighetene må
 - o garantere likhet for loven, lik beskyttelse av loven og forby diskriminering basert på tilhørighet til en nasjonal minoritet (artikkel 4(1))
 - o iverksette tiltak for å fremme full og effektiv likebehandling av minoriteter i forhold til majoritetsbefolkningen ('positiv diskriminering', artikkel 4(2))
 - o støtte minoritetskultur, -religion, -språk, -tradisjoner og -kulturarv og avstå fra *assimilerende* tiltak (artikkel 5)
 - o fremme gjensidig forståelse mellom alle personer på territoriet i utdanning, kultur og mediene, og beskytte personer mot trusler og diskriminering fra tredjepart (artikkel 6)
 - o fremme kunnskap om minoriteten (artikkel 12)
 - o skape betingelser for god deltakelse i samfunnets kulturelle, sosiale og økonomiske liv (artikkel 15)
 - o avstå fra tiltak som har som mål å endre befolkningssammensetningen i et område (artikkel 16)
 - o tillate kontakt på tvers av landegrenser, særlig mellom personer som tilhører samme etniske, kulturelle, språklige eller religiøse gruppe (artikkel 17)
- Personer som tilhører minoriteter skal ha rett til
 - o alle de grunnleggende frihetene (ytrings-, forsamling, forenings-, religionsfrihet osv., artikkel 7)
 - o å bruke minoritetsspråk og til å etablere minoritetsmedia (artikkel 8)
 - o å bruke minoritetsspråk i offisiell sammenheng i områder hvor minoriteten står sterkt (artikkel 10)
 - o å bruke minoritetsnavn (artikkel 11)
 - o å etablere egne skoler (artikkel 13)
 - o å lære og å motta undervisning på eget språk (artikkel 14)

Konvensjonen slår også fast at personer som tilhører minoriteter er forpliktet til å respektere nasjonal lovgivning og andres rettigheter (artikkel 20).

Kort sagt definerer konvensjonen en balanse mellom tre prinsipper: (1) *likhetsprinsippet*, som sier at vi alle har krav på de samme menneskerettighetene (forbud mot diskriminering eller usaklig forskjellsbehandling); (2) *beskyttelsesprinsippet*, som sier at noen sårbare grupper har behov for ekstra beskyttelse fordi de av historiske, ideologiske og andre grunner kan befinne seg i en særlig vanskelig situasjon; og (3) *forskjellighetsprinsippet*, som tillater og tilskynder til at befolkningen i en stat er kulturelt, språklig og religiøst heterogen.

Også i norsk lov finnes en rekke bestemmelser som gir beskyttelse mot diskriminering, hets og andre typer overgrep mot personer som tilhører minoriteter. Viktigst er kanskje Lov om

forbud mot diskriminering på grunn av etnisitet, religion mv. (diskrimineringsloven) (lov 2005-06-03 nr 33).⁷⁹ I lovens § 4 heter det,

“Direkte og indirekte diskriminering på grunn av etnisitet, nasjonal opprinnelse, avstamning, hudfarge, språk, religion eller livssyn er forbudt.

Med direkte diskriminering menes at en handling eller unnlattelse har som formål eller virkning at personer eller foretak på grunnlag som nevnt i første ledd blir behandlet dårligere enn andre blir, er blitt eller ville blitt behandlet i en tilsvarende situasjon.

Med indirekte diskriminering menes enhver tilsynelatende nøytral bestemmelse, betingelse, praksis, handling eller unnlattelse som fører til at personer på grunn av forhold som nevnt i første ledd blir stilt særlig ufordelaktig sammenliknet med andre. Med indirekte diskriminering i arbeidslivet menes enhver tilsynelatende nøytral bestemmelse, betingelse, praksis, handling eller unnlattelse som faktisk virker slik at en arbeidssøker eller arbeidstaker stilles dårligere enn andre arbeidssøkere eller arbeidstakere på grunn av forhold som nevnt i første ledd.”

Loven er viktig også ved at den slår fast at “FNs konvensjon 21. desember 1965 om avskaffelse av alle former for rasediskriminering skal gjelde som norsk lov” (§§ 2). Straffereaksjonene omfatter å betale oppreisning til fornærmede og helt opp til tre års fengsel for grove overtredelser (§§ 14 og 15).

En annen viktig bestemmelse finner vi i straffeloven § 135a, som verner mot diskriminerende og hatefulle ytringer. Med slike ytringer “menes det å true eller forhåne noen, eller fremme hat, forfølgelse eller ringeakt overfor noen på grunn av deres a) hudfarge eller nasjonale eller etniske opprinnelse, b) religion eller livssyn, eller c) homofile legning, leveform eller orientering.” Det er et krav at ytringen er fremsatt offentlig eller “satt frem slik at den er egnet til å nå et større antall personer.” Strafferammen er inntil tre år.

Lovbestemmelsen i sin opprinnelige form ble tilføyd 5. juni 1970, som et resultat av at Norge ratifiserte FNs konvensjon om å avskaffe alle former for rasediskriminering av 1966. Nok et eksempel på at de internasjonale menneskerettighetene har ført til et styrket vern mot overgrep basert på etnisk tilhørighet. Men heller ikke bestemmelsene i denne konvensjonen ble anvendt på den norske politikken mot romanifolket/taterne.

Disse og lignende lovbestemmelser gir enkeltpersoner fra romanifolket/taterne et betydelig vern mot dårlig behandling både fra myndigheter og privatpersoner i Norge i dag. Helsingforskomiteen argumenterer i denne rapporten ikke for flere lovbestemmelser for å verne om minoritetens rettigheter. Utfordringen ligger vel heller i å gjennomføre bestemmelsenes bokstav og ånd i praksis.

For å gjøre bildet av grunnlaget for dagens politikk mer komplett, skal det også nevnes at romanifolk/tatere er kommet inn under noen erstatningsordninger for å gi oppreisning for overgrepene de har vært utsatt for, myndighetspersoner har bedt romanifolket/taterne om unnskyldning for den tidligere politikken, det er etablert støtteordninger til organisasjoner som arbeider for taternes sak, det er etablert et fond på 75 millioner kroner som støtter taternes kultur og Glomdalsmuseet har etablert en rik utstilling av folkets kultur og også etablert seg som et møtepunkt og senter for aktiviteter for romanifolket/taterne.⁸⁰ Riksantikvar, museer og andre institusjoner bidrar også til å ta vare på og bevisstgjøre om romanifolkets/taternes kulturbidrag.

⁷⁹ Loven er tilgjengelig på <http://www.lovdatab.no/all/hl-20050603-033.html#1> (lastet ned 9. september 2008).

⁸⁰ Se foregående kapittel for mer informasjon om disse tiltakene.

Behov for å styrke politikken

Det er et spørsmål om dagens tiltak for å bøte på fortidens overgrep, lovforbud mot diskriminering og støtte til romanifolkets/taternes kultur er tilstrekkelige til å sikre kulturens overlevelse og et verdig liv for romanifolket/tatere i Norge i dag.

Dagens politikk bygger på et solid verdigrunnlag og lovverk og det er omfattende dialog med romani-/taterorganisasjoner og enkeltpersoner. Likevel fremstår politikken ikke som kraftfull nok. Helsingforskomiteen mener det er nødvendig å forankre dagens politikk i et mer solid oppgjør med fortiden og å gi den en mer tydelig og synlig profilering i offentligheten.

Et hovedproblem er at de gode prinsippene og verdiene ikke godt nok blir kommunisert til og forankret i alle nivåer av det norske forvaltningssystemet. For at politikken skal lykkes må lokalt barnevern, skole, politi og andre offentlige organer kjenner til minoriteten og hvilke rettigheter den har og møte enkeltpersoner med respekt og lydhørhet. Det er ikke alltid tilfelle i dagens Norge.

Et annet viktig problem er at kunnskapen blant folk flest er liten. Selv om det finnes gode bøker, filmer, museum osv. så er det fortsatt langt igjen før historien og dagens situasjon til romanifolket/tatere er kjent i det norske samfunnet. Her kan skolen spille en nøkkelrolle. Myndighetene må sikre at skolen spiller denne rollen fullt ut.

I forhold til de ressurser norske myndigheter rår over, er det som investeres i tiltak for å støtte minoritetskultur og –utvikling meget begrenset. Myndighetene har etablert et fond på 75 millioner for å støtte romanifolkets/taternes kulturutvikling. Det er avkastningen av dette fondet som kan brukes til å støtte konkrete prosjekter, anslagsvis 2-3 millioner i året. Støtten til romani-/taterorganisasjoner var i 2008 på i underkant av 1,7 millioner. Støtten bør økes markant.

Noen viktige områder

Oppgjør med fortidens overgrep. I forhold til så omfattende og systematiske overgrep som romanifolket/tatere var offer for i Norge, mener Helsingforskomiteen at det må finne sted en eller annen form for offisielt oppgjør som plasserer ansvar, beskriver omfanget av overgrep, diskuterer årsakene til og tankegangen bak overgrepene og som vurderer dem i forhold til menneskerettighetene.

Det offisielle norske oppjøret med den tidligere politikken har hittil hatt tre hovedkomponenter: (1) støttet til et uavhengig forskningsprogram som har undersøkt viktige sider av den tidligere politikken (særlig bortsetting av barn og tvangssterilisering); (2) myndighetspersoner har bedt om unnskyldning for overgrepene; (3) enkeltpersoner fra romanifolket/tatere kan søke om billighetserstatning og i noen kommuner også erstatning for overgrep på barnehjem.

Basert på informasjon og synspunkter fra enkeltpersoner og organisasjoner fra folket – samt eget syn på hvordan myndigheter best kan bidra til å håndtere situasjoner med omfattende fortidige overgrep – mener Helsingforskomiteen at dette ikke er tilstrekkelig. Det er behov for å etablere en sannhetskommisjon som gjør opp status når det gjelder Norges overgrep mot

romanifolket/taterne. Kommisjonen bør få i mandat å gjennomgå tilgjengelig dokumentasjon og å foreta egne undersøkelser der den finner det nødvendig.

Særlig tre argumenter er viktig:

- (a) vi mangler fortsatt et fullstendig og samlet bilde over den tidligere norske politikken og de brudd på menneskerettighetene den innebar. Det er behov for flere undersøkelser, blant annet på lokalt nivå og i psykiatriske institusjoner, av hvordan ulike saker ble håndtert og hvilken rolle de ulike myndighetsorganer og Misjonen hadde. Kommisjonen må ha tilgang til alt arkivmateriale. Funnene må vurderes i forhold de internasjonale forpliktelsene Norge hadde påtatt seg, slik denne rapporten har vist eksempler på. Kommisjonen må ha bredt mandat til å se på alle typer menneskerettighetsovergrep som fant sted;
- (b) en offisielt oppnevnt kommisjon vil ha høy autoritet og kan bidra til “å sette tingene på plass”. Kommisjonen bør nedsettes av og få sitt mandat fra Stortinget. I sitt arbeid bør den ha nær kontakt med organisasjoner og enkeltpersoner fra romanifolket/taterne, relevante forskere og andre med informasjon. Den bør være uavhengig og ha høyt ansette medlemmer, faglig og moralsk;
- (c) en slik kommisjon vil bidra til å gjøre historien til romanifolket/taterne bedre kjent i det norske storsamfunnet. Selv om den vil fokusere på de negative sidene ved den norske politikken, vil den også kunne skape interesse for de positive kulturbidragene og rollene som romanifolket/taterne har.

En slik kommisjon kan også få i oppdrag å vurdere hvordan de reparasjonstiltak som norske myndigheter har etablert fungerer.

Prosessen rundt en slik kommisjon, gjerne også i form av offentlige høringer, kan ha mange positive effekter, blant annet øke interessen for hvordan dagens politikk for å gi minoriteten utviklingsmuligheter er.

Mer kunnskap i skolen. Det er nødvendig å styrke undervisningen om de nasjonale minoritetene i den norske skolen. Mange nordmenn kjenner knapt til de nasjonale minoritetene og deres historie i Norge. Det finnes lærebøker som har fremstillinger av romanifolket/taterne,⁸¹ og det finnes også eksempler på gode prosjekter i skolen som gir kunnskap om romanifolket/taterne, gjerne i samarbeid med romani-/taterorganisasjoner. Men mye gjenstår på dette området og myndighetene bør øke sin støtte til slike prosjekter og innskjerpe kravene til skolene om at de har et formidlingsansvar på dette området.

Myndighetene har støttet et viktig prosjekt, *Taterfolket fra barn til voksen*, som avsluttes i 2009. Det er viktig at erfaringene fra dette prosjektet bringes videre i permanente ordninger som sikrer at skolene finner gode samarbeidsordninger med romani-/taterforeldre slik at hensynet til så vel god skolegang og læring som til folkets behov for å reise blir ivarettatt.

Bedre erstatningsordning. Det er mye som taler for at erstatningsordningene for romanifolk/tatere ikke fungerer godt nok. Det ble kritisert på høringen at det ikke er blitt etablert en egen ordning for romanifolket/taterne. Mye taler for at det bør være en slik egen ordning. I alle tilfeller bør det være spesialiserte saksbehandlere og maksimum seks måneders saksbehandlingstid slik ordningen med erstatning for tidligere barnehjemsbarn er i Oslo.

⁸¹ Et eksempel på en lærebok med et bra kapittel om de nasjonale minoritetene er Dagny Holm, Ole Røsholdt, Anne-Elisabeth Utklev, *Gaia 6 Samfunnsfag*, Gyldendal undervisning, 2007. Omtalen av romanifolket/taterne er på side 142-143.

Saksbehandlingstiden bør være så kort så mulig og dokumentasjonskravene slik at de er overkommelige.

Styrket menneskerettighetsbeskyttelse. Generelt sett har Norge gode ordninger for å beskytte menneskerettighetene, blant annet ved omfattende lovgivning som gir menneskerettighetene forrang foran annen lovgivning, et effektivt og uavhengig rettsvesen, et godt utbygd ombudssystem og et aktivt sivilt samfunn. Likevel kan det være vanskelig for romanifolk/tatere som opplever diskriminering og andre overgrep å finne frem til det rette organet og å vinne frem med en god sak. Romanifolk/tatere risikerer fortsatt diskriminering på ulike samfunnsområder og negative stereotyper om gruppen er fortsatt utbredt.

Det er derfor behov for tiltak fra sentrale myndigheter og de eksisterende beskyttelsesordningene som er godt synlig for gruppen og går effektivt inn i sakene. Særlig Likestillings- og diskrimineringsombudet spiller en viktig rolle i denne sammenheng. En måte å styrke beskyttelsen på er å etablere et godt synlig samarbeidsprosjekt mellom for eksempel dette ombudet og Barneombudet om tiltak for å forebygge diskriminering av og bekjempe negative holdninger til romanifolket/taterne. Prosjektet bør skje i nært samarbeid med romani-/taterorganisasjoner.

Barnevern. Et særlig sensitivt område for romanifolket/taterne er det norske barnevernet. Mange husker historien med omfattende bortsetting av romani-/taterbarn og hvilken rolle norsk barnevern spilte. Det er derfor av stor betydning å sikre at barn-, ungdoms- og familie-etater (BUF-etater) tar hensyn til om et barn er av romani/taterslekt, blant annet ved at en sørger for at fosterhjem og adoptivforeldre har nødvendig kulturkompetanse når de overtar ansvaret for barnet. Det bør også legges vekt på å rekruttere fosterforeldre fra romanifolket/taterne.

Det kom frem på høringen at det fortsatt er negative og avvisende holdninger til slike spørsmål fra personer som arbeider i lokalt barnevern. Det må effektiv opplæring og påtrykk til fra sentrale myndigheters side for å bedre situasjonen her.

Språkopplæring. Romanispråkets overlevelse er avgjørende for kulturens overlevelse. Dagens politikk sikrer ikke godt nok at språket overlever som et levende språk. Myndighetene må bidra til å sikre at fremtidige generasjoner av romanifolk/tatere får opplæring i språket innenfor den norske skolen. Språket bør få offisiell status som minoritetsspråk, og det bør settes i gang et prosjekt for å kvalifisere lærere i språket slik at en kan gi et tilbud i skolen.

Styrke høyere utdanning i gruppen. Bare få personer fra romanifolket/taterne har høyere utdanning. Dels kan dette ha sammenheng med kulturelle særtrekk, men det er rimelig å anta at det også er en virkning av den undertrykkende politikken folket har vært utsatt for.

Det er behov for en mer aktiv politikk fra myndighetenes side i forhold til å fremme høyere utdanning enn tilfellet er i dag. Det kan være snakk om særlige stipendordninger, informasjonstiltak, og så videre. Myndighetene kan støtte prosjekter i regi av romani-/taterorganisasjoner som kartlegger utdanningsnivå og fremmer høyere utdanning.